T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TRABLUSGARP VİLÂYETİ ÜZERİNDE İTALYA TEHDİDİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE OSMANLI DEVLETİ'NİN ALDIĞI ASKERÎ-SİYASÎ TEDBİRLER (1881-1911)

MUSTAFA ARIK

2501160952

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA TANRIVERDİ

İSTANBUL 2019

TRABLUSGARP VİLÂYETİ ÜZERİNDE İTALYA TEHDİDİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE OSMANLI DEVLETİ'NİN ALDIĞI ASKERÎ-SİYASÎ TEDBİRLER

MUSTAFA ARIK

ÖZ

1878 Berlin Konferansı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu topraklar, konferansa katılan Avrupalı devletlerce kendi aralarında pay edilmeye başlanmıştır. Dünya siyaset sahnesinde, Avrupalı büyük devletler arasında küçüklerden sayılan ve sömürgecilik yarışının arka sıralarında yer alan İtalya'nın bu talandan payına Kuzey Afrika sahillerinden Tunus ve/veya Trablusgarp düşmüştür. Ancak 1881'de Tunus'un, Fransızların eline geçmesiyle İtalya için Trablusgarp, tek seçenek olarak kalmıştır. Bu sebeple Tunus'un işgal edildiği tarihten itibaren İtalya, her ne pahasına olursa olsun Trablusgarp'ın alınması için hazırlıklara koyulmuş ve uygun fırsatın doğmasını beklemeye başlamıştır. Bu bekleyiş oldukça uzun sürmüştür. İtalya, Trablusgarp'a ancak 1911 yılında asker gönderme karar verebilmiştir. Trablusgarp'ta bir yılı aşkın bir süre savaşmasına rağmen somut bir galibiyet elde edemeden, Osmanlı Devleti'nin başka topraklarını tehdit altında bulundurup, denizlerini ablukaya alarak ve adalarını işgal ederek yıldırmaya çalışmıştır. Nihayetinde Balkan Harbi kapıya dayanınca da Osmanlı Devleti savaşı resmi olarak sonlandırmıştır.

Bu çalışmada İtalya'nın Trablusgarp üzerinde nüfuz elde etme ve daha sonra da işgal etme emellerinin Osmanlı makamlarınca engellenmeye çabalaması konu edinilmiş, iki devletin 1911 yılından önceki askerî-siyasî durumlarına Trablusgarp özelinde ışık tutulmuştur. Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki bu son toprağında, er ya da geç karşılaşacağı İtalyan işgaline karşı, erken denebilecek tarihlerden itibaren giriştiği hazırlıklar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Trablusgarp, Osmanlı Devleti, İtalya, Kuzey Afrika, 1911 Türk-İtalyan Savaşı, II. Abdülhamid, Ahmet Rasim Paşa

THE THREAT OF ITALY ON TRIPOLI AND MILITARY-POLITICAL MEASURES TAKEN BY OTTOMANS

ABSTRACT

MUSTAFA ARIK

After the Berlin Conference of 1878, the territories of the Ottoman Empire began to be shared among the European states participating in the conference. In the world political scene, Italy; which is considered to be one of the smallest European Big Countries and is at the back of the colonial race. Tunisia and/or Tripoli from the North African coast fell to the share of this looting for Italy. However, in 1881, with the conquest of Tunisia by the French, Tripoli remained the only option for Italy. For this reason, from the date of the occupation of Tunisia, Italy; at any cost to prepare for the acquisition of Tripoli and began to wait for the appropriate opportunity to arise. This waiting took quite a long time. Italy only decided to send troops to Tripoli in 1911. Although Italy fought for more than a year in Tripoli, they never win a solid victory. They tried to intimidate the other territories of the Ottoman Empire by threatening them, blockade their seas and occupied their islands. Finally, when the Balkan War was turned up, the Ottoman Empire officially ended the war.

This study is aimed to shed light on the military-political situation of the two states before 1911 by trying to Ottoman's attempts prevention to Italy's acquisition of soft power and occupying on Tripoli. In this last territory of the Ottoman Empire in North Africa, the preparations for the Italian invasion that they will encounter sooner or later, starting from early dates are examined.

Key Words: Tripoli, Ottomans, Italy, North Africa, 1911 Turco-Italian War, Abdulhamid II, Ahmed Rasim Pasha

ÖNSÖZ

1911 Türk-İtalyan Savaşı, Mustafa Kemal ve Enver Paşa gibi sonraki yıllarda büyük işlere imza atacak şahsiyetlerin tarih sahnesindeki ilk duraklarından olması sebebiyle Cumhuriyet Tarihi ve Askerî Tarih çalışmaları arasında kendisine yer bulabilmiş bir konudur. Bu çalışmaların genelinde savaşın başlangıcı, gelişimi ve sonucu ekseninde bir anlatım kullanılarak, savaştan önce Trablusgarp'taki duruma çok fazla değinilmez. Bu sebeple konumuz olan İtalya'nın erken emelleri ve Osmanlı Devleti'nin olan bitenin farkında olması sebebiyle aldığı tedbirler pek fazla çalışılmış bir konu değildir.

Bu çalışmayla Osmanlı Devleti'nin İtalyan saldırısından önceki 30 yıllık bir periyotta Trablusgarp'taki askeri ve siyasî duruma ışık tutularak Osmanlı son dönemi Trablusgarp vilayeti çalışmalarına küçük de olsa bir katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bununla birlikte; kullanılan arşiv belgeleri, raporlar, layihalar ve başvuru eserler bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için tanıtılmış olacağından, ek bir katkı da bu şekilde sağlanacaktır.

Çalışmamızın I. Bölümde, ileriki bölümlerde anlatılacak konuların daha iyi anlaşılması için yerli halkın düşünüş, yaşayış ve görünüşüyle ilgili bir panoramasının çizilerek, coğrafya ve halkın daha iyi anlaşılması için bu halkların çarpıcı özelliklerine ve ileriki bölümlerde değinilecek olan yönlerine odaklanılmıştır. Bu sebeple, Trablusgarp'ta yaşayan kabile ve halkların tamamından bahsedilmemiştir. Bu bölümde kullanılan kaynakların çoğunluğunu ansiklopedi maddeleri ve seyahatnameler oluştururken, alanındaki literatürün önde gelenlerinden başvuru eserlerinden de yararlanılmıştır.

II. Bölümde, İtalya Devleti'nin Afrika'daki sömürgecilik yarışındaki yeri anlatılmaya çalışılmış, Osmanlı arşivi belgelerinden ve siyasi tarih kitaplarından faydalanarak İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki niyetlerinin üzerine ışık tutulmuştur.

III. Bölümde, bazı önemli devlet adamları üzerinde durulmuş ve onların Trablusgarp'ın ıslahı için neler yapılması gerektiği veya neler yapıldığını anlattıkları lâyihalar ile birlikte işgal tehlikesi sebebiyle çeşitli tetkiklerde bulunması için

gönderilmiş *erkan-ı harp* miralaylarının bir raporu incelenmiş ve yorumlanmıştır. Gerek görüldüğü yerlerde rapor/layihalar içerisindeki yorumlar aynen aktarılmış, kimi zaman ise doğrulukları-yanlışlıkları tartışılmış ve anlatım sayısal veriler ile desteklenmiştir.

IV. Bölümde ise, Osmanlı ve İtalya Devletleri'nin savaştan önceki askerî durumlarının anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. Ek olarak Osmanlı Devleti'nin vuku bulacak savaştaki en büyük noksanlığı olan asker alma ve donanma problemleri üzerinde durulmuştur.

Tez danışmanım Dr. Öğretim üyesi Mustafa TANRIVERDİ'ye sabırlı ve anlayışlı tutumu için çok teşekkür ederim. Arşiv belgelerinin okunması, gözümden kaçan yerlerin düzeltilmesi ve fikir alışverişinin yanı sıra arkadaşlıklarıyla da bana destek olan Yüksek Lisans Öğrencileri Ebubekir ÖZGER ve Yusuf SARGIN'a çok şey borçluyum. Son olarak beni her koşulda destekleyen, üzerimde hiçbir zaman ödeyemeyeceğim maddi ve manevi hakları olan aileme ve nişanlım Merve CEYLAN'a minnet ve şükranlarımı sunuyorum.

Mustafa Arık

Eyüp, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **iii**
ABSTRACT ..... **iv**
ÖNSÖZ ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **x**
EK BELGELER LİSTESİ ..... **xi**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xii**
GİRİŞ **1**
1. Devlet Uykuda Mıdır? 1
2. Trablusgarp Satılık Mı? 2

BİRİNCİ BÖLÜM

TRABLUSGARP VİLÂYETİ'NİN COĞRAFYASI, NÜFUSU VE TARİHİ

1. Coğrafya 6
1.1. Trablus 6
1.2. Fizan 8
1.3. Berka 12
2. Nüfus 14
2.1. Benî Hilâl ve Benî Süleym Kabileleleri 15
2.2. Devâde Kabilesi 17
2.3. Tuaregler 18
3. Tarihi 21
3.1. Fetih öncesi Durum 21
3.2. Turgut Reis ve Trablusgarp'ın Fethi 23
3.3. Trablusgarp Dayıları 25
3.4. Karamanlılar 26

İKİNCİ BÖLÜM

TRABLUSGARP ÜZERİNDE İTALYA TEHDİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI

1. İtalya Akdeniz Siyasi Dengesindeki Yeri 29
1.1. İtalya Kuzey Afrika'ya İlk Giriş Bileti: Tunus 29
1.2. İtalya'nın Üçlü İttifak'a Dâhil Olması 33
2. İtalya'nın Rotasını Trablusgarp'a Çevirmesi 34
2.1. İtalya'nın Trablusgarp'a Saldıracağı Endişesinin Ortaya Çıkışı ve Osmanlı-Fransız Çıkar Ortaklığı 34
2.2. İtalya'nın Trablusgarp'ı İşgal İçin Diplomatik Zemin Arayışları 35
2.3. İtalya'nın Trablusgarp'ta Nüfuz Elde Etme Çabaları 37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİNİN TRABLUSGARP'TA ALDIĞI TEDBİRLER VE VİLÂYETİN SELAMETİ İÇİN YAPILANLAR

1.Valilerin Rolü 42
1.1. Ahmet Rasim Paşa (1881-1896) 44
1.1.1. Fransızlarla Kısa Süreli Çıkar Ortaklığı 44
1.1.2. Fransa'nın Sahra Ticaretine Hâkim Olma Çabaları ve Ahmed Rasim Paşa'nın Tutumu 45
1.1.3. Ahmed Rasim Paşa'nın Örnek Valiliği ve Ahaliden Asker Alma Sorununa Karşı Çözüm Arayışları 47
1.2. Recep Paşa (1898-1909) 49
1.2.1. Recep Paşa'nın Talep, Tavsiye ve İcraatları 50
2. Vilâyetin Selameti İçin Sunulan Lâyihalar 53
2.1. Muhammed Hilal Efendi'nin Lâyihası (1886) 53
2.2. Ahmed Rasim Paşa'nın Lâyihası (1891) 56
2.3. Mehmed Reşid Bey'in Lâyihası (1904) 62
3. Askeri Heyet: Miraleyn Zeki ve Fuat Beylerin Raporu 66
3.1. Düşman Kuvvetlerinin ve Nereden Saldırabilecekleri Tahmini 67

3.2. Trablusgarp'ın Savunması 69
3.2.1. Doğal Koşullar ile Savunma (Müdafaa-ı Tabiiye) 69
3.2.2. Sahil ve Sahra İstihkâmları 69
3.2.3. Trablusgarp'ta Bulunan Harp Gemileri (Sefâin-i Harbiye) ve Teçhizatı 72
3.2.4. Trablusgarp'ta Bulunan Askerî Birlikler (Fırka-i Nizamiye) ve Sahip Oldukları Cephane 72
3.2.5. Fırka-i Nizamiyenin Asker Kaynaklarının Arttırılması ve Düzenlenmesi (İstihsal-i İzamı ve İntizamı) 73
3.2.5.1. Kuloğulları ve Ahali-i Vilâyet 74
3.2.6. Zahire ve Erzak İkmali 80
3.2.7. Vilâyetin Müdafaası İçin Bazı Askerî Mülahazalar 82

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İTALYA VE OSMANLI DEVLETİ'NİN ASKERÎ GÜÇLERİ

1. Osmanlı Devleti'nin Askerî Gücü ve Trablusgarp'taki Askerî Hazırlıklar 85
1.1. Osmanlı Donanması 85
1.2. Trablusgarp'ta Ahz-ı Asker Meselesi 89
1.3. Trablusgarp'ta bulunan Osmanlı Askeri 92
2. İtalya'nın Askeri Gücü 94
2.1. Askerlik Süresi ve Bütçe 94
2.2. Trablusgarp'a Gönderilecek Kuvvetler 98
2.3. Kullanılan Silahlar ve Teçhizat 101

SONUÇ……...…….104

KAYNAKÇA……..……106

EKLER……...……..…...…117

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Ahmed Rasim Paşa Döneminde (1891'e kadar) İane Yoluyla İnşa Edilen Yapılar, s. 59

Tablo 2: Ahmed Rasim Paşa Döneminde (1891'e kadar) Masrafı Ahali ve Tüccar Tarafından Karşılanarak İnşa Edilen Yapılar, s. 59

Tablo 3: Ahmed Rasim Paşa Döneminde (1891'e kadar) Masrafı Belediye Gelirinden Karşılanarak İnşa Edilen Yapılar, s. 60

Tablo 4: Trablusgarp'ta İstihkâm ve Tabyaların Efvah-ı Nariyye-i Sakile (Ağır Ateşli Silahlar) Mevcutları, s. 70

Tablo 5: Tablo 4'te Belirtilen Silahlara Uyumlu Cephane Mevcutları (Efvah-ı Nariye-i Mezkurenin Mevcudları), s. 70

Tablo 6: Beher 24cm'lik içün devletçe kabul olunan cebhâne ve mevcud bulunanlar, s. 71

Tablo 7: Trablusgarp'ta 1305 Senesi Asker Mevcudu, 72

Tablo 8: Kuloğullarının Nefer Sayılarını Gösterir Cetvel, 75

Tablo 9: Bir Savaş Vuku Bulması Halinde Ahaliden Toplanabilecek Asker Sayısı (Tahminî olarak), s. 77

Tablo 10: 1305 Senesi Mecmû Fırka İçin Lazım Gelmiş Olan Nân-ı Aziz İstihkakı, s. 81

Tablo 11: 15 Eylül 1911 İtibariyle Osmanlı Devleti'nin Donanma Gücü, s. 88

Tablo 12: Trablusgarp ve Bingazi'deki Kuvvet (1911), s. 92-93

Tablo 13: 1902 Asker Listesine Göre İtalyan Ordusu Genelkurmayı'nın Personeli, s. 96

Tablo 14a: İtalyan Ordusunun 1 Temmuz 1901'de Başlayıp 30 Haziran 1902'de Sona Eren Mali Yılın Askeri Bütçesi, s. 97

Tablo 14b: Olağanüstü Harcamalar, s. 98

Tablo 15: 1901-1902 Bütçesine Göre İtalyan Ordusunun Mevcudu, s.98

Tablo 16: İtalyan Ordusunun Sefer Kuvvetleri, s. 100

Tablo 17: İtalyan Deniz Kuvvetleri, s. 100-101

EK BELGELER LİSTESİ

EK-1: Enver Paşa'nın Trablusgarp Günlüğü, çev. Nurten Kutsal, Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul 2015, s. 64

[Enver Paşa'nın Trablusgarp Savaşı esnasında tuttuğu günlüğün 30 Mayıs 1912 tarihli sayfasıdır.]

EK-2:(Çevrimiçi) ErişimTarihi: 25.03.2019
https://www.weatherbase.com/weather/weatherall.php3?s=1026&units=metric

[Weatherbase.com verilerine göre Trablus'un 2018 yılında ölçülen aylık ortalama sıcaklık değerleri ile aylık ortalama en yüksek sıcaklık değerleridir.]

EK-3: Mehmed Nuri; Mahmud Naci, **Trablusgarp: Hedefteki Ülke Libya'nın Tarihi**, yay. haz. Ahmet Kavas, Abdullah Erdem Taş, Muhammed Tandoğan, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2012, s. 34

[Trablusgarp'ın Nüfus ve Yüzölçümü tahminleridir.]

EK-4: Mehmed Nuri; Mahmud Naci, **Trablusgarp: Hedefteki Ülke Libya'nın Tarihi**, yay. haz. Ahmet Kavas, Abdullah Erdem Taş, Muhammed Tandoğan, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2012, s. 43

[Trablus'taki alâim-i cevviye rasathanesi müdürü Josef Ayra'nın ''Trablus ve İklimi'' adındaki eserinde 1893-95 yıllarına ait aylık ortalama sıcaklık değeri ölçümüdür. (C^o)]

EK-5a: BOA, **Y. PRK.ASK. 39/55**, H. 26-07-1304 (M. 20 Nisan 1887)

[Trablusgarb'a yollanın Şnayder tüfekleriyle eğitime başlandığı ve padişaha sevgi gösterisi yapıldığına dair telgrafın takdimi.]

EK-5b: BOA, **Y. PRK.ASK. 39/55**, H. 26-07-1304 (M. 20 Nisan 1887)

[Trablusgarp'a gönderilen silahlar karışışında halkın tepkisini anlatan telgrafın sureti.]

EK-6: BOA, **Y. MTV. 151/80/5**, H. 16.09.1316 (M. 28.01.1899)

[İtalya'nın Trablusgarb hakkında hasmane harekette bulunduğu haberi üzerine Trablusgarb'daki topcu askeriyle gönderilen esliha miktarına dair Tophane Müşirliği'nin arzı.]

EK-7: ATASE, **OİH., 2/6/7/8**, Tarih: H. 14 Şevval 1327 (M. 11 Kasım 1909)

[İtalya'nın emellerine ve Fransa ile olan Fas meselesine dair gözlem ve öneriler.]

EK-8: ATASE, **OİH., 2/6/3/6**, Tarih: R. 19 Nisan 1326

[İtalyan donanması hakkında bir cetveldir.]

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
a.y.	: Aynı Yer
bkz.	: Bakınız
BOA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
cm.	: Santimetre
çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
kg.	: Kilogram
km.	: Kilometre
km^2	: Kilometre kare
Ltd.	: Limited
M.	: Miladi
m.	: Metre
mm.	: Milimetre
nr.	: Numara
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
UK	: United Kingdom
v.d.	: Ve diğerleri
vrk.	: Varak
yay. haz.	: Yayına Hazırlaya

GİRİŞ

1. Devlet Uykuda Mıdır?

Trablusgarp ile ilgili yazılan kimi eserlerde, Osmanlı Devleti hakkında ‘’İtalyan emellerinden gafil’’, ‘’Eshab-ı Kehf gibi uykudaydı’’[1] türünden yaklaşımlar kullanılmaktadır. Bu çalışma ile Osmanlı’nın ‘’gafil avlandığı’’ düşüncesi etrafında dönen çıkarımların ne kadar sahih olduğunun ölçülmesine katkı sağlanmaya çalışılacaktır.

Genel olarak bu türden yaklaşımların olduğu çalışmalarda görüyoruz ki; yabancı araştırmacılar, Osmanlı belgelerine, İtalyan ve sair arşivlere baktıkları kadar bakmamışlar, genellikle de telif eserlerden yararlanmışlardır. Benzer bir durum eski tarihli yerli araştırmacılar için de geçerlidir. Bu çalışmaların hazırlandıkları dönemlerde Osmanlı Arşivi belgelerine erişim şimdi olduğu gibi kolay değildir ve daha önemlisi birçok tasnif yeni yeni kullanıma girmektedir. Belki de tam da bu sebeple 19. yüzyılın ikinci yarısında Trablusgarp’taki Osmanlı varlığına bir şekilde değinen birçok araştırmada eksik ve zayıf görüşlerin tekrar edildiğine rastlıyoruz.

Daha yüzeysel ve basit çalışmalar arasında savaşın sonucuna odaklanıp, o veya bu şekilde İtalya’nın Uşi antlaşması ile elde ettiği kazanımları, Osmanlı Devleti’nin kayıtsızlığına/beceriksizliğine ve/veya İtalyaların yeteneklerine bağlayanlar vardır.[2] Bu gibi çalışmaların temel eksikliği doğrudan arşiv belgelerinden faydalanmandan, uluslararası ilişkiler ve siyasi tarih literatürün ürünlerini yegâne kaynak olarak benimsemeleridir.

Bazen de II. Meşrutiyet ile gelen yeni iktidar ile II. Abdülhamid devri bir olarak görülerek her ikisin de aynı Trablusgarp siyasetini izlediği yanılgısına düşülür. Bu konudaki ayrımı, meşrutiyet yeniden ilan edildiğinde meclis kürsüsünde söz alan Trablusgarp mebuslarının ifadelerine bakıldığında da görebiliyoruz. İtalya, Osmanlı

[1] Devletin, ‘’Eshab-ı Kehf gibi uyuduğu’’ sözü dönemin İtalyan Başbakanı’nın hatıratını çeviren Tahsin Yıldırım’ın, kitabın önsözündeki ifadelerinde geçmektedir. bkz. Giovanni Giolitti, **Trablusgarp’ı Nasıl Aldık?,** DBY Yayınları, İstanbul 2012, s. 14

[2] Bunlardan biri için bkz. Hasan Tevfik Güzel, ‘’ “Hasta Adam” Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diplomasi Örneği: Trablusgarp Savaşı’’, **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Mart 2017, Vol. 2, No:1

Devleti'ne savaş ilan edip, işgali başlattığında meclis kürsüsünde söz alan Trablusgarp mebusu Mahmud Naci ve Sadık Beyler, *''devr-i sabıkta böyle ihmal görülmedi''* mealindeki sözleri bu ayrımı ortaya koyar. Hatta mebuslar, yine Abdülhamid devrinde Kuloğulları ve ahaliden teşkil ordunun ihtiyacı için gönderilen 40.000 Martini ve Şınayder marka tüfeğin, İbrahim Hakkı Paşa kabinesi zamanında oradan aldırıldığı ancak yerine bir şey gönderilmediğini de belirtirler.[3] Bu konuda hatırlanması gereken bir diğer anekdot da zar zor bir araya getirilmiş olan Trablusgarp'taki kuvvetlerin, yine aynı kabine döneminde Yemen'e isyan bastırmak için gönderilip geri gelmemeleri meselesidir. Dolayısıyla Trablusgarp hakkında bir yargıda bulunurken, iktidar dönemlerinin ayrılması ve burada yapılan icraatların ona göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

2. Trablusgarp Satılık Mı?

Devletin derin bir uykuda olup, hiçbir şeyden haberinin olmadığı gibi yaklaşımların ardından bir de değinilmesi gereken Trablusgarp'ın başka bir devlete satılmasının düşünülüp, düşünülmediği meselesi vardır. Bu mesele II. Abdülhamid'e atfedilen sahte bir hatırat kitabıyla gündeme gelmiş ve bir türlü önüne geçilemeyen bir şekilde kullanılmaya devam etmektedir. Konumuz Trablusgarp'ın savunulması için alınan tedbirler olunca da bu ''satış'' meselesine değinmemiz gerekmektedir. Çünkü ''madem satılacaktı o halde neden bunca zaman korunması için çaba gösterildi?'' ya da ''böyle bir çaba var mıydı?'' gibi sorular doğrudan konumuzun problemleriyle ilişkilidir.

Sultan Abdülhamid'e atfedilen ve birçok yayınevinden farklı isimlerle yayımlanan bu hatıratın ilki 1919 yılında Utarit Mecmuası içinde ''yazılmaya'' başlanmıştır. Kitap halinde ise ilk defa Vedat Örfi tarafından 1922 yılında eski harflerle basılmıştır.[4] Daha sonra, yeni harflerle ve çok farklı bir ortaya çıkış hikayesiyle İsmet Bozdağ'ın neşirleri gelecektir. Bu hatıraların ne kadar güvenilir

[3] Meclis-i Mebusan, **Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, C.: 1, İçtima: 5, Beşinci İnikad, Tarih: 10 Teşrinievvel 1327, s. 67 (Çevrimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic04c001/mmbd01ic04c001ink005.pdf Erişim Tarihi: 05.06.2019

[4] Vedat Örfi (İç kapağında عرقی [Örki] yazar) **Hâtırat-ı Sultan Abdülhamid Hân-Sânî**, Cihan Kitabhanesi, İstanbul 1338, (Çevrimiçi), https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/74

olduğu hakkında ilk kalem oynatıp, şüphe edenlerden biri Yavuz Selim Karakışla'dır.[5]Ancak tenkitleri daha çok ''tarihçi sezgisi'' çerçevesindedir. Bu konuda en derli toplu tenkit ise ikna edecek ilmi deliller sunan Ali Birinci'nin tenkit yazısıdır.[6]İbnü'l Emin Mahmut Kemal İnal da şu sözlerle bu hatıratın ilerde tarihi ve tarihçileri yanıltacağı uyarısında bulunur:

> ''Merhumun hâtırası olmadığı ve hâtıra yazmak hatırından geçmediği hâlde Süleyman Nazif, tarihle oynarcasına ve hassa-i temyizden mahrum oldukları için, her şeye, hâttâ kendi malumatlarına inanan birtakım sade diller ve cahillerle eğlenircesine merhumun hâtıratı olmak üzere bir risâle yazıp tab' ettirmişti. İlerde tarihi ve erbab-ı tarihi tağlît edecek olan bu yolsuz hareketinden dolayı kendini tevbih etmiştim. Bu risâlenin düzme olduğunu -bilmünasebe bildirdiğimden dolayı bilmediğinin bilmeyen bir bilgiç *el-câhilü cesurun*- meâline muvafık olarak- bir gazetede beni techîle cür'et ve risâle, Abdülhamid'in olduğunu iddiada ısrar ile *-ârun lenâ en neûde*- meseline tebaiyet etmişti.''[7]

Bu hatırat Türkiye'nin çok önemli bir yayınevinden de basıldıktan sonra hata anlaşılmış ve baskısı durdurulmuştur. Ancak II. Abdülhamid'in popüler bir tarihi mesele haline geldiği günümüzde farklı versiyonlarla ilgili hatırat farklı isimlerle basılmaya devam ettiğini görüyoruz.[8] Burada tezimizi ilgilendiren kısım hatıratın

---

[5] Yavuz Selim Karakışla, "Sultan Hamid'in Sahte Hatıratı", **Toplumsal Tarih**, sayı: 95 (Kasım 2001), s. 29-34.

[6] Ali Birinci, ''Sultan Abdülhamid'in Hâtıra Defteri Meselesi'', **Divan Dergisi**, sayı: 19(2005/2), s. 177-194

[7] Birinci, **a.g.m.**, s. 189

[8] Kasım 2018'de, ''Sultan Abdülhamid'in Yıldız Hatıraları'' adıyla yeni bir kitap daha piyasaya çıkmıştır. Müellifi olan zat ''Araştırmacı Tarihçi Yazar'' künyesiyle ortalama bir yayınevinden çok daha fazla kitap üretebilen (Satışı olan 76 kitabı vardır) Tarımsal Yapılar ve Sulama Bölümü mezunu Süleyman Kocabaş'tır. İçerik hakkında oldukça ipucu veren Selman Kayabaşı, kitabın arka kapağındaki tanıtım yazısı yazmıştır. O kadar kısa bir tanıtım yazısında nasıl bu kadar çok çelişki yaşatabildiğini ve müellifin de kitabın başlıklarıyla nasıl ölmüş birinin konuşturulabildiğini (Örnek bir başlık: *Beni Almanlar ve İngilizler Devirdiler Dünya Harbine Girmemeliyiz Denizlere Hâkim Olan İngiltere Yenilmez*) merak edenler için bkz. Sultan Abdülhamit, **Sultan Abdülhamid'in Yıldız Hatıraları**, haz. Süleyman Kocabaş, Yakın Plan yay., İstanbul 2018. Adeta tek başına bir ''yazı fabrikası'' olan zatın, Abdülhamid'e atfedilmiş hatıratı daha önce de neşretmiş olması ilginçtir. (bkz. Süleyman Kocabaş, **Sultan II. Abdülhamid'in Hatıraları: Bir İmparatorluk Nasıl Yaşatıldı Nasıl Batırıldı?** Yeni Zamanlar Dağıtım, 2015). Oysa ki yeni kitabın (2018) tanıtım yazısında eski hatıratın ''ticari kaygılarla basılmış'' bir yalan olduğu ve bu yeni denemeyle Süleyman Kocabaş'ın bu yalan hatırattaki bilgileri, kendi doğrularıyla harmanladığını (nasıl yapıyorsa) anlatılıyordu. Meğerse yalan olanını da neşredenlerden biri kendisiymiş. Kısa insan ömründe 76 kitap yazmayı başarabilen biri, yazdığı kitaplardan birini unutmuş çok mu?

üzerinde düşünülmeden, doğruluğu tenkit edilmeden Trablusgarp ile ilgili olarak yazılmış bazı tezlerde de kullanılmasıdır. Bunlardan biri Hale Şıvgın'ın daha sonra ''Trablus-Garb Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan ilişkileri'' adlı tezidir ki bu tez, Trablusgarp Savaşı ile ilgili olarak hazırlanan ilk çalışmalar arasında yer alır.[9] Bir diğeri Abdulnasır Yiner'in ''Müsir Recep Pasa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908)'' adlı doktora tezidir.[10] Ne yazık ki her iki çalışmada da aynı yerden alıntılanarak[11] II. Abdülhamid'in Bingazi'yi İtalyanlara ''satmak'' niyetinde olduğu, ''kendi ağzından'' denilerek tekrar edilmiştir.[12] II. Abdülhamid'in söylediği düşünülen sözler şu şekildedir:

> ''Bingazi'ye sahip olmak, bize çok pahalıya mal olmaktadır. Her sene buraya sarf olunan para ve İtalyanların entrikalarının hududu yoktur. İtalyanlar, buradaki iktisadî imkânları ve buranın himayesinin kendilerine terk etmemiz şartıyla 54 milyon liret ödemeyi teklif ediyorlar. Bu teklifi tetkik etmekte fayda vardır, çünkü buradan vazgeçmek suretiyle başımız dinç olacaktır. Elimize diğer meselelerimizi halletmeye medar olacak dolgunca bir para geçecektir, Üstelik de bu daha sonra elimizden zorla çıkarmaya mecbur kalmaktan daha iyi bir hal şeklidir. Bingazi'de bizim haklarımızı koruyabilecek bir kişi varsa o da Mehdi-Şeyh Sunusî'dir. İcabında otuz bin kişi toplayabilecek vaziyettedir ve mücadele etmeden Bingazi'yi İtalyanlara bırakmak niyetinde değildir. Üstelik Sunusi, sayılan(rı) yüz binleri bulan dünyadaki bütün derviş teşkilâtıyla münasebettedir. Eğer Sunusîler ayaklanırlarsa, bu İtalyanları kanlı bir harbe sürükleyecektir ve Sudan'daki Mehdi ile yapılan harpten çok daha beter olacaktır. Sunusilere lüzumu kadar silâh, top temin etmiş bulunuyoruz, bu bakımdan da ciddîye alınması icap eden kuvvetli bir düşmandır.''[13]

---

[9] Hale Şıvgın'ın 1987 yılında yazdığı bu tezi daha sonra Atatürk Araştırma Merkezi 1989 yılında basmıştır. bkz. Hale Şıvgın, **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri –Trablusgarp Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk'le İlgili Bazı Belgeler**, ATAM, 1. Baskı Ankara 1989 (2. Baskı 2006)

[10] Abdulnasır Yiner, ''Müsir Recep Pasa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908)'', **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı** (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006

[11] Şıvgın, **a.g.e.**, s. 13; Yiner, **a.g.e.**, s. 160

[12] Yiner'in tezi 2006'da kabul edilmiştir. Yavuz Selim Karakışla'nın makalesi 2001, Ali Birinci'nin makalesi ise 2005 yılında kaleme alındığına göre kendisinden her iki makaleden birini görmesi beklenirdi. Şıvgın'ın kitabının 2. Baskısı ise yine 2006 yılında çıkarılmıştır. Hadi 1989 yılında kimse bu sözlerin Abdülhamid'e ait olamayacağından şüphelenmedi. Ancak keşke 2. baskıda ilgili alıntı çıkarılmış olsaydı.

[13] Sultan Abdülhamit, **Siyasi Hatıralarım**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1984, s. 155-156. Abdulnasır Yiner'in tezinde bu sözler bir dipnot içerisinde ve (s. 160, dipnot:668) savunduğu tezi neredeyse hiç etkilemeyen bir şekilde kullanılmıştır. O bakımdan metnin içinde sadece küçük bir leke gibi durmaktadır. Hale Şıvgın'ın tezinde ise mevzu bahis alıntının tamamı metnin içinde verilmiş ve hemen arkasından ''Fakat her şeye rağmen, eğer Bingazi para mukabilinde İtalya'ya terk edilse idi diğer

Tüm bir hatırat için konuşmadan, sadece yukarıda verilen alıntıyla ilgili konuşacak olursak, bilgi kırıntılarıyla süslenmiş bu plastik cümlelerin bir güvenilirliği ve atfedilen padişaha ait olduğu çok büyük bir şüphe barındırır. O sebeple, ne kadar art niyetsiz bir şekilde kullanılırsa kullanılsın, bu eserin kaynakçalarda yer alması akademik bir çalışmanın güvenirliğini sarsacak bir olumsuzluk arz etmektedir.

Tezimizde, uydurma olduğu anlaşılan bir hatırata dayalı yargıda bulunmak bizi doğruya ulaştırmayacağından ‘’satılması düşünülmüş’’ iddiası tamamen yanlış kabul edilecek ve güvenilirliği tarihçinin tenkit eleğinden geçirilmiş belgeler ile yine bu ilmi özen içerisinde hazırlanmış eserler kullanılarak yukarda bahsedilen yaklaşımların aksi kanıtlanmaya çalışılacaktır.

Yıllar öncesinde eski Fizan mebusu olan Abdurrahman Cami Baykurt’un şu sözleri aslında bugün de geçerliğini koruyan bir amaç ve bir ihtiyacı dile getirmektedir:

‘’…Seyahat ettiğim mıntıkaları görebildiğim, anlayabildiğim kadar tarif ederek Trablus hakkında vatandaşlarıma bir düşünce hasıl ettirebilir ve müteşebbis, sağlam, kendine güvenen gençlerimizin dikkat bakışlarını bu zavallı, bu terk edilmiş, yalnız ve anavatanın yardımından uzak kalmış, dolayısıyla diğer Osmanlı Vilayetlerinden ziyade zeki, faal ve fedakâr bir yönetim unsuruna muhtaç hale gelmiş olan bu vilayete çekebilirsem bahtiyar olurum.’’

12 Aralık 1324/Trablusgarp

Cami Baykurt

Osmanlı vilâyetleri için Avrupa devletlerinin gözünde kötü bir örnek teşkil edilebilirdi’’ yorumunu yapılmıştır. İnsan gerçekten hayrete düşüren, tüm Müslümanların halifesi olduğunu iddia eden, Afrika dâhil geniş bir coğrafyada İslamcılık politikası uygulayan bir Padişahın, İtalya gibi Afrika’da yayılma hedefleri olan ‘’casus belli’’si dini ve tarihi argümanlar olan bir devlete para karşılığı neredeyse tamamı Müslüman olan geniş bir toprak parçasını verebileceğinin düşünülebilmesidir.

I. BÖLÜM

TRABLUSGARP VİLÂYETİ'NİN COĞRAFYASI, NÜFUSU VE TARİHİ

1. Coğrafya

1.1. Trablus

Trablusgarp Vilâyetin merkezi olan şehir Trablus şehridir. Adı Yunanca üç şehir anlamına gelmektedir. Bu üç şehir; merkez Oea şehri ile Sabratha (Zwagha), Leptis Magna (Lubdah) şehirleridir.[14] Burayı ilk yerleşen kavim milattan önce 7. yüzyılda Fenikeliler olmuştur. Fenikeliler, Tripolis adıyla bugünkü Lübnan topraklarında kalan bir Akdeniz sahil şehri daha kurmuşlardır. Beyrut'un 83 kilometre kuzeyinde kalan bu şehir ile birlikte batıdaki Tripoli şehri de Müslüman Araplarca ele geçirildiğinde buralara ilk başta *Atrablus* denilmiş, daha sonra da başındaki elif harfi harfi çıkarılarak *Tarablus(Tarabulus)* denilmiştir. İki şehirden Şam bölgesinde sayılana *Trablusü'l-Şam* ve batıda yer alana *Trablusü'l-Garp* adları verilmiştir. Osmanlılar buraları aldığında ise *Trablusşam* ve *Trablusgarp* hallerini almışlardır.[15]Bununla birlikte Osmanlı Trablusgarp'ı aldığında bugünkü Libya'nın tamamını kapsayan bölgeye hepsini içine alacak şekilde Trablusgarp demişlerdir. Yani sadece sahildeki Trablus şehrine Trablusgarp denmesi söz konusu değildir. Fizan, Bingazi (Berka bölgesi) hatta en güneyde Sudan sınırındaki Kufra bölgesini de içine alır şekilde tarif edilmiştir.[16]

Trablus şehri, ülkenin kuzey-batı kısmını oluşturur. Toplamda 365,000 kilometre karelik bir alanı kapsar. Akdeniz'in güney sahilindeki bu tarihi şehir 29 derece kuzey paralelinde yer alır. [17]Trablus'ta çok yüksek dağlar bulunmaz. Dağlar ve yükseklikleri şu şekildedir: Nefûse[912m.], Yifren[700m.], Gıryan[852m.]. Bu dağlar

[14] Ahmet Kavas, ''Trablusgarp'', **DİA**, C. XLI, İstanbul 2012, s. 288-291
[15] Enver Çakar, **Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 25
[16] Kavas, **a.y.**
[17] Ronald Bruce St John**, Historical Dictionary of Libya**, Fourth Edition, The Scarecrow Press, Inc., Maryland (A.B.D.) 2006, s. 259

birbirini izleyen bir sıra halinde devam eder. Sahile olan uzaklıkları yaklaşık 80-100 kilometre kadardır ve sahile paralel uzanırlar.[18]Dağlar çok yüksek olmadığından ve hava sıcaklığı da yüksek olduğundan Trablus'ta pek fazla akarsu ve nehir bulunmaz. Olanlar da bu alçak dağlardan ve tepelerden başlayıp, çok uzun yollar kat edemeden denize dökülürler.[19]

Sahil kısmında yaz mevsimi, düzenli meltemler kuzeydoğudan ve güneybatıdan devam eder. Bazı günler ise yerlilerin ''kıblî(gıblî)'' dedikleri güney rüzgârları sinirleri son derecede yorucu bir etkiyle her şeyi, bütün ağaçların çiçek ve yapraklarını bile kurutan müthiş kuraklığıyla devam eder. Güney ufku ateşten kızıl bir çembere döner. Şiddetli esintisiyle kaldırdığı toz zerreleri, küçük kum taneleri Trablus üzerinde kırmızımtırak yoğun bir perde halinde semanın saf ve berrak maviliklerini örter. Cami Baykurt, tanık olduğu bu rüzgârın etkisini şu şekilde anlatır: *''Kıblî etkisini yitirince uçan milyarlarca zerre yağmaya, eşya ve giyecekler üzerinde birikmeye, sandıklara, hatta saatlerin makine aksamlarının içine varıncaya kadar her yere sızmaya başlar.''*[20] Güneyden esen bu rüzgârlara, Mısır'da ''hamsîn'', Sicilya'da ''Şirokko'' denilir.[21] Bu rüzgâr, sıcaklığı arttırarak hurmaların yetişmesini sağlasa da zaten yeterince bunaltıcı olan havayı bir kat daha bunaltması sadece sıcaklıkla ilgili değil bir de taşıdığı kum ve tozların çilesi sebebiyledir. Bu tozların işe yarar bir faydası olmadığı gibi halk arasında bir batıl inanışa da sebep olmuştur. Bu tozlarla birlikte yağan bir yağmur vardır ki yerli halk ona ''demü'l kıblî''(kıblî gözyaşı) der. Bu yağmurun seyrek ve iri damlaları, havada var olan toz partiküllerinin etkisiyle kan kırmızısı renkte yağdığından yerliler bunu uğursuzluk alameti sayarlar.[22]

---

[18] Mehmed Nuri-Mahmud Naci, **Trablusgarp: Hedefteki Ülke Libya'nın Tarihi**, yay. haz. Ahmet Kavas, Abdullah Erdem Taş, Muhammed Tandoğan, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2012, s. 40

[19] Bunlardan bazıları: Tunus sınırındaki Essiksav ve Elmakta, Nefûse dağından dökülen Elbezya ve Tarğılat. Mehmed Nuri-Mahmud Naci**, a.g.e**., s. 42

[20] Cami Baykurt, **Trablusgarp'tan Sahrâ-yı Kebîr'e Doğru**, yay. haz. Yüksel Kanar, Özgü Yayınları, İstanbul 2011, s. 13

[21] Mehmed Nuri-Mahmud Naci, **a.g.e.**, s. 44; bu kumlu rüzgarlarla ilgili kendi tanık olduğum bir anekdot vardır. Çocukluğumun geçtiği Kıbrıs adasında zaman zaman hava durumu raporlarında bu rüzgârın ismini ve memleketimiz semalarına teşrif ettiğini bunu esefle bildiren sunucudan duyardım. Bunu bildiren sunucu bir O yaz sıcağında kapıları ve pencereleri kapatsak dahi evin birkaç saat içerisinde 1 aylık tozla kaplanması annemin kâbusuydu.

[22] Baykurt, **a.g.e.**, s. 14

Trablus'ta iklim koşulları ülkenin dâhiline göre daha katlanılabilirdir. Sahil kısımlarında Akdeniz havasının verdiği etki, iç kısımlardaki sahra iklimine ve buralardaki bataklıkların verdiği bulantıya göre çok daha uygundur. Bununla birlikte sahil kısmının, yaz aylarında yüksek nem oranlarıyla mücadele ettiğini göz ardı etmemek lazım. Daha önce belirtildiği gibi Trablus'ta çok fazla yüksek kesim bulunmadığından bu aylarda serin bir yayla bulmak da zordur. Yine de bölgenin olmazsa olmazı bu 1000 metreyi aşmayan dağlıklarda yaylamaktır. Konumuzun geçtiği dönemde henüz tüm bölgelerde yeterli rasathane olmasa da Trablus şehrinde bir rasathane vardır ve buranın müdürü olan Josef Ayra'nın ölçümlerine göre yıllık sıcaklık değerleri yazın 36 dereceden yüksek olmadığı gibi kışın da 10 dereceden aşağıya pek düşmemektedir.[23] Josef Ayra'nın verdiği sıcaklık değerleri de aslında Trablus şehrinin bugün ölçülen yıllık ortalama sıcaklık değerleriyle neredeyse aynıdır. (bkz. EK-4)

1.2. Fizan

İkinci bölge, Fizan diye bilinen bölgedir. Bugünkü Libya'nın Güney kısmında Sahra ile sınırında yer alır. Coğrafi koşullarından dolayı nüfus yoğunluğu azdır. Deniz seviyesinden 200-500 metre kadar yüksekliğe sahiptir ve yaklaşık 570.000 km^2 genişliğindedir. Yüzölçümünü meydana getiren toprakların %95'ini kumullar oluşturur. Bu kumullarda hammâde[24] ve serîr[25] çöllerinde yerleşim seyrekte olsa vahalar ve adalar halinde bulunmaktadır. Merkez şehri Merzuk olan Fizan'ın diğer önemli yerleşim yerleri Sebha (Sebhe)[26] ve Katrun'dur. Merzuk başta olmak üzere Fizan bölgesi Sahra'dan Akdeniz'e giden ticaret yolları üzerinde yer alırdı. Bu yollardan biri şudur: Trablus<Sokna<Murzuk<Gatrun<Bilma<Çad.[27]Bölgenin neredeyse tüm ekonomisi ve üretim verimliliği bu ticaret yollarına bağlıdır. Bu

[23]Mehmed Nuri-Mahmud Naci, **a.g.e**., s. 43-44
[24] Düz yüzeyli sarp ve geniş kayalıklar
[25] Çakıl ve küçük taşlarla kaplı alanlar
[26]Günümüzde merkez şehir Merzuk değil Sebha'dır. Nitekim ilgili DİA maddesi de bu şekilde göstermektedir. Ancak konunun geçtiği zaman dilimi esas alındığından, o esnada birkaç kerpiç evden oluşan Sebha merkez sayılmamıştır. Merzuk ise önemli bir sahra ticaret yolunun durağı olduğundan daha değerlidir. Sebha'nın bugün daha yoğun bir nüfusla daha merkezi bir konum almasının sebebi ise artık paradigma çekim kuvvetinin ticaret yolları değil petrol olmasıdır (Libya ve Sahra için)
[27] Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti**, TTK yayınları, Ankara 1995, s. 19

yollardan ne kadar çok kafile geçerse bölge o kadar canlanır. 19.yy'daki gelişmeler çerçevesinde bu yollardan bazıları Cezayir sahrasına kayma eğilimi gösterdiğinde

Fizan Sancağının başlıca gelir kaynaklarından biri Natron adlı bir çeşit mineral madenidir. Bu madenin çıkarıldığı en büyük göl mineralin adını alan Natrune Gölü'dür. Bu göl dışında da Fizan Trablus arası kumlukta yeraltı sularının yüzeye çıkmasıyla oluşan başka göletler de vardır. Bunlardan bazıları; Ferdiğa, Neşnuşe, Gabreon ve Mandare'dir.[28]

Vadi-i Acal, Fizan'ın yeraltı suları toprak yüzeyine en fazla çıkan ve sebeple vahaları ve kuyuları en fazla olan bölgesidir. Bunun her zaman içecek suya sahip olmak ve zirai sulama yapabilmek gibi faydaları olsa da beraberinde getirdiği bir bela vardır. Bu bela, buralarda peyda olan sivrisinekler aracılığıyla taşınan sıtmadır. Yine de bu bölge sahip olduğu vahalar ve hurmalıklarıyla Fizan'ın iaşesine büyük katkı sağlar. [29]

Vadi-i Acal, eski bir hac yolu güzergâhıdır. Sahra-yı Kebir'in batısında oturan Müslüman kabileler, Vadi-i Acal'dan geçerek Mısır'a varır. Oradan Hicaz'a geçerdi. Daha sonra hacılar da deniz yollarını tercih etmeye başladı. Bunun dışında Vadi-i Acal'daki hareketliliği azaltan diğer bir unsur da esrar ticaretinin yasaklanmasıdır. Mısır'dan Nijerya bölgesi ve bilhassa Tombuktu(Timbuktu) pazarlarına giden kafilelerin güzergâhı Vadi-i Acal'dan geçerdi.[30]

Fizan'ın konumunu sebebiyle ticaret kervanlarının güzergâhı üzerinde olması antik dönemlere kadar dayanır. Ancak geçen yüzyıllara rağmen buralardan geçen kervanların taşıdığı ticarî malzemeler üç aşağı beş yukarı benzer şeylerdir. Bununla birlikte 19. yüzyılda Kuzeyden gelen sanayi ürünlerine karşılık Orta Afrika'nın hammadde değeri taşıyan malları veya endemik nitelik taşıyan ürünleri değiş-tokuşu söz konusudur. Bu ürünler arasında Nijerya ve Çad havzasından gelen başta tuz ve altın olmak üzere buna benzer maden ve hammaddeler ile birlikte, çeşitli hayvan postları, fildişi, gergedan boynuzu, deve kuşu tüyüne karşılık kuzeyden sayısız

[28] Baykurt, **a.g.e.**, s. 48
[29] Baykurt, **a.g.e.**, s. 52-53
[30] Baykurt**, a.g.e.**, s. 53

çeşitlilikte mamul ürün gelmektedir. Bunlardan büyük çoğunluğunu da son yüzyılda silahlar tutmaktadır. Yine bölge insanının adeta müptelası olduğu yeşil çay da bu şekilde temin edilmektedir. Bu şekilde Mısır, Tunus, Cezayir sahillerinden gelen tüccarlarla aksi istikamette Tumbuktu'dan gelip Mısır'a giden tüccar ve hacı kervanları mecburi olarak duraklamak zorunda oldukları Fizan vahalarında yerli ürünleri tüketerek ve nakdi karşılığını buralarda bırakarak ekonomiye can verirlerdi. Pazarlarda eskiden sıklıkla Avrupa madeni paraları dolaşımdayken, daha sonra geç de olsa Osmanlı paraları başta Merzuk pazarı olmak üzere ağırlığı ele geçirmiştir. Hatta sikke halinde altının kabul görmesi çok geç bir durumdur ve Tuaregler altın sikke kabul etmezler.

Fizan'da çöl dışındaki yerleşmeye elverişli yerler genel olarak vadi olarak adlandırılır. Yukarıda Vadi-i Acal'dan bahsedilmişti. Bu vadilerden bir diğeri de Şâtî Vadisi'dir ki aslında bu vadi bölgedeki en büyük vadidir. Yaklaşık olarak 160 kilometre boyunca devam eden yerleşim yerleri olan ve içerisinde 180 bin hurma ağacı olan Zülaf hurmalığına sahiptir.[31] Hurma, Fizan'ın her şeyidir. Hurmanın asla çöpü olmaz. Meyvesi tazeyken yenilebildiği gibi, kurutulup bir iki yıl boyunca saklanabilmektedir. Aynı zamanda çekirdeğiyle de hayvanlar beslenebilmektedir. Ağacının lifli kısımlarından ipler yapılabilmektedir. ''Haşebe'' adı verilen kütüğünden direk, köprü, kapı, pencere ve birçok diğer ahşap ürün elde edilmektedir. ''Cerid'' adı verilen dallarından zerbe[32] ve bahçe çitleri yapılabildiği gibi gerektiğinde yakacak olarak da kullanılır. Yapraklarından da kadınlar sepet ve çarık yapmaktadırlar. [33]

Bu kadar çok hurmalığın gölgelerinde bulunan derinliği az ve neredeyse tamamı Roma döneminden kalma kuyulardan çekilen tatlı sularla buğday, arpa, mısır, patlıcan ve mülûhiye[34] ekilmektedir.

---

[31] Fizan'daki bir diğer önemli vadi olan Vadi-i Acâl'da 160 bin, yine Fizan'a bağlı Hurfe ve Şarkiye nahiyesinde 200 bin, merkez Merzuk'ta 60 bin, Sebhe'de 75 bin, Semnu'da 40 bin, Atebe vadisinde 60 bin, Katrûn nahiyesinde 100 bin kadar hurma ağacının olduğun sayımlarla sabit olduğunu Cami Baykurt'tan öğrenmekteyiz; Baykurt, **a.g.e.**, s. 78-79.

[32] Ağaç dallarıyla yapılan bir çeşit barınak

[33] Baykurt, **a.g.e.**, s. 79-80

[34] Kıbrıs'ta da yerli halkın sık sık yaptığı bir yiyecektir. Kıbrıslı Türkler buna ''mulihiya(molihiya)'' demektedirler. Et ile birlikte sulu yemeği yapılır.

Fizan'ın çehresini süsleyen geniş hurmalıkların yanında az da olsa sahra şartlarına dayanıklılıkları ölçüsünde başka ağaçlarda vardır. Etl[35], talh(zamk ağacı)gibi zayıf ağaçlarla, develerin yediği; sebt[36], âfûl[37], hâd[38] bunlardan bazılarıdır.[39]

Fizan'da ve genel olarak Trablusgarp'ta hayvan popülasyonu da çok fazla değildir. Sınırlı su ve beslenme kaynaklarıyla hayatta kalabilen hayvanat çoğunluktadır. Bunlar arasında ceylan(gazâl)[40], yaban sığırı(bakaru'l-vahş) kumluklarda, sıradağlar arasındaki alçak arazilerde yaşarken, dağ keçisi(vedan) Mesak ve Tassili gibi yüksek dağlarda yaşamaktadır. Yırtıcı hayvanlardan sırtlan, çakal ve tilki bulunurken; aslan ve kaplan yoktur. Bununla birlikte tarihin eski dönemlerinde sahra hayvanlarından olan deve kuşu, zürafa ve hatta filin de Kuzey Afrika'da bulunduğunu ancak nesillerinin kesildiğini Cami Baykurt'tan öğreniyoruz.[41]

Tabi ki bölgenin olmazsa olmazı, bu coğrafyanın en dayanıklı binek hayvanı olan develeri saymazsak olmaz. Etinden, sütünden, derisinden, yününden ve gübresinden yararlanılan deve; çöl insanının her şeyidir. Göçebe hayatının olmazsa olmazı olan binek hayvanı nasıl ki Türkler de at ise, çöl göçerleri için de devedir. Hatta Araplar deve için ''sefinetü's sahra'' yani çöl gemisi demişlerdir.[42] Trablusgarp'ta kullanılan biri güneye ve biri kuzeye özgü olmak üzere iki cins deve mevcuttur. Kuzey develerinin boyları güneydekilere göre daha kısadır. Boyunları da yine kısa ancak kalındır. Başları büyük ve kışın uzayarak vücutlarını saran tüyleri vardır. Güneydekilerse sahra develeridir ve ayakları ince uzun olur. Vücutları tüysüz, boyunları da yine uzun ve başları ufaktır.[43]

---

[35] Tamarix articulata
[36] Arthratherum pungens
[37] Alhangi maurorum
[38] Cornulca monacantha
[39] Baykurt, **a.g.e.**, s. 81
[40] 1912'de İtalyan savaşı esnasında Enver Paşa'ya bir ceylan hediye edilmişti. Enver paşa adını Mansure (zafer kazanmış/yardım görmüş anlamında) koyduğu bu hayvanla duygusal bir bağa sahip olmuştu. (Bkz. Ek-1) çev. Nurten Kutsal, **Enver Paşa'nın Trablusgarp Günlüğü**, Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul 2015, s. 64 (Bu kitabın Almanca orjinali ilk olarak 1918 yılında Münih'te Hugo Bruckmann Yayınevi tarafından ''Um Tripolis'' adıyla basılmıştır. Aslı da günlük şeklinde değil, mektuplar şeklindedir.)
[41] Baykurt, **a.g.e.**, s. 83
[42] Ahmet Önkal, ''Deve'' **DİA**, C. IX, İstanbul 1994, s. 222-226
[43] Baykurt, **a.y.**

1.3. Berka

Trablsugarp'ın, yani bugün kullanılan adıyla Libya'nın 3 temel bölgesi vardı. Bunlardan birincisi doğuda Mısır sınırında bulunan Berka bölgesidir. Bu Greklerin burada kurduğu bir şehrin adıydı ancak zaman içinde İskenderiye ile İfrikiye (Tunus Bölgesi) arasında birçok şehir ve kasabanın bulunduğu büyük bir bölgeye verilen isim oldu. Günümüzde merkezinde Bingazi şehri vardır. Arapların Berka, Batılıların Sirenayka dediği bölgenin, İskenderiye ile arası yaya olarak bir aylık mesafedir. Fustat'a ise 220 (yaklaşık 1200 km); Kayrevan'a 215 fersah (yaklaşık 1100 km) uzaklıktadır.[44]

Berka bölgesinin batısında Sirte körfezi, doğusunda bölgenin son şehri olan Tobruk'tan sonra Mısır toprakları bulunur. Başlıca büyük şehirleri; Bingazi, Derne ve Tobruk'tur. Başlıca gelir kaynaklarını tarım ve hayvancılık oluşturur. Yüz ölçümü oldukça geniş olmasına rağmen (Berka'nın yüzölçümü 855.400 km^2'dir. Bu rakam Libya yüzölçümü 1.759.500 km^2'nin neredeyse yarısı kadardır.) tarih boyunca çok yoğun bir nüfusa sahip olmadı. Bunun sebebi yerleşmeye elverişsiz geniş bir çöl arazisine sahip olmasıdır. Bölgeyi ikiye bölen ve çöl ile verimli kıyı arazilerini ayıran Cebel-i Ahdar adında bir dağ mevcuttur. Mevzu bahis çöl ise Berka Çölü olarak anılır ve bölgenin güney kısmını teşkil eder.

Adından da anlaşılacağı gibi Cebel-i Ahdar yani yeşil dağ ve civarı Berka bölgesinin en çok yağış alan ve bitki örtüsü en canlı kısmıdır. Yıllık yağış miktarı 350-500 mm. civarındadır. [45] Bu yağmurlar birçok su kaynağını besler ve deniz kıyısı ile dağlar arasında kalan verimli ovaları sular. Geniş ormanları ve sıcak coğrafyaların olmazsa olmazı yaylaları vardır. Sâdık el-Müeyyed, eski zamanlardan kalma ve giderek yabanileşmiş zeytin ormanlarından da bahseder. Bu zeytinlikler ve Cebel-i Ahdar'daki tabiat hakkındaki sözleri şu şekildedir:

[44] Abdullah Erdem Taş, ''Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp Eyaleti: Karamanlılar Dönemi: (1711-1835), **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı** (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2016, s. 15-16

[45] Mustafa L. Bilge, ''Berka'', **DİA**, C. V, İstanbul 1992, s. 504-505

‘’…hâsıl olan zeytinyağını sahil-ideryâya îsâl etmek için yapılmış olan su olukları şeklinde mecrâlar el’ân mevcud olduğu gibi bu havâlide mütevattın bedeviler hâlâ p yabâni ağaçlardan bir hayli zeytin alıp kaba usuller ile ve ez-cümle taneleri iki taş arasında ezdikten sonra suda kaynatmak suretiyle gayet nefis zeytinyağı istihsâl ederler. Cebeldeki ormanları teşkil eden eşcâr meyanında kesretle servi ağaçları görülür. Bundan birkaç sene mukaddem sâye-i umrân-vâye-i mülûkânede Bingazi hâricinde inşâ edilen kışla-i hümâyûnun direk, kiriş, döşemelik ve hattâ doğraması hep oradan celbolunan ulu servilerden i’mâl edilmişti ki, bu kerestelerin râyiha-i nefîsesi kışlanın haricini bile ta’tîr etmektedir. Berkâ çölünde pek çok ceylan, geyik, karaca ve tavşana rast gelinir. Cebel tarafında da birçok yabani güvercin, keklik, vesâir av kuşları görülür.’’[46]

Bu dağlardan güneye doğru inildikçe yağmurlar kesilir ve bitki örtüsü seyrekleşir. En sonunda da çöl başlar. Berka Çölü, topraklarının rengine göre Berkatü’l-hamrâ ve Berkatü’l-beyza diye ikiye ayrılır. Berkatü’l-beyza’nın toprağı kilsi ve sert olup ziraata uygun değildir. Berkatü’l-hamrâ’nın ise kırmızı, yumuşak ve yağlıdır. Ziraata çok daha yatkındır. Bu kısmın bereketi hakkına Sâdık el- Müeyyed şunları söyler:

‘’…emr-i zirâatte akvâm-ı cihanın belki en beceriksizi olan sekene-i mahalliyenin fart-ı atâlet ve fikdân-ı mahâreti, kullandıkları âlât ve edevât-ı zer’ıyyenin noksan ve adem-i kifâyeti ile beraber yine rahmetlerin bereketli olduğu zamanlarda bire yüz on, yüz yirmi vermek derecesindedir… Berkâ çöllerinde artezyen yahud âdi kuyular hafr olunup suları zirâat işlerinde isti’mâl edilecek olsa bakla, mısır, patates gibi nice mahsûlât elde edileceği muhakkaktır. Bingazi sancağında deve, sığır, koyun, keçi ve sair hayvânâtın kesreti, mikdârca kalîl olan bahçe ve bostanlarında yetişen sebzelerin fevkalâde lezzet ve vesâmeti şu arâzînin her türlü nebâtât ve mahsûlât yetiştirmekte hiçbir yerden aşağı kalmayacağını isbâta kâfidir. İska ve irvâsı yalnız ara sıra yağan yağmurlara müftakir olan tarlalarında gayet ibtidâi ve basit usûl ile yetiştirilen karpuzlar gerek lezzet ve gerek cesametçe meşhur Diyarbekir karpuzuna rekabet eder. ‘’[47]

[46] Sadık el-Müeyyed, **Afrika Sahrâ-yı Kebîri’nde Seyahat**, yay. haz. H. Bostan – N. Omaç, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2018, s. 28-29
[47]Sadık el-Müeyyed, **a.g.e.**, s. 47

2. Nüfus

Trablusgarp Vilâyetinin toplam nüfusu 19. yüzyıl sonlarında yaklaşık olarak 1 milyon kişidir.[48] Tabi ki bu rakam bir kesinlik taşımaz ve nüfusun kaç kişi olduğu hakkında farklı görüşler vardır. (bkz. Ek-3) Afrika'da bugün dahi, özellikle güneye inildikçe nüfus sayımları zorlaşmaktadır.[49] Göçer yaşam tarzları bu durum başlıca sebebidir. Yine de tahmini olarak yapılan belirlemelere göre bazı rakamlar çıkarılmıştır. Cami Baykurt'a göre Trablus'un genel nüfusu 3-4 bini gayrimüslimler olmak üzere toplam 45 bin kişidir. Bu gayrimüslimlerin büyük bir çoğunluğunu da geçim tarzı ve dil bakımından Afrika Berberi kavimlerine çok yakın olan Maltızlar (Maltalılar) teşkil eder.[50] Trablusgarp Vilâyetinin genel olarak en fazla meskûn ve mamur yeri sahil kısımlarıdır. Güneye, Fizan'a doğru gidildikçe meskûn mahaller azalır. Fizan halkının ise büyük çoğunluğu bedevîdir ve çadırlarda yaşarlar. Nüfusa kayıtları da yoktur. Bu sebeple kaç kişi olduklarını kestirmek çok daha güçtür. Ancak Cami Baykurt'a göre vahalarda yerleşik bir hayat sürenlerin sayıları tahmini olarak 20-25 bin kişi dolaylarındadır.[51]

Roma dönemi öncesinden beri Kuzey Afrika bölgesinin asıl kökeni Berberî'dir. Kelimenin kökünün Eski Yunanca *''Barbario''*, Latince *''Barbari''* kelimelerinden geldiği düşünülmektedir. Romalılar bölgeyi işgal için geldiklerinde kuvvetli bir direnişle karşılaştılar. Hâkimiyetlerini ve medeniyetlerini kabul etmemekte ısrar eden bu halka Barbaros dediler. Araplar, Bizans hakimiyeti zamanında buraya gelip bu halk ile tanıştıklarında kelimeyi Berber olarak telaffuz etmişlerdir.[52]Berberîler, Romalılara gösterdikleri bu direnci Benî Hilâl ve Benî Süleym Bedevîlerine gösteremeyip, Araplaşmışlardır.

---

[48] Mehmed Nuri-Mahmud Naci **a.g.e.**, s. 34; Ayrıca 1886 yılında İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi Reisi Muhammed Hilâl Efendi, kaleme aldığı lâyihasında Trablusgarp nüfusunun 2 milyondan fazla olduğunu söyler; Nejat Göyünç, ''Trablusgarp'a ait bir lâyiha'' **Osmanlı Araştırmaları I**, İstanbul 1980, s. 237

[49] Bugün dahi Afrika'nın nüfusu kesin değildir. Bu belirsizliğin sebebi de hala resmi bir kimlik kartına sahip olmayan yaklaşık 500 milyon insanın olmasıdır. Kaynak: (Çevrimiçi), http://www.worldbank.org/en/news/opinion/2017/05/24/making-everyone-count-how-identification-could-transform-the-lives-of-millions-of-africans Erişim Tarihi: 04.05.2019

[50] Cami Baykurt, **a.g.e.**, s. 11

[51] Baykurt, **a.g.e.**, s. 81

[52] Hakkı Dursun Yıldız, ''Berberîler'', **DİA**, C. V, İstanbul 1992, s. 478-483

2.1. Benî Hilâl ve Benî Süleym Kabileleleri

Miladi 631 yılında İslamiyet'i kabul eden Beni Hilal kabilesi Hicaz bölgesinde Taif civarında yaşardı. [53] Benî Süleym kabilesi ise yine Hicaz bölgesinde, Necid'in Vadi'l Kurâ (köyler vadisi) ve Teymâ'da yoğunluklu olarak bulunurlardı.[54] 9. yüzyılda göç etmeye başladılar.11. yüzyılda ise Kuzey Afrika'ya geçtiler. Gittikleri her yere bedevi kimliklerini de taşıdılar.

Süleym oğulları; Mekke'nin fethinden önce Kureyşli müşrikleri desteklemiştir. Hicretin ilk 10 yılı boyunca Hz. Peygambere ve Müslümanlara karşı savaşmışlar ve Resullulah'ın gönderdiği bazı heyetlerdeki Müslümanları pusuya düşürerek şehit etmişlerdir.[55] Oldukça saldırgan ve yağmacı olan bu kabileler Müslüman veya Gayrimüslim diye ayırmadan, kimi zaman himayesi altına girdikleri siyasi oluşumların etkisiyle kimi zaman da sırf yağma ve talan için güçsüz ve savunmasızlara saldırmışlardır. Hilâl oğulları; 972 ve 974 yıllarında hac kervanlarına saldırıp, kutsal ödevlerini yerine getirmek isteyen masum insanları yağmalayıp öldürmüşlerdir. Bu sebepten dolayı 972 ve 974 yılları hac mevsiminde hac ibadeti yapılamamıştır.[56] 1049 yılında iki kabile de Fatımî halifesi Müstansır-Billâh tarafından Berka bölgesi ve batısına doğru sürüldüler. Halife o sıralarda vuku bulan kıtlığı da bahane ederek, hem bu kabilelerin çıkardığı huzursuzluktan kurtulacak hem de Trablusgarp bölgesinde kendisini tanımayan Zîrîleri cezalandırmış olacaktı. Beni Hilâl ve Benî Süleym kabile reisleri halifenin onlara tanıdığı ''alabildiğiniz her şey sizindir, ganimettir'' serbestliğinin ardından güle oynaya Kuzey Afrika'ya geçmeyi kabul ettiler. Bu sürgün onlar için adeta ödüldü. Çünkü zaten kuraklık ve kıtlık sebebiyle zor durumdalardı ve yaşayışları yerleşik şekilde bir ziraî hayata uygun değildi.

İşte bu iki bedevî kabilesi Kuzey Afrika'ya geldiklerinde, yerli Berberîler ile münasebetleri sonucunda onların; adet, kıyafet ve dillerine büyük değişiklikler yaratmış ve millet kodlarında önemli bir kilometre taşı teşkil etmiştir. Özellikle Beni Hilâl kabilesinin Yemen taraflarından başlayıp, Necid, Irak, Mısır ve sonunda

[53] Ahmet Kavas, ''Hilâl (Benî Hilâl)'', **DİA**, C. XVIII, İstanbul 1998, s. 15-19
[54] Mehmet Azimli, ''Süleym (Benî Süleym)'', **DİA**, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 55-56
[55] Azimli, **a.y.**
[56] Kavas, **a.g.m.**, s. 15

Trablusgarp bölgesine kadar uzanan göçleri destanlaşmıştır. Bu şekilde birçok milletin sözlü ve yazılı destanları olduğu gibi Beni Hilâl Araplarının da göç serüvenlerini anlatan ‘’Siretü’l Benî Hilâl’’ adında göç destanları vardır. [57] Trablus’a yerleşen de Beni Hilâl kabilesidir.[58] Benî Süleym kabilesi ise çıktıkları bu yağma seferinde ilk durakları olan Berka’yı yağmaladıktan sonra asırlık kardeşlerini yalnız bırakarak buraya yerleştiler.

Hilâl oğullarını Trablus’ta bütün Fenike ve Roma dönemi eserlerini de yağmalamışlar ve bölge halkı üzerinde nesillerce aktarılan tahribat hatıralarına sebep olmuşlardır. Cami Baykurt seyahati sırasında onların bıraktıkları tahribatla bölge halkı nezdinde sanki doğaüstü yaratıklar gibi nitelendiğine şahitlik etmiştir.[59]

Beni Süleym kabilesini daha sonraki yıllarda ‘’Evlad-ı Süleyman’’ adıyla tanıyoruz.[60] Osmanlılar Trablusgarp’ı aldıklarında Fizan bölgesinde ikamet eden Süleyman oğulları ile Osmanlı yönetiminin yıldız pek barışık olmamıştır. Bu kabile Osmanlı’nın 1551’de Trablus’u aldıktan sonra yıllar içerisinde güneye inerek 1577’de de Fizan’ı bağlı sancak ilan etmesiyle Türkler ile tanışmıştı. Ancak bağımsızlıkları korumak ve otoriteyi tanımamak konusunda ısrarcıydılar. Trablusgarp Beylerbeylik idaresi de Evlad-ı Süleyman kabilesini vergilerini aksatmamak şartıyla iç işlerinde serbestlik verdi. Hem 1711’de başlayan Karamanlılar döneminde hem de öncesinde Trablusgarp’taki merkezle vergi vermemek konusunda direndiler. Karamanlılar ise vergi konusunda daha hassaslardı ve Evlad-ı Süleyman kabilesi vergisini vermediği zamanlarda onların üzerine seferler düzenlediler. Fizan üzerine yapılan bu askeri seferler 1716, 1718, 1732 ve 1811[61] yıllarında yapıldı ise de hiçbir zaman bu kabile tam olarak yola getirilemedi. Yine de bu askeri seferlerin sonucu zaman zaman göç

[57] Hüseyin Yazıcı, ‘’Siretü’l Benî Hilâl’’, **DİA**, C. XXXVII, İstanbul 2009, s. 266-268
[58] Mehmed Nuri-Mahmud Naci, **a.g.e.**, s. 109
[59] *’’Acâl vadisinde birbirine oldukça uzak mesafelerde ve fakat bir çizgi üzerinde bulunan bazı küçük ve derinliği az çukurları Hilâl oğulları süvarisinin hecin izleri diye bana gösterdikleri zaman bu konuda ileri sürdükleri ayırtılardan, Hilâl oğullarının doğaüstü bir boyda, birtakım müthiş yaratıklar olduklarına kanaat ettikleri anlaşılıyordu.’’* Kaynak*:* Baykurt, **a.g.e.**, s. 93
[60] Cemal Atabaş, ‘’Trablusgarp Eyaleti’nde Merkezi İdarenin Tesisi ve Şeyh Guma İsyanı (1835-1858)’’, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı** (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2016, s. 31 dipnot:49.
[61] Kemal Kahraman, ‘’Fizan’’, **DİA**, C. XIII, İstanbul 1996, s. 161-163

etmek durumunda kaldılar. Nitekim Karamanlılar döneminde Kanim bölgesine göç etmişlerdir.[62]

1831 yılında Evlad-ı Süleyman kabilesinin şefi Abdülcelil, bölgedeki diğer bir kabile olan Evlad-ı Muhammed kabilesini mağlup ederek Fizan'a hâkim oldu. [63]Tam da o esnada Karamanlı yönetiminin lideri Yusuf Paşa mali bir kriz içerisindeydi ve borçlarını ödeyemediği Fransızlar, donanmalarını Trablusgarp önlerine getirmişti. Bu sebeple halktan aldığı vergileri daha da ağırlaştıran Yusuf Paşa zaten palazlanmış olan Evlad-ı Süleyman kabilesinin isyanıyla karşılaştı. İsyanın büyüklüğü karşısında ve Fransızların Trablusgarp'a müdahalesi söz konusu olunca Osmanlı Devleti olaya el attı.

2.2. Devâde Kabilesi

Fizan'daki Natrune Gölü'nden Vadi-i Acal'a kadar kumluğun en yoğun ve engebeli kısmında oturan bir halktır. Fizan-Trablus arasındaki kumluklarda var olan göletlerden en büyüğü olan Gabreon Gölü'nden çıkardıkları ''dûd'' adındaki su kurtlarını, çekirdeksiz hurma ile ezerek yerler ve bu kurt pestili yiyeceğini, Merzuk pazarında satmak suretiyle ticaretini yaparlar ve Fizan halkı da bu yiyeceğe rağbet eder. İsimleri de bu ''dûd'' işinden gelmektedir. Ticaret yanında sahip oldukları hurmalıklar sayesinde de diğer bölge kabilelerine göre daha zengindirler. İçmeyi çok sevdikleri bir içeceği de yine sahip oldukları hurmalıklardan elde ederler. Bu içkiye ''Elekbi'' denir ve hurma ağacı usaresinin mayalanmasıyla yapılır.[64] Hurma ağacından nimetlenmeleri bununla da kalmaz ve dallarından evler yaparlar. Bu evlere ''Zerbe'' denir.

Fizan mebusu olması hasebiyle onları iyi tanıyan Cami Baykurt, Devâdeler hakkında pek de iyi konuşmaz. Onları oldukça kurnaz, ahlaksız ve acımasız olarak tanımlar. Yalnız bir yolcuya rastlayacak olsalar onu öldürebileceklerini söyler.

---

[62] Muhammed Tandoğan, "Afrika'nın Kuzeyini Güneyinden Ayıran Toplum Tevârikler ve Stratejik Konumları: Osmanlı – Tevârik Münasebetleri", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2015, s. 182

[63] Kahraman, **a.g.m.**, s. 162

[64]Baykurt, **a.g.e.**, s. 49

2.3. Tuaregler

Bir tüccarın, deve üzerinde uzun ve birbirinin aynı kumluklarda tek düze seyreden yolculuğunun sakinliğini bir anda korku ve heyecana bırakması için ufukta birden beliren hecin binicilerini görmesi yeterlidir. Ellerinde ince ve kısa demirden mızrakları, yüzlerinde çenelerine kadar çektikleri nikaplarıyla bu gelenler Tuaregler dir. Cami Baykurt onları şu şekilde tanımlar: ‘’Evet her türlü kötülükleriyle birlikte sahra kavimleri içinde savunması kolay ve ikna edilmesi mümkün olan Tuaregler; yani açlık, yoksulluk gibi sahra hayatının iki elim geçim şartı altında aciz, yüzyıllardan beri komşusundan yağma ve çapul ederek hayatını sürdürmeye alışmış bir sürü sahra haydutları!’’[65]

Tuaregler’in adının nereden geldiği ve nasıl okunduğu hakkında farklı görüşler vardır. Sık kullanılan ikisi ‘’Tuareg’’ ve târik kelimesinin çoğulu olan ‘’Tevârik (Tevârık)’’dir.[66] Onlar ise kendi dillerinde(tamahag) kendilerine ‘’hür insan’’ manasında ‘’İmohag’’ demektedirler.[67] Nitekim Tevârik ismi onlara dışarıdan verilmiş bir isimdir ve anlamı Arapça’da asli vatanını terk eden anlamında ‘’tereke’’ kelimesinden türemiştir.[68]Bununla birlikte kelimenin kökü hakkındaki tek görüş bu değildir. ‘’tereke’’ kökü üzerinde duranlar bu terk edişe dini boyuttan bakarak hidayet dinini terk edenler yorumu yaptığı gibi daha ileri gidip kelimenin kökünün Türk’ten geldiğini bile söyleyenler varsa da bu görüşlerin dayanakları zayıftır.[69]

---

[65] Baykurt, **a.g.e.**, s. 161-162

[66] Osmanlı arşivinde bu halk hakkında arama yaparken kelimeyi hem Tevârik hem de Tuareg şeklinde okunmuş belge özetlerine ulaşmak mümkündür. Ben bunlardan ‘’Tuareg’’ şeklinde okunanını tercih etsem de her iki kullanımda bu konudaki çalışmalar arasında dolaşımdadır. Nitekim alanın en önemli uzmanlarından Prof. Dr. Ahmet Kavas, ilgili **DİA** maddesini ‘’Tevârik’’ olarak yazmıştır. Bir diğer önemli isim Prof. Dr. Abdullah Çaycı ise eserlerinde ‘’Tuareg’’ kullanımını tercih etmiştir. Bir diğer mesele de ‘’Tevârikler’’ ya da ‘’Tuaregler’’ kullanımının iki kez çoğul kullanım olması sebebiyle aslında yanlış bir kullanım olmasıdır. Ancak anlatılmak istenen vurgu gereği zaruri olarak zaman zaman *çoğulun çoğulu* şeklinde ‘’Tuaregler’’ kullanımı tercih edilmiştir. Nitekim Tuaregler hakkındaki önemli bir müstakil çalışma olan ve Prof. Dr. Zekeriya Kurşun’un editörlüğünde çıkan ‘’Afrika’nın Asıl Göçerleri: Tuaregler’’ kitabının adında gördüğümüz gibi bu kullanım bir kitap adında dahi geçebiliyor.

[67] Ahmet Kavas, ‘’Tevârik’’, **DİA**, C. XL, İstanbul 2011, s. 581-582.

[68] Muhammed Tandoğan, “Afrika’nın Kuzeyini Güneyinden Ayıran Toplum Tevârikler ve Stratejik Konumları: Osmanlı – Tevârik Münasebetleri”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı** (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2015, s. 27

[69]Tandoğan, **a.g.e.**, s. 28, dipnot:18. İsim konusunda daha fazla bilgi için bkz. Tandoğan, **a.g.e.**, s. 27-30 (Bölüm: Tevârik Kelimesinin Sözlük Anlamı ve Yorumlanması)

Tuaregleri, bulundukları coğrafyaya göre Kuzey Tuaregleri ve Güney (Sudan) Tuaregleri olarak ikiye ayırmak mümkündür. Cami Baykurt, Kuzeylileri daha saf ve soylu sayarken, Güneylileri, siyah ırkla irtibatlarından dolayı ırksal olarak karışmış sayar.[70] Bu coğrafi sınıflamanın ardından; Kuzeylileri Hoggar (Huggar) ve Ezgar (Azger) Tuaregleri olarak ve Güneylileri ise bugünkü Mali ve Nijer sınırında yaşayan Kiluyiler ve Ulyeminler olarak ayırabiliriz.[71] Ancak konu ile ilgileri olmadığından güneylilere değinilmeyecektir. Kuzeylilerden de Hugar kabilesi 20. yüzyıl başlarında Fransız tâbiiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır.[72]''Tassili'' denen Fizan'daki bir vadide oturan Ezgarların,[73] Osmanlı hâkimiyetini kabul etmesi ise bu iki kabilenin kendi aralarında yaptıkları savaşlar neticesinde olmuştur. Hoggarlara mağlub olan Ezgarlar, Fizan kaymakamından askeri yardım talep etmiştir. Buna karşılık 400-500 kuloğlu Ezgarların yardımına gönderilmiştir.[74]

Sahra'dan geçmek isteyenler öyle veya böyle Tuareglerle karşılaşmak zorundadır. Ticaret yollarında yaşarlar veya kullanılmak zorunda olan yollar üzerinde dolaşırlar. Geçimlerini, buralardan geçen kervanların güvenliğini temin etmek karşılığında aldıkları ücretlerle ve kiraladıkları develerle sağlarlar. Sahra ticaretine dâhil olmak isteyenler onlarla dostluk kurmak zorundadır veya onları korkutacak kuvvete sahip olmalıdır.[75]

Cami Baykurt, Tuaregleri ''sahra çakalı'' olarak tanımlar. Merzuk'ta bulunduğu sırada oradaki Tuareglerin, zavallı ve kendi halindeki Merzuk ahalisini nasıl korkuttuğunu kendi gözlemleriyle anlatır.[76] Tuaregler, bazen korku salmaktan ileri de geçebilmektedirler. Geçimlerini sağlamakta zorluk çekerlerse kendilerini memnun etmeyen kabilelere saldırmaktan ve canlarını tehlikeye atmaktan çekinmezler. Komşu kavimlere ve hatta kendi kavimlerine bile saldırabilirler. Çok fakirdirler. Ancak bir o kadar da özgürlüklerine düşkündürler, hiçbir otoriteye kolay

[70]Baykurt**, a.g.e.**, s. 166
[71]Kavas, **a.y.**
[72]Buna sebep olan savaş Hugarların kaybettiği Tit savaşıdır. (7 Mayıs 1992)
[73]Ezgarlar da kendi içlerinde Vragen, Emenen ve Mengassaten olarak üçe ayrılırlar. Baykurt, **a.g.e.**, s. 166
[74]Çaycı, **a.g.e.**, s. 40
[75]Çaycı, **a.g.e.**, s. 19
[76]Baykurt, **a.g.e.**, s. 115

kolay boyun eğmezler. Bu iki özellik birleşince de bazen gözlerini karartabilirler. Buna örnek olarak, 1 Ağustos 1869 yılında yaşanan olayda Matmazel Tinne adındaki Hollandalı bir seyyahı ve yanındakileri Merzuk'a iki günlük mesafedeki Varcuş vadisinde katletmişleri gösterilebilir.[77]

Tuareglerde bir adet olarak erkekler tesettürlüdür. Özellikle yabancı bir kadın gördüklerinde siyah nikaplarıyla yüzlerini ve özellikle ağızlarını örterler. Normal halde de başları mutlaka sarılıdır. Zengin olanları ayaklarına Sudan Midasları[78] giyerler. Buna ek olarak kış aylarında zenginleri Trabluslu ların büyük çuha bornozlarını giyerken, yoksul olanları da beyaz yün ihramlarını giyerler. Bunun aksine Tuareg kadınları ise topluluk içinde yüzlerini açık bırakır. Kadın ve erkek arasındaki bir diğer farklılık miras ile ilgilidir. Tuareglerde, anne ve babadan kalan malların hamisi erkek çocuk değil kız çocuktur. Erkek çocuk ancak çalışarak kendi kazandığı ile geçinebilir. Mal sahibi olabilmesi de çok zordur. Bundan dolayı Tuareg evliliklerinde koca, karısının hükmü altındadır.

Tuaregler boyunlarına deriden yapılmış uzun bir şeritin üstüne dizilmiş birden fazla muska takarlar. Tuaregler bu muskaları kurşundan, bıçaktan, nazardan ve şeytanın şerrinden ve buna benzer belalardan korunduklarına inanarak takarlar. Hastalandıkları zaman bile ‘’tıbbü'l acûz’’, yani kocakarı tıbbı işe yaramaz ise yine muskalara başvururlar ve hastalıklarına özel muskalar yazdırırlar.[79] Bu muskaları yazanlar da bu şekilde para kazanırlar. Cami Baykurt Tuareg şeyhlerinden Etissi'nin üzerinde gördüğü muskaları şu şekilde anlatır:

> ‘’…binlerce şeylere yarar bir sürü dualar, tuhaf şekiller ve rakamları içeren Süleyman mühürlerinin, bazen meşin, bazen teneke ve nadiren gümüş mahfazalar içinde olarak kordona dizilmiş olduğu görülür. Hemen çoğunlukla bu mahfazalar dikdörtgen şeklinde olup taşıyıcısının boynunda bir sürü levhalar halinde sallanır. Bazen baştaki sarığın ortasında ve alnın üstünde de birkaç ‘’hicâb’’(muska) sallandığı görülür. Bazı hicablar ise tam tepeye konur.

[77] Baykurt, **a.g.e.**, s. 60
[78] Bir çeşit süslü ve kenarları geniş çarık
[79] Baykurt, **a.g.e.**, s. 91

3. Tarihi

3.1. Fetih öncesi Durum

Trablusgarp'ın en doğu sınırları aslında Mısır'daki Memlüklülerin egemenliği altındaydı. Ancak burada fiili bir egemenlikten bahsetmek mümkün değildir. Buralarda (Berka bölgesi) uzun zamandan beri, çöl Bedevileri[80] tarafından kurulan ve dış tehditlere açık kabilevî emirlikler bulunmaktaydı.[81] Yavuz'un 1517'de Memlüklüler Devletine son vermesiyle bu bölgeler Mısır ile birlikte Osmanlı hâkimiyetine geçtiler. Ancak özellikle Trablus şehri ve civarında istikrarsız yönetim, dağınık düzen ve dış tehditler sebebiyle hızla Bedevilik yayıldı. Zaten bu Bedevi düzeni, -daha doğrusu düzensizlik- yeni değildi. 11. yüzyılda Fatımîlerin bölgeye yolladığı kabilelerden beri sürmekteydi. Bu kabileler aracılığıyla bölgede Arap-Berberi melez bir halk meydana gelmişti. [82]

Berka bölgesi; bedevi kabilelerin istilalarından sonra, 15. yüzyıla kadar bir türlü toparlanamadı. Ardı ardına gelen kıtlık ve kolera salgınlarıyla büyük felaketler yaşandı. Bölgede neredeyse dört başı mamur bir tane bile şehir kalmadı. [83]

15. yüzyıl boyunca ardı ardına kaybedilen Endülüs şehir ve toprakları İspanyolların *Reqonquista*[84] yayılmacılığından kaçan Müslümanlara Derne ve Bingazi şehirlerini kurdurdu. Ancak İspanyollar, uzun istikrarsız geçen yıllardan sonra buraları tekrar canlandıran Müslümanları rahat bırakmadılar ve değer grafiği hızlı artan Kuzey Afrika sahillerine göz diktiler. Bunun sonucunda 1510 yılında, gittikçe civarındaki kentlerin bereketiyle canlanan Trablusgarp Limanını ele geçirerek şehri kontrol etmeye başladılar. Ana hedefleri ise Trablusgarp'taki altın ticaretini ellerinde tutmaktır. Bu hedefler uğrunda kendi nüfuslarını da Kuzey Afrika sahillerine göç

---

[80] Bu Bedevi kabilelerinden önemlileri Beni Hilal ve Benî Süleym'dir. Bu kabileler ve Kuzey Afrika'ya göçleri hakkında bkz: Hüseyin Yazıcı, ''Siretü İbn Hilal'', **DİA**, C. XXXVII, İstanbul 2009, s. 266-268./ Ahmet Kavas, ''Hilal (Benî Hilâl)'', **DİA**, C. XVIII, İstanbul 1998, s. 15-19/ Mehmet Azimli, ''Süleym (Benî Süleym)'', **DİA**, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 55-56.

[81] Ali Akyıldız-Zekeriya Kurşun, **Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım İstanbul 2018, s. 10-11

[82] Taş, **a.g.e.**, s. 20

[83] Taş, **a.y.**

[84] Reconquista, 'yeniden fethetme' anlamında İspanyolca bir kelimedir. Kavram olarak, Hıristiyan İberya devletlerinin Endülüs'ü Müslümanlardan geri almalarını sağlayan siyasi hareketin adıdır. Lütfi Şeyban, *''Reconquista, Convivencia ve İnfluencia: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri''*, **Tarih ve Düşüce Dergisi**, Sayı: Mayıs 2003, s. 2

ettirerek koloniler kurdururlar. Ancak evdeki hesap çarşıya uymadı ve işgal sırasında binlerce insanı öldürmeleri ve daha fazlasını esir edip köle pazarlarında satmaları sonucu, zaten hiçbir zaman büyük bir kalabalığın yaşamadığı bu kenti ıssız ve cazibesini yitirmiş bir hale getirdiler. Ancak İspanyolların Kuzey Afrika sahillerinde bulunma nedenini sadece ekonomik sebeplere bağlamamak lazımdır. Bunu ekonomik durgunluk pahasına yaptıkları katliamlardan, Müslüman nüfusu aman vermemelerinden anlayabiliyoruz. Tıpkı Akdeniz'in kuzeyinde olduğu gibi Güneyindeki kara parçalarında da Hristiyan inancını yayma kutsal ödeviyle güdülenmişlerdi. Bu uğurda, Hristiyanlığın hamisi olmak adına topraklarını zor durumdaki dindaşlarıyla paylaşabiliyorlardı. 1522'de Osmanlılar tarafından Rodos'tan kovulan St. Jean Şövalyelerine Malta adasını tahsis etmişler ve ardından da 1530'da Trablusgarp'ı da bu şövalyelere vermişlerdir.

İspanyolların elinden kaçmayı başarabilen Trablusgarplılardan bazıları Tacura kentine yerleşip, burayı da canlandırdılar. [85] Ancak Tacura'nın, Trablusgarp'ın yerini tutamayacağının farkındadırlar. Bu sebeple Trablusgarp'a bazı akınlar düzenleseler de İspanyollara karşı bir kazanım elde edemediler. Bunun üzerine aralarından bir heyet 1519 yılında İstanbul'a giderek Osmanlı yardımını talep ettiler.[86] Osmanlı zaten hali hazırda Habsburglar ile mücadele halindedir ve Akdeniz'de bir İspanyol yayılmasını kendi politikaları açısından sakıncalı görmektedir. Bu sebeple 1517'de tanıştığı Kuzey Afrika topraklarında Batıya doğru bir ilerlemeye sıcak bakmaktadır.

Öncelikli olarak Tacura, Müslümanların elinde tutulmalı ve İspanyol yayılması önlenmelidir. Kanunî Sultan Süleyman zamanında Tacura'ya, Enderunlu Murad Ağa gönderilir. Murad Ağa, Osmanlı Devleti adına teşkilatlandırdığı Tacura'yı istihkâm ederek İspanyollara karşı savundu. İspanyolların şiddeti sebebiyle doğal

[85] Bu Müslümanların birçoğu İspanya'dan göçüp gelenlerdir ve onları ilk kez Afrika sahillerine taşıyan da yine Osmanlı Devleti'ne bağlı denizcilerdir. Bunlardan ilki II. Bayezid'in emrindeki Kemal Reis idi. Bir diğer önemlisi ise adını da bu yararlılıklarından alan Hayreddin (Barbaros) Paşa idi; Ali İhsan Gencer, **Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)**, TTK Yayınları 2. Baskı, Ankara 2001 s. 12

[86] Abdullah Erdem Taş, ''İspanyol İşgalinden Osmanlı Fethine: 16. Yüzyılın İlkyarısında Trablusgarp'ta Türk Direnişi'', **İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)**, C. II, Sayı:1, Aralık 2016, s. 39

olarak tüm Mağrip'te bir direniş daha önce başlamıştı bile. 1515'te bu direnişin başına Midillili Türk kardeşler Oruç Reis ve Hızır (Barbaros Hayreddin) Reis geçti. 1516'da da Cezayir'i İspanyollardan aldılar. 1518'de ağabey Oruç Reis şehit oldu ama Hızır Reis 1519'da Osmanlı tarafında Cezayir hâkimi olarak tanındı.[87]Cezayir'in bu şekilde Türklerin eline geçmesi İspanyolları kızdırsa da geri almak için uğraşları sonuç vermedi. Burası İspanyolların elinden kaçan Moriskolar[88] için önemli bir merkez oldu. Barbaros Hayreddin gemileriyle İspanyol zulmünden kaçan Müslümanlara liderlik ediyor, onları hâkimiyeti altındaki topraklara taşıyordu. Bu şekilde Cezayir'e gelen 70 bin Endülüslü Müslüman olduğu tahmin ediliyor.[89]

3.2. Turgut Reis ve Trablusgarp'ın Fethi

Barbaros Hayreddin Paşa'nın Osmanlı Kaptan-ı Deryalığına getirildiği 1534 yılından sonra Akdeniz'de 15. yüzyıl başlarından beri yükselişte olan Türk-Müslüman varlığı büyük bir ivme yakalamış ve ardı ardına gelecek zaferlerin önü açılmıştır. Barbaros Hayreddin Paşa, kendi denizcilik maharetleriyle kazandırdığı zaferlere ek olarak, bu zaferlerde boy gösteren önemli denizcilerin yetişmesine de ön ayak olmuştur. Bunlardan biri Trablusgarp tarihi için çok önemli bir isim olan Turgut Reis'dir. 1538'de Türk denizciliğinin ve Barbaros'un büyük zaferi Preveze Deniz Savaşı'na gönüllü levent reisi olarak, kendi gemisiyle katılmıştır. Ardından 1540'ta Korsika'daki akınları esnasında Andrea Doria'nın yeğeni Giannettino Doria tarafından esir alınmıştır.[90] Barbaros, Osmanlı'nın Fransa ile yaptığı ittifakın ardından yeni bir sefere çıkmış ancak Güney Fransa'da geçirdiği altı ayın ardından Fransa Kralı François ile İspanyol Kralının anlaşması sonucunda geri dönmüş, dönerken de Cenova'da esir bulunan Turgut Reis'i kurtarmıştır.[91]

---

[87] Yavuz Sultan Selim, Hızır Reis'in Afrika'daki yararlı icraatlarını takdir ederek, onun için "Hızır Reis nasrüddîndir, hayrüddîndir" demiş ve Hayreddin lakabı bu şekilde ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonraki kullanımlar için Hızır yerine Hayreddin kullanımı uygundur. Barbaros lakabı ise yabancı kaynaklar tarafından ağabeyi için de kullanılırdı ve sakallarının kızıllığını işaret ederdi. Şerafettin Turan, ''Barbaros Hayreddin Paşa'', **DİA**, C. V, İstanbul 1992, s. 65-67

[88] Morisko kelimesinin taşıdığı anlam yüzyıllar içinde farklılık göstermiştir. Buradaki kullanımı ise İspanyolların zorla Hristiyanlaştırmaya Endülüslü Müslümanlar için olanıdır. Diğer anlamları için bkz. Mehmet Özdemir, ''Moriskolar'', **DİA**, C. XXX, İstanbul 2005, s. 288-291

[89] Özdemir, **a.y.**

[90] İdris Bostan, ''Turgut Reis'', **DİA**, C. XLI, İstanbul 2012, s. 417-418

[91] İdris Bostan, **Osmanlılar ve Deniz**, Küre Yayınları, 3.Basım, İstanbul 2010, s. 21

Turgut Reis, 3 yıllık esaretin ardından özgürlüğüne kavuştuğunda gemi sayısını arttırarak Batı Akdeniz'de akınlarına devam etti. 1547'de Akdeniz leventlerinin kaptanı unvanına layık görüldükten sonra, 1551'de Kanunî Sultan Süleyman, ona Kur'an-ı Kerim ve altın bir kılıç hediye ederek, kendisinden Trablusgarp'ın fethine katılması istedi. Bunun üzerine Kaptan-ı Derya Sinan Paşa'nın yüz yirmi gemisiyle birleşerek Trablusgarp'a sefer düzenlendi ve 15 Ağustos 1551'de Trablusgarp fethedildi. Ancak fetihten sonra kendisine vaat edilen Trablusgarp Beylerbeyliği, Hadım (Enderunlu) Murad Ağa'ya verilince Turgut Reis buna içerledi. 1556 Murad Paşa vefat edince ise bu sefer Trablusgarp Beylerbeyliği ona verildi.[92] Bu yıllarda İspanyolların Trablusgarp'ı yeniden ele geçirmek için ordu ve donanma toplama çabaları içerisinde oldukları duyuluyordu. Çünkü Turgut Reis, elde ettiği bu üs ile sürekli olarak Akdeniz kentlerini vuruyordu ve bu şekilde de eyaletin refah seviyesini oldukça yükseltmişti. İspanyolların saldırma tehdidine ek olarak bir de bazı Turgut Reis'le anlaşamayan bazı Arap liderlerinin isyan etme durumu da söz konusu olunca Osmanlı Donanması Piyale Paşa liderliğinde Akdeniz'e açıldı. Ancak 1560'da İspanyolların Cerbe'yi almaları üzerine bu kez donanma Turgut Reis'in de yardıma gelmesiyle İspanyolları Cerbe'den atmaya koyuldu. Bunu başardıktan sonra da isyancı Araplar aynı yıl içerisinde dize getirildi. Trablusgarp'ta bu şekilde istikrar sağlanmaya başladı. Turgut Reis, yaptığı akınlarla ve elde ettiği ganimetlerle hem Osmanlı hazinesini zenginleştiriyor hem de insan kaynağı sağlıyordu ki bunlar Trablusgarp'tan toplanan leventlerin dışında akınlardan elde edilen kölelerdi. Bu köleler arasında da daha sonra önemli bir Osmanlı denizcisi olacak olan Cigalzâde (Cağaloğlu) bulunmaktaydı. Turgut Reis'in Trablusgarp'ı üs edinerek Osmanlı Donanmasını nasıl zenginleştirip ayakta tuttuğu, Don Garcia de Toledo'nun(1564'te İspanya donanmasının başındaki isim) İmparator II. Felipe'ye sunduğu rapora da yansımıştır.[93]

Turgut Reis, 1565'te Malta kuşatması esnasında başına top mermisi serpintisi gelmesi üzerine ağır yaralanmış ve birkaç sonra da şehit olmuştur.[94] Trablusgarp tarihi

[92] Bostan, **a.g.m.**, s. 418

[93] Hüseyin Serdar Tabakoğlu, ''Akdeniz'de Osmanlı-İspanya Rekabeti, 1560-1574: Teşkilat, Denizgücü ve Savaş'', **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2016, s. 155

[94] Kâtip Çelebi, ''Tuhfetü'l Kibâr Fi Esfâri'l Bihâr'', **Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler**, yay. haz. Orhan Şaik Gökyay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1982, s. 135

için sembol bir isim olan Reis'in cenazesi de Trablusgarp'a, banisi olduğu caminin haziresine gömüldü. Onun ölümünden sonra, kendi himayesi altında yetişen Kılıç Ali Reis Tunus'un fethi için İspanyollarla mücadele edecektir ve1574 yılında Tunus kesin olarak alınır.[95]Böylece Fas hariç tüm Kuzey Afrika sahilleri Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. Bundan sonra1577'de Trablus'tan Sahra ticaret yolunun önemli bir durak noktası olan Fizan ilhak edilip Trablusgarp'a Sancak Beyliği olarak bağlandı ve Orta Afrika'daki Bornu Sultanlığı ile sınır komşusu olundu.[96]

3.3. Trablusgarp Dayıları

İçerisinde Trablusgarp'ın da bulunduğu ve 16. yüzyılda teker teker Osmanlı Devleti'nin egemenliğine giren Kuzey Afrika toprakları Garp Ocakları olarak anılmışlardır. Bu ocak tabiri akla geldiği gibi yeniçerilikle ilişkilidir. Yeniçeriler bu uzak karakol vilâyetlere rağbet ettiler. Anadolu kasabalarında birçok kabadayı bu bölgelere akın etti ve sonra da bu adamlar Batı Anadolu sahillerinde dolaşarak ''terlemeden para kazanmak" isteyen varsa, onları toplamaya başladı. Bu şekilde zaman içerisinde yeniçeriler arasında dayı adı verilen nüfuz sahipleri ortaya çıktı.[97]

Üç Garp Ocağı'nda da görülebileceği gibi ilk valiler(beylerbeyi) oldukça itibarlı ve güçlü isimlerdi. Otorite sağlamak konusunda bir problemleri yoktu. Trablusgarp özelinde bakacak olursak zaten Murad Ağa'dan sonra gelen isim zaten eyaletin fatihi olan Turgut Reis idi. Nitekim itibar açısından Murad Ağa da ondan geri kalmazdı. Ancak daha sonra gelen valiler (2 kez 1'er yıllık Kılıç Ali Reis dönemlerini saymazsak) için aynı şeyi söylemek zordur. Bunlardan İbrahim Paşa'nın zamanında (1595-1600) işler iyice çığırından çıktı ve Eyalet Divanı'na ek olarak bir de Yeniçeri Divanı peyda oldu. Bu divanın reislerin ''Dayı'' dendi ve önce 6 aylık dönemlerle seçilen divan reisi daha sonra kaydı hayat şartıyla seçilmeye başlandı. Bu şekilde kapanın elinde kalan güç, beraberinde şiddeti ve otorite tanımazlığı da getirdi. Yeniçeriler ve bu şekilde merkezden gönderilen valiyi tanımaz oldular ve en sonunda 1603 yılında kayd-ı hayat şartıyla ilk kez seçilen Süleyman Sefer Dayı ile ''dayılık

[95] Tabakoğlu, **a.g.e.**, s. 369
[96] Zekeriya Kitapçı, ''Osmanlıların Orta Afrika Politikası'', **Osmanlı**, C. I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 417
[97] Mehmet Maksudoğlu, ''Dayı'', **DİA**, C. IX, İstanbul 1994, s. 59-60; Ahmet Kavas, ''Kuzey Afrika'da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları'', **Osmanlı Araştırmaları XXI**, Enderun Kitapevi, İstanbul 2001, s. 32

dönemi'' başlamış oldu.[98] Önemli bazı dayılar arasında Sakızlı Mehmet ve Süleyman Paşalar gösterilebilir. 1711'de Karamanlılar döneminin başlamasıyla Trablusgarp'ın idaresinde yeni bir dönem başlayacaktır.

3.4. Karamanlılar

1711 yılında Yeniçerilere karşı Arapların desteğini almış olan Karamanlı Ahmet Bey, Eyaletin yönetimini ele geçirdi. İstanbul'dan gönderilen Vali Halil Paşa'yı ve beraberindeki infaz ederek iktidarını sağladı.[99] Bu oldubitti karşısında Osmanlı yönetimi, onun meşruiyetini tanıdı ve 1513'te beylerbeyi unvanını verdi. [100]Karaman Ahmet, yerli halkın desteğini arkasına almasına rağmen isyanlarla karşılaştı. Ama şiddetten sakınan bir yapısı yoktu ve hepsini kanla bastırdı. Şehrin surlarını onarttı ve yabancı ülkelerle ticaret antlaşmaları imzaladı. Bu durum merkezden bağımsız hareket ettiğine nişanedir. En az bunun kadar önemli bir diğer mesele de hem Ahmet Bey'in hem ardılı olan oğullarının isimlerinin hutbede ''emirü'l mü'minîn'' olarak okunmasıdır.[101] Hutbe alameti, bilindiği üzere Müslüman devlet geleneğinde para bastırmak ve antlaşma yapmakla birlikte üçüncü bir iktidar alametidir. 1745 yılındaki ölümüne kadar Trablusgarp'ı bu şekilde neredeyse bağımsız bir şekilde yöneten Ahmet Bey, 1733'te de Paşalık unvanını da almıştır.[102]

Karamanlı Ahmet Paşa'nın ölümünden sonra Trablusgarp valiliğine oğlu Mehmet geçmiştir ve böylece tıpkı daha önce Tunus'ta olduğu gibi Trablusgarp'ta da yönetim şekli babadan oğula geçen bir sistem halini almıştır. Osmanlı Devleti de kendi başına yabancı devletlerle antlaşma imzalayan, adına hutbe okutan bu hanedanın tüm oğullarını 1835 yılına kadar her seferinde vali olarak tanımıştır. Ancak şunu da belirtmek lazım ki bağımsızlık konusu oldukça karmaşıktır. Bunca alamete rağmen Trablusgarp'ın bağımsız bir devlet olduğunu söylemek mümkün değildir. Diğerlerinden farklılık gösterse de bağlı eyalet statüsünü bu dönemde de korumuştur.

---

[98]Taş, **a.g.e.**, s. 86; ayrıntılı bilgi için bu doktora tez çalışmasının ilgili kısmına bakılabilir.
[99]Taş**, a.g.e.**, s. 144-146; Robert Mantran, ''Karamanlı'', **DİA**, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 451-453; Karamanlı Ahmet Bey'in katlettiği bir diğer önemli isim İbn Galbun'dur. Bu isim bölge hakkında çok değerli bilgiler veren *Tarih-i İbn Galbun ve Trablusgarp Tarihi* adlı eserin müellifidir.
[100] Robert Mantran, **XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1995, s. 228-229
[101] Mantran, **a.y.**
[102]Mantran, **a.g.m.**, s. 452; Taş, **a.g.e.**; Ayrıntılı bilgi için bu tezin II. bölümüne bakılabilir.

Yerli halk yönetimden memnun olmadığında Karamanlıları İstanbul'a şikâyet edip başka bir vali atanmasını talep edebilmekteydi. Nitekim 3. Karamanlı valisi olan Ali Paşa'nın (1754-1793) döneminde böyle bir olay gerçekleşmişti. Bu durum, Türk hâkimiyetinin hala yerel iktidarın üzerinde bulunduğuna gösteriyor. 1823 yılında da Yunan isyanı sırasında Trablusgarp'tan donanmaya gemi ve personel gönderilmişti.[103] Ayrıca 1835 yılında hanedanın sonunu getiren ve tekrardan merkezden atanan valilik dönemini başlatan olaya baktığımızda, Osmanlı Devleti bir Kavalalı hadisesi daha yaşamamak için gerektiği zamanda Karamanlı Yusuf Paşa'yı eyaletin selameti düşünerek azletmiştir. Çünkü halk (başta Fizan'dan Sirte körfezine kadar hâkim olan Evlad-ı Süleyman kabilesi) Yusuf Paşa'yı ağır üzerlerine yüklenen ağır vergilerden dolayı istememektedir. Yusuf Paşa'nın bu ağır vergileri koymasının sebebi de zaten Osmanlı müdahalesinin başka bir sebebi olan yabancı devletlere olan borçlar meselesidir. Yusuf Paşa'nın borçlarından dolayı Fransız donanması Trablusgarp önlerine demirlemiştir. Amerikalılarla yaşanan bir sürtüşme de aynı döneme rastlamaktadır. Osmanlı Devleti Cezayir gibi bu ocağı da bir yabancı devlete kaptırmak istememektedir. Bir diğer mesele de Tunus'tan eyaletinden gelebilecek bir ilhak arzusudur ki bu da akla Kavalalıların Suriye'yi istemesini akla getirmektedir.

Mayıs 1835'te Osmanlı, Trablusgarp'a asker çıkarmıştır. Bu birliklere komuta eden Mustafa Necip Paşa yeni vali olmuştur. Karamanlılar tutuklanıp, Trablusgarp'tan çıkarılmışlardır. Böylece yeniden Osmanlı otoritesi tesis edilmiştir. Mustafa Necip Paşa, Karamanlılara başarılı bir şekilde bertaraf etse de valiliği kısa sürmüş aynı yıl içerisinde (Eylül 1835) görevden alınmıştır. İlginçtir ki bu azlin sebebi Mustafa Necip Paşa'nın da ''müstakil davranış meyillerinin görülmesi'' olarak yorumlanmıştır. Necip Paşa, İstanbul'a danışmadan darphanede para kestirmiş ve *mutasarrıf-ı eyâlet* unvanını kullanmıştı.[104] Bundan sonra Trablusgarp'ta bir süre kısa valilikler dönemi yaşanmıştır. Tekrardan düzen ve istikrarın sağlanması kolay değildi

[103] Ali Fuat Örenç, **Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan,** Babıali Kültür Yayıncılığı, 2. Baskı, İstanbul 2011, s. 72

[104] Çaycı, **a.g.e.**, s. 5, dipnot:5; Mustafa Necip Paşa'nın 4 aylık valiliği ve azline sebep olarak gösterilenler hakkında Osmanlı kaynaklarında bilgi yoktur. Bu bilgiyi Abdurrahman Çaycı, İtalyan kaynaklarına dayandırmıştır; ayrıca aynı bilgiyi El-Kılanî Tuati de tekrar eder. Bkz. El-Kılani Tuati, ''II. Abdülhamid Döneminde Trablusgarb Vilâyeti ve Mehmed Kâmil Paşa Layihası'', **XI. Türk Tarih Kongresi,** 05-09 Eylül 1990, Ankara (IV. Cilt), s. 1570

ve bir kere isyana başlayan kabile reisleri başarılı oldukça durdurulması daha da zorlaşmaktaydı. Bunlardan Evlad-ı Süleyman taifesinin isyanı 1842'de liderleri Abdülcelil'in öldürülmesiyle, Mehamidlerin isyanı da liderleri Guma'nın 1858'de aynı kaderi yaşamasıyla son bulmuştur.

1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla yeni idareni taşrada da uygulanmasını sağlamak için Mehmet Emin Paşa Trablusgarp Eyaleti'ne vali olarak gönderildi. 1864'de çıkarılan Vilâyet Kanunu ile de Trablusgarp Eyaleti, vilâyete çevrilmiş ve Trablusgarp Vilayeti'ne tabi Bingazi'nin de aralarında bulunduğu beş Sancaklı bir idare kurulmuştur.[105] 1877'de de Bingazi ve Derne İstanbul'a bağlı müstakil sancak yapıldı.[106]

[105] Hamiyet Sezer, ''II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı'da Vilâyet Yönetiminde Düzenleme Gayretleri-Trablusgarp Örneği ve Ahmet Rasim Paşa'', **A.Ü.D.T.C. F. Tarih Bölümü Tarih Arastırmaları Dergisi,** C. XX, S. 32, Ankara 2002, s. 166; bu sancaklar şunlardır: Trablusgarp, Fizan, Cebel (-i Garbi), Homs ve Bingazi.

[106] Hale Şıvgın, **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri –Trablusgarp Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk'le İlgili Bazı Belgeler**, Ankara: TTK Basımevi, 1989, s. 1

II.BÖLÜM

TRABLUSGARP ÜZERİNDE İTALYA TEHDİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI

1. İtalya Akdeniz Siyasi Dengesindeki Yeri

1.1. İtalya Kuzey Afrika'ya İlk Giriş Bileti: Tunus

1878 yılında gerçekleşen Berlin Konferansı Avrupa ve Dünya haritalarının şekillenmesinde ve sonrasında konjonktür ittifaklarının oluşmasında bir kilometre taşıdır. Dış politikasında bu zamana kadar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması prensibini benimsemiş olan İngiltere'nin bile bu konferans sonrasında politikası Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu toprakların paylaşılması yönünde değiştirmiştir. İngilizler, Konferans görüşmeleri esnasında Fransa'ya Tunus'u[107] ve Avusturya-Macaristan'a Bosna ve Hersek'in geçici işgalini[108] teklif etmiştir. Böyle bir teklifin var olup olmadığı konusu tartışmalı olsa da su götürmez bir tarihi gerçek vardır ki o da Fransızlar Tunus'a asker sevk ettiği esnada, İngilizlerin buna sessiz kaldığıdır. Bu sessiz kalış Fransız işgalinin onaylandığı anlamını taşımaktadır. Osmanlı'nın Londra-Berlin Antlaşmalarına dayanarak kamuoyu oluşturma çabaları da tüm dünya tarafından görmezden gelinmiştir.

İngiltere, konferans öncesinde Kıbrıs'ın yönetimini eline geçirmiş ve Akdeniz'deki statüko bozulmuştur. Bu dengeyi tekrar eşitlemek için İngilizlerin Tunus'un işgalini görmezden gelmeleri doğal bir sonuçtur. Bu konuyla ilgili Osmanlı

[107] Bu teklif ile ilgili Osmanlı Arşivinde imzasız bir tahriratta; Londra ve Paris kabinelerinin Mısır'ın İngiliz yönetimine geçmesi işinde müttehit olup bu da Tunus'un Fransızlara verilmesi buna mukabil İngilizlerin Mısır'a yerleşmesi gibi pazarlıklara sebep olduğu vs. hakkında bilgiler için bkz. BOA, **Y.EE. 128/153**, Tarih: (H.09.11.1298); Yine bir başka belgede ise 'Rusya matbuatı' adı altında tercüme edilip Hariciyeye gönderilen bir makale evrakında, Berlin'de Fransız ve İngiliz delegelerinin, Tunus ve Mısır konusunda anlaşmaya vardığı bildiriliyor. Bu belgeler Osmanlı'nın olan bitenden bihaber olmadığını göstermesi açısından kayda değerdir. Kaynak: BOA, **HR.SYS. 1324/59**, Tarih: M. 02.10.1879; Literatürde de bazı yabancı başvuru eserlerden faydalanılarak şahıslar konuşturulmuştur. Buna göre: Fransa Dışişleri Bakanı Waddington'un Kıbrıs'ın İngiltere'ye bırakılmasını protesto etmesi üzerine, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'nin *''Kartaca'yı Barbarların eline bırakamazsınız. Orada ne isterseniz yapınız. Bu bizi ilgilendirmez''* demiştir. Kaynak: Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 356

[108] BOA, **Y.PRK.HR. 3/16** Tarih: H.16.07.1295 (M.16 Temmuz 1878)

Arşivlerine yansıyan bazı belgelerde Tunus'un işgali konusunda İngilizlerin Osmanlı'ya defalarca statükonun devamından yana olduklarını belirtiklerini ve ardından başka bir belgede de daha önce söylediklerinin arkasında olduklarını, ancak statükonun hiçbir zaman değişmeyeceğini söylemediklerini cevabını verdiklerini görürüz.[109] Yine İngilizlerle birlikte statüko vurgusu yapan İtalya'da, Tunuslu aşiretlerin ıslahı meselesinde Fransa'nın tavrını ilk başta onaylamıştır.[110]Ancak içerisinde önemli bir limanı da barındıran, ticaret kenti ''Kadim Kartaca''yı Fransızlara kaptırmak demek, jeostratejik olarak Doğu Akdeniz ile Batı Akdeniz arasındaki geçidi Fransızların kontrolüne bırakmak demek olacağından iş ciddileşip işgale dönünce, Osmanlı ile birlikte bu işgali protesto eden yegâne devlet İtalya olmuştur.

Osmanlı Devleti, protestosunu 1856 Paris ve 1878 Berlin Antlaşmalarına imza atan ülkelerin Osmanlı toprak bütünlüğünü taahhüt etmelerine dayandırmıştı. Bu antlaşmalarda imzası olan bir ülke de Sardinya Krallığı idi ve İtalya kendini bu Krallığın devamı kabul ederek protestosunu duyurmuştu.[111]Ayrıca Tunus'ta yaşayan hatırı sayılır miktarda İtalyan nüfusunun güvenliğinin sağlanması ve haklarının korunması, protestosunu destekleyen bir diğer gerekçeydi.[112] Ama bu son gerekçeden de anlaşılacağı gibi İtalya'nın protestosu hiç de kuvvetli bir karşı çıkış değildir. Daha çok durumdan memnuniyetsizlik belli edilmiş ama bu oldu bitti çoktan kabul edilmiş gibidir. Zaten özgüven açısından problemli, çiçeği burnunda bir ''büyük'' devlet olan İtalya'dan daha fazlasını beklemek mümkün değildir. İtalya'nın bu özgüven problemi, Almanya ve İngiltere tarafından 1878'den itibaren yapılan Tunus'u işgal telkinlerine rağmen gücüne güvenemediğinden böyle bir işgale kalkışamamış olmasında da

[109] BOA, **HR.SYS. 1620/45** Tarih: M.18.06.1881
[110] BOA, **HR.SYS. 1619/62** Tarih: M.20.04.1881
[111] BOA, **HR.SYS. 1621/ 6**, Tarih: M.05.11.1881
[112] Rıfat Uçarol, Tunus'ta yaklaşık 20.000 İtalyan'ın olduğunu söyler. Kaynak: Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Der Yayınları, 3. Basım, İstanbul 1995, s. 292; Mevlüt Çelebi, İtalyan kaynaklarına dayanarak 1881 yılında Osmanlı topraklarında yaşayan İtalyan sayısını 11.781 olarak verir. Bu kaynağa göre kişi sayısı 1891'de 12.812'ye, 1901'de 15.321'e ve 1910'da 19.000'e yükselmiştir. Kaynak: Mevlüt Çelebi, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, ATAM Yayınları, Ankara 2002, s. 2, Dipnot: 4; Fahir Armaoğlu ise, 1880 yılında Tunus'ta 10.000 İtalyalının, 2.000 Fransalının ve 8.000 Cezayirlinin yaşadığını söyler. Kaynak: Armaoğlu, **a.g.e**, s. 353

rahatlıkla görülür.[113] Kaldı ki İtalya'nın Tunus'ta, o cesareti gösterebilen Fransa'dan daha fazla nüfusu ve ekonomik sebepleri vardır.[114]

Diğer yandan Almanlar ise Tunus meselesinde Fransa'yı teşvik edici bir tavır sergilemiştir. Osmanlı'nın arabulucu olması talebiyle başvurduğu Almanya hariciyesi, 9 Mayıs'ta verdiği ilk cevabında bu olaya müdahil olmak istemediğini belirtmiş[115] ve ardından 3 gün sonra da Osmanlı'nın Tunus üzerinde hükümranlık hakkı olduğunu düşünmediğini ve Tunus konusundan dolayı komşusu Fransa'yla münasebetlerinin bozulmasını istemediğini söyleyerek ağzındaki baklayı çıkarmıştır.[116] O esnada hem Alman İmparatorluğu Şansölyesi olan, hem de Dış işleri Bakanlığı görevini yürüten Otto Von Bismarck, Fransa'nın Alsas-Loren kaybını hazmedemeyeceğini, fırsatını bulur bulmaz geri almak isteyeceğini düşünüyordu. Bunun için Fransa'nın kıta Avrupası dışına, kendi çıkarları olmayan bölgelere yönelmesine elbette ki sıcak bakıyordu. Bu şekilde Avrupa içerisindeki üstünlüğünü Fransa'ya hazmettirmek daha kolay olabilirdi. Ayrıca Tunus'ta emelleri ve yatırımları olan diğer bir ülke İtalya olduğundan bu ikisinin kapışması Almanya'ya yarayacağı gibi İtalya'yı da Almanya'nın yanına kaydırabilirdi. Çünkü İtalya, Fransa'yı karşısına alacaksa, Fransa'nın hasmı olan Almanya ile yan yana konumlanması irade gerektirmeyen tabii bir zorunluluktu.

Bismarck, Alsas-Loren kazanımından ve kıta Avrupa'sındaki üstünlüğünün korunmasında İtalya'yı Fransa'ya karşı kullanılacak bir kalkan opsiyonu olarak bulundurmak istiyordu. Bu sebeple bir yandan Fransa'yı Tunus'u almaya teşvik

---

[113] Bismarck, İtalya'ya Osmanlı topraklarından dilediğini alması için açık çek sunarken, Rusya bile Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgal etmesi hakinde İtalya'ya Arnavutluk'u alması tavsiyesinde bulunabilmekteydi. Buna karşın İtalya Devleti bunlardan hiçbirini yapmaya cesaret edememiştir. Kaynak: Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 354

[114] İtalyanlar 1868'de İmzaladıkları antlaşmayla Tunus'ta emlak sahibi olabilme hakkına sahip olmuşlardır. İlerleyen yıllarda bu antlaşmaya yapılan eklemelerle İtalyanların hakları genişletilmiştir. 1869'da Cedeyda denen bölgenin, daha önce Tunus Paşalarına kişisel doktorluğu yapmış Dr. Castelnuovo tarafından Mustafa Haznedar'dan 30 yıllığına kiralanması ise İtalyan kolonileşmesi yolunda atılmış çok önemli bir adımdır. Dr. Castelnuovo, bu arazinin işletilmesi için Floransa'da 500.000 liret (İtalyan Lirasi) sermayeli bir şirket kuruyor. Kaynak: Abdurrahman Çaycı, ''İtalya'nın Tunus'ta Üstünlük Teşebbüsü Cedeyda Meselesi ve Osmanlı Devleti'nin Müdahalesi'', **VI. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri**, Ankara 1961, s. 498-499, https://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/vi-turk-tarih-kongresi-20-26-ekim-1961-ankara/ (Çevrimiçi) Erişim Tarihi: 20.05.2019

[115] BOA, **HR.SYS. 1620/22**, Tarih: M.09.05.1881

[116] BOA, **HR.SYS. 1620/27**, Tarih: M.12.05.1881

ederken diğer yandan da gazetelere yansıyan şu sözlerle Akdeniz mirasının İtalya'ya ait olduğunu düşündüğünü görüyoruz: ''Fransa ile İtalya Akdeniz'deki çıkarları üzerine bir ortaklık kuramazlar. Akdeniz akraba arasında paylaşımı mümkün olmayan bir mirastır. Akdeniz'in saltanatı İtalya'ya aittir''[117]

Akdeniz için Pandora'nın kutusunu açan ve dengeleri değiştiren hareket 1878 yılında Kıbrıs'ın İngiliz hâkimiyetine geçişi olmuştur. İngilizler, Fransa'nın Mayıs 1881'de Tunus'u işgaliyle birlikte Mısır konusunda Fransa'nın da tepkisini nötrleyecek atmosferin oluştuğuna kani olup, 1869'da kanalın açıldığı tarihten beri iştahlarını kabartan Mısır'ı Temmuz 1882'de ''geçici'' yumuşatıcı ifadesiyle işgal ettiler. Kısa süre içerisinde Akdeniz'deki dengelerin böylesine hızlı değişmesi karşısında İtalya eğer elini çabuk tutmazsa Trablusgarp'ı da Fransa'ya kaptırabileceğinin farkındaydı. Çünkü İngiltere'nin Kıbrıs hamlesinden sonra, Fransa'nın Tunus hamlesi; ardından İngiltere'nin Mısır hamlesi üzerine Fransa'nın Trablusgarp hamlesinde bulunması ihtimal dâhilinde bulunuyordu. Nitekim Fransa askerlerinin, Tunus'un işgalinden hemen sonra Trablusgarp sınırına doğru hareket ettikleri anlaşılınca hem İtalya'nın hem de Osmanlı'nın dikkati bu yöne çevrilmiştir. İtalya, Trablusgarp ile ilgili harekât/işgal planları hazırlamaya koyulmuş Osmanlı ise Trablusgarp'a asker, zahire, teçhizat sevk etmiş ve Trablusgarp limanında da bakım/onarım yaptırtmıştır.[118]

Tunus'un işgali ile elini çabuk tutmazsa Trablusgarp'ı da kaptırabileceğini anlayan İtalya'nın gözü, Fransa'yı daha dikkatle izleyecek ve bu tarihten sonra kurulacak olan güç denklemlerimde İtalya için Fransızlar genellikle eşitliğin karşı tarafında yer alacaklardı. Hatta 1890 yılına gelindiğinde İtalya Başbakanı Crispi,

---

[117] Hale Şıvgın, **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri: Trablusgarp Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk'le İlgili Bazı Belgeler**, ATAM Yayınları, Ankara 2006, s. 2-3; Bununla birlikte Bismarck, Fransa'nın Cezayir'deki sınırlarının güvenliği için Tunus'u müdahale etmesi durumunda diplomatik yardımda bulunacağının taahhüdünü veriyordu. Bunu 1879 Ocak ayında Fransız elçisi Saint Vallier'e söylediğini şu sözlerde görebiliyoruz: *''Öyle sanıyorum ki, Tunus armudu olmuş ve koparmanız zamanı da gelmiştir. Eğer ağacın üzerinde fazla bırakırsanız, çürüyebilir veya başkası tarafından çalınabilir… Sanıyorum ki, Fransız milleti izzeti nefsinin tatmin edilmesini istiyor ve tabiî yayılma alanı olan Akdeniz havzasında istediklerini elde etmesini samimiyetle arzu ediyorum. Fransa bu yönde başarı kazandıkça bize karşı olan şikâyet ve acılarını da terkedecektir. Bu şikâyet ve acıların haklı olup olmadıklarını tartışmayacağım. Fakat bunları dindirmek bizim kudretimiz dahilide değildir''* Kaynak: Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 355

[118] BOA, **Y.A.HUS. 168 /118**, Tarih: H.15.12.1298 (M. 8 Kasım 1881)

İngiltere Başbakanı Lord Salisbury'ye Fransızların, Tunus'un ardından Trablusgarp'ı zapt edeceği ve bununla yetinmeyip Fas'tan Mısır'a kadar tüm Kuzey Afrika'ya hâkimiyet kurmak isteyeceğini belirterek, İtalyanların ulusal çıkarlarının büyük bir Fransız tehdidi altında olduğu endişesini bildirmişti.[119]

1.2. İtalya'nın Üçlü İttifak'a Dâhil Olması

Yukarıda bahsedildiği gibi Tunus'un Fransızlar tarafından işgali, İtalya'yı doğal olarak Almanya'nın yanına itti. İtalya sırtını kıta Avrupa'sının liderine dönüşen Almanya'ya dayayarak hem kendini Fransa'dan gelecek bir saldırıya karşı korumak ve hem de sömürgecilik yarışında ulusal çıkarlarını savunmak için güçlü bir müttefik edinmek istiyordu. Almanya ise, İtalya'dan daha ufak beklentiler içerisinde olsa da bu ittifaka sıcak baktı. Eğer kendisi İtalya'yı yanına çekmezse, bu ihtiras yüklü hercai devlet başka taraflara çekilebilirdi. İtalya'yı karşısında görmektense yanında tutmak ve olası bir savaşta Fransa'ya karşı bir cephe daha açtırarak meşgul etmek faydalı olabilirdi.

Almanya açısından bir diğer fayda ise Rusya'da giderek artan Alman karşıtlığı rüzgarının İtalya'yı içine alması durumunda, zaten halihazırda aralarında gerginlik bulunan müttefik devlet Avusturya-Macaristan üzerine püskürtülmesi tehlikesinin önüne geçmektir. Eğer Rusya, Avusturya-Macaristan'a saldırırsa komşusu İtalya'da bu saldırıya katılmamalı, müttefikinin arka kapısı güvence altında olmalıdır.[120]

Avusturya-Macaristan'ın bu ittifakın kurulmasına can attığını söylemek mümkün değildir. Eğer İtalya, Almanya ile aynı safta yer almak istiyorsa önce Avusturya-Macaristan ile masaya oturup aralarındaki problemleri çözmesi gerekir. Bu yüzden Avusturya-Macaristan'a ait olan topraklardaki hak iddialarından vazgeçmek zorundadır. Zaten bu ittifakın özü savunma niteliklidir ve ittifakı kuran devletler birbirlerini, husumet içinde oldukları diğer devletlere karşı savunmalı ve toprak bütünlüğünü korumalıdır. İttifak içerisinde iki devletin birbirlerinin toprakları

[119] ''Çok gizli'' etiketiyle yollanan bu mektuptan Salisbury'nin kızı Lady Gwendolen'e göre İtalyanların Londra elçiliğinin bile haberi yoktu ve Crispi, güvenilir bir adamıyla mektubu yollamıştı Kaynak: Lady Gwendolen Cecil, **Life of Robert Marquis Salisbury**, C.IV(1887-1892), Hodder And Stoughton Ltd., Edinburgh (UK) 1932, s. 373-374

[120] Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 358; Çaycı, **a.g.e.**, s. 57-58; Uçarol, **a.g.e.**, s. 292-293

üzerinde hak iddia etmeleri mümkün değildir. Bu mesele halledildikten sonra asıl mesele olan hangi devlet nereye saldırırsa birlikte hareket edileceğinin ve hangi durumlarda tarafsız kalınacağının kararlaştırılması kalır. Bismarck'ın el atmasıyla buralardaki problemler de halledilir. Sonuçta 8 maddelik bir uzlaşıya varılır ve 3 devlet 20 Mayıs 1882'de Üçlü İttifakı imzalarlar.

2. İtalya'nın Rotasını Trablusgarp'a Çevirmesi

2.1. İtalya'nın Trablusgarp'a Saldıracağı Endişesinin Ortaya Çıkışı ve Osmanlı-Fransız Çıkar Ortaklığı

1884 yılı itibariyle İtalya'nın her an Trablusgarp'a saldırabileceği endişesi vuku bulmuştur. Bu tarihten itibaren Trablusgarp'a çıkarma yapmak üzere Sicilya'da asker toplandığı şayiasını sık sık duymak mümkündür.[121]Ancak öyle görülüyor ki, bu büyük İtalyan adasında ve aslında tüm İtalya'da olan askerî hareketliliğin sebebi sadece Trablusgarp'a çıkarma hazırlığı değildir. Yukarıda bahsedildiği gibi aslında daha çok çiçeği burnunda ittifak sebebiyle, zaten hali hazırda Fransa ile olan gerginlik askerî hareketliliğe sebep olmuştur. Adı geçen ada dahil İtalya'daki başka noktalara da istikamlar kurulup ve savunma kuvvetine takviyeler yapılmasından da anlaşılabileceği gibi İtalya, Fransa'nın olası bir saldırısından çekinmektedir.[122] Yine de Osmanlı Hariciye Raporlarına yansıyan İtalya'nın Trablusgarp'a saldırı ihtimal her zaman canlıdır. Bununla birlikte Fransa, Trablusgarp'a yapılacak bir askeri müdahaleyi *casus belli* sayabileceğini İtalya'ya açıkça belirtir. Bu sırada Kuzey Afrika özelinde İtalya İngiltere'ye, Osmanlı ise Fransa'ya çıkar ortaklığı sebebiyle yakınlaşmıştır.[123]

Fransa, henüz tam olarak hâkimiyeti altına alamadığı ve sınırları kesin olarak belli olmayan Tunus'ta İtalya gibi yayılmacı ve nispeten daha büyük bir tehdit oluşturacak komşu istememektedir. Osmanlı'nın Trablusgarp'taki varlığı Fransa için

[121] BOA, **HR. SYS. 1600/71**, Tarih: M. 04.09.1885; BOA, **HR. SYS. 1600/79**, Tarih: M. 07.10.1885; BOA, **YPR. BŞK. 10/92**, Tarih: H. 24.10.1303 (M. 26 Temmuz 1886)
[122] BOA, **Y.PRK.ASK. 43/107**, Tarih: H. 28.04.1305 (M. 13 Ocak 1888)
[123] İngiliz-İtalyan yakınlaşması Kızıldeniz'de de devam etmiştir. Bu iki devlet aralarında bu bölgeyi de paylaşma yolunda önemli adımlar atmış ve bu durumda bölgede hakları olan Osmanlı Devleti'nin yakın takibine sebep olmuştur. Kaynak: BOA, **A.} MKT.MHM.** 494/2, Tarih: H. 11.08.1304 (M. 5 Mayıs 1887)

çok daha faydalı olacaktır. Fransa için; henüz tam sınırları çizilmemiş Sahra'nın paylaşımından daha büyük bir pay koparmak, sahip olduğu Cezayir ve Tunus'a daha çok pay düşürmek söz konusu olduğunda, bölgede İtalya yerine Osmanlı daha makul bir rakiptir.[124] İtalya'ya illa ki bir taviz verilecekse bu Trablusgarp yerine Bingazi olmalıdır. Fransa'nın kendi topraklarıyla İtalyan toprakları arasında nötr bir bölge olması güvenlik açısından elbette ki daha uygundur. Ayrıca Mısır meselesinde İngilizlere verilen tavizi kendi çıkarlarına en uygun şekilde revize edebilmesi için de Osmanlı'ya ihtiyacı vardı. Padişahın ''Mısır'ın Hâkimi'' unvanıyla yapabileceği müdahalelerde Fransız çıkarlarının daha fazla gözetilmesi umuluyordu. Bu sebeple Güney Tunus'ta asayişi sağlamakla görevli Fransız kuvvetlerinin Trablusgarp sınırına yönelmelerine engel olunmuş, bunula beraber Trablusgarp'taki Fransız Başkonsolosluğu'na Türk makamlarıyla iyi geçinmeleri ve çıkan hadiseleri büyütmemeleri talimatları verilmiştir.[125]

Osmanlı ise önce Cezayir'i ve ardından henüz çok taze olarak Tunus'u Fransa'ya kaptırmasına rağmen denize düşen yılana sarılır misali can havliyle katiline sarılmıştı. Hatta -her ne kadar Fransa ileride bir sorumluluk gerektirebileceği için yanaşmasa da- İtalyan saldırısına karşı kurulacak bir ittifaka Osmanlı Devleti sıcak bakmaktadır. Çünkü Cezayir ve ardından Osmanlı makamları tarafından hiçbir zaman resmi olarak kabul edilmeyecek olsa da Tunus elden çıkmıştı, Fransa ile bunun husumetini gütmektense kinini saklayıp, hala kurtarılabilecek olan Trablusgarp için hasmının hasmıyla bir süreliğine birlik olunabilirdi. Böylece hiç değilse yeterli güç toplanıncaya kadar Trablusgarp elde tutulabilirdi.

2.2. İtalya'nın Trablusgarp'ı İşgal İçin Diplomatik Zemin Arayışları

Kuzey Afrika sahillerinde İtalya ile Fransa'nın çıkar çatışması 1896 yılından sonra yerini karşılıklı tavizler ve uzlaşılara bırakmıştır. Bu tarihte aralarında imzalanan bir antlaşmayla Tunus'taki Fransız hakimiyeti İtalya tarafından da tanınmıştır.

[124] Fransa Cezayir'i işgal edene tüm Kuzey Afrika toprakları Osmanlı'ya ait olduğunda bu ülkelerin sınırları tam olarak çizilmemişti. Haliyle Sahraya kadar olan güney sınırlarında hinterlant meselesi baş gösterecek ve bu sorun 20.yüzyılın başlarına kadar taşınacaktır.

[125] Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti**, TTK yayınları, Ankara 1995, s. 59

Bilindiği gibi bundan önce Fransa'nın Tunus'u işgalini, Osmanlı Devleti ile birlikte protesto eden tek ülke İtalya olmuştu. İtalyanlar elbette ki Osmanlı'nın Tunus'taki hakimiyetini destekliyor değillerdi. Onların karşı çıkmasındaki sebep, burada kendi ulusal hakları olduğu iddiasıydı. Bu sebeple kendilerinden önce davranan Fransızlara karşı bilenmişlerdi.

İtalya bu kez bir diğer hedefi olan Trablusgarp için işgale zemin oluşturma hazırlığına koyulunca bu kez de Fransızlar sınır komşusu olarak İtalyanları değil Osmanlı'yı tercih ettiklerinden iki sömürgeci devlet arasındaki çatışma bir süre daha devam etti. Bu çatışma gerçekten de Osmanlı Devleti için çok değerli bir dış siyasi malzemeydi. Gerginliğin olabildiğince uzun olması arzu edilirken, ilk işareti 1896 yılında verilen uzlaşma, 1902 yılında hep korkulan alışverişe dönüştü Barrere-Prinetti adıyla anılan antlaşmaya göre İtalya Fransa'ya Fas'ta serbestlik tanımış ve buna karşılık Fransa'da İtalya'ya Trablusgarp'ta aynı serbestliği vermiştir.

Ancak tüm bu diplomatik hazırlıklara rağmen 1902 yılı itibariyle İtalya'nın tümünde Kuzey Afrika'da yayılmacı politikalar izlenilmesini görüşü hâkim değildi. O esnanda henüz Zanardelli hükümetinde bakanlık görevinde bulunan Giovanni Giolitti, şaşırtıcı bir şekilde bu türden bir yayılmaya karşı olanlardan biriydi. Burada ilginç olan şudur ki daha sonra defalarca başbakanlık yapacak olan Giolitti, 1911 yılında İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal kararı aldığı esnada da başbakan olarak bulunuyordu.

Bu fikir ayrılığı 1909'dan sonra artık ortadan kalkacaktır. Artık İtalya siyasetinde sömürgecilik karşıtı sesler duymak mümkün değildir. Gelinen durumda Trablusgarp mutlaka alınmalıdır görüşü hakimdir. Zaten kendileri girmezse Tunus'ta olduğu gibi başka bir Avrupalı Devletin buraya hâkim olacağı düşünülmektedir. Şimdi tek fikir ayrılığı Trablusgarp'ın alınması kanlı mı olacaktır yoksa kansız bir şekilde ilhak mümkün müdür tartışmalarında sürmektedir. Roma Sefareti Ataşemiliterliği'nden Kolağası Ali Bey'in raporuna göre İtalyan matbuatında kalem oynatan köşe yazarlarından hariç yukarıda bahsedilen bu ''kanlı mı kansız mı olacak'' tartışmasının sürdüğü bir diğer mecra İtalyan Parlamentosudur. Yine bu rapordan öğrenildiğine göre meclis konuşmalarında, başta Sicilya milletvekillerinin bedeli ne olursa olsun bir an önce işgalin başlatılması gerektiği hararetle

tekrarlanmaktadır.[126]Anlaşıldığına göre İtalyanların tek korkusu kendilerinden evvel Trablusgarp'ı zapt edecek bir Avrupalı Devletin olacağı korkusu değildir. Osmanlı Devleti'nin, Trablusgarp'a çıkarma geciktikçe burada savunma hazırlıklarını arttırması da bir diğer korkudur. Ayrıca Osmanlı'nın kendi ticaretlerine bürokratik engeller çıkarmak isteyebileceğidir.

Bu raporda belirtilen gazetelerin politika köşelerinden birkaç örnek başlık şu şekildedir:

''Afrika sahilde hususiyle de Trablusgarp sahilinde kesb-i kuvvet edemediği zaman İtalya topraklarında da hakimiyet yoktur''

''Elli yıldır İtalya'nın tarik-i medeniyette yükselmesinden bahisle bunun devamı için mutlaka Trablusgarp alınmalıdır''

''Her duraklama bizim için kayıptır, Osmanlı ticaret kapılarını sed eyleyecektir''[127]

2.3. İtalya'nın Trablusgarp'ta Nüfuz Elde Etme Çabaları

Osmanlı Devleti'nde yabancıların kendi adlarına emlak sahibi olmalarına ilk kez 1867 yılında izin verilmiştir. Bundan önce yabancılar, Osmanlı tebaası olan birileri aracılığı ile gayrimenkul satın alabilirlerdi. Bu emlak, resmiyette kendi uhdelerinde görünmediğinden ilgili kişilerle mukavele imzalayıp işletmesi yapılırdı. Ancak bu durumun doğurdu karışıklıkları ortadan kaldırmak ve bu şekilde gelecek taleple birlikte emlak fiyatlarının artması öngörüldüğünden böyle bir uygulamaya gidilmiştir.[128]

Bu değişikliğin Osmanlı Devleti'ne getirdikleri ve götürdükleri uzun uzun tartışılabilir. İtalya açısından bakacak olursak, Kuzey Afrika üzerinde kurdukları düşlerini gerçekleştirmek adına önemli bir hukuksal kazanım elde etmişlerdir. Satın alacakları topraklar ve getirecekleri sermaye ile bu toprakların kaderinde söz sahibi

[126] Roma'daki durunum nabzını Bâb-ı Aliye bildiren müellif ayrıca raporuna şu notu da düşmüştür. ''Ben daima Trablusgarp meselesinin mevcud olduğunu ve bunun yakın zamanda kesb-i şiddet edeceğini arz etmiştim'' ATASE, **OİH 2-6-7-2**, Tarih: R. 29 Ağustos 1327 (M. 11 Eylül 1911)
[127] ATASE, **OİH 2-6-7-2 (1/2/2a/3/3a/4)**, Tarih: R. 29 Ağustos 1327 (M. 11 Eylül 1911)
[128] Ahmed Cevdet Paşa, **Mârûzat**, yay. haz. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 194

olma hakkını elde etmek artık mümkün olabilecektir. Nitekim 1868 yılında, yani bu kanun değişikliğinden bir yıl kadar sonra Tunus Dayısı ile İtalya arasında ticaret anlaşmasıyla İtalyan vatandaşlarına emlak edinme hakkı tanınmıştır. 1869 yılında da ilk toprak edinme gerçekleştirilmiş ve 1851-1858 yılları arasında Tunus Paşalarından Ahmed ve Muhammed Beylerin kişisel doktorluğunu yapmış bir İtalyan olan Dr. Giocomo Castelnuovo alınan bu toprak üzerinde şirketini kurmuştur.[129] Ardından 1873 yılında imzalanan bir protokol ile aynı hak Trablusgarp'ta İtalyan vatandaşlarına verilmiştir.[130]

İlerleyen yıllarda İtalyanlar, Trablusgarp'a para ve nüfus aktarmaya devam etmişlerdir. Özellikle 1890'lı yıllarda vilâyet yönetiminin dikkatini çekecek kadar yoğun bir şekilde İtalyan etkinliği görülmektedir. Bu sebeple İtalyanlara Trablusgarp'ta emlak satışının engellenmesi talep edildiğinde Bâb-ı Âli, böyle bir şeyi yapamayacağı cevabını vermiştir. Çünkü bu şekilde bir engelleme İtalyanların haklarının gözetilmediği ve ayrımcılık uygulandığı bahanesini doğuracaktır ve bu bahane İtalyan emellerinin desteklenmesinde bir argüman olarak kullanılabilecektir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin bu hassasiyetine rağmen İtalyanlar, emlak alımında özellikle kendilerine engel çıkarıldığına dair şikayetlerde bulunmuşlardır.[131]Bununla birlikte Bâb-ı Âli, doğrudan bir engelleme yapılmasa da hepten İtalyan emlak hareketine kayıtsız kalmamıştır. İtalyanların faaliyetlerinin takibi sürdürülmüş ve yerel yönetim de gücü nispetinde bazı arazileri geri almayı başarmıştır. Ayrıca yerli halka da bu yönde nasihat verilmiş ve İtalyanlara toprak satmanın siyasi mahzurları anlatılmıştır.[132]

Bir diğer önemli meselede İtalya'dan Trablusgarp'a gelen muhacirler meselesidir. Trablusgarp valiliğinden Sadarete 03.06.1905 tarihinde gönderilen yazıda, uzun süredir dedikodusu dolaşan İtalya'dan gelebilecek büyük göç dalgasının her an gerçekleşebileceği haber verilir. Böyle bir durumun gerçekleşmesi durumunda

---

[129] Çaycı, **a.g.m.**, s. 498
[130] Abdulnasır Yiner, ''Müşir Recep Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908)'', **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006, s. 187-188
[131] BOA, **BEO 1984/148758**, Tarih: H. 26.10.1320 (M. 26 Ocak 1903)
[132] Yiner, **a.g.t.**, s. 188; BOA, **DH.MKT. 2356/37**, Tarih: H. 08.02.1318 (M. 7 Haziran 1900)

hep korkulan yabancılar arasında İtalya'nın büyük bir üstünlük elde etmesinin yanında bölgede büyük bir iaşe sorunu da baş gösterebilecektir. 3 gün sonra Sadaretin cevabi yazısında Osmanlı topraklarına toplu halde gayrimüslimlerin göç etmesinin yasak olduğu belirtilmiş ve durumun İtalyan konsolosluğuna uygun bir dille anlatılması istenmiştir.[133]

İtalyanlar sadece toprak satın almakla veya nüfuslarını Trablusgarp'a göç ettirmekle yetinmiyorlardı. Uzun vadeli planları olan bu bölgedeki postahane, demiryolu ve liman işletmeleri gibi kritik köşe taşlarını tutmayı hedeflemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin muhtelif bölgelerinde görülebileceği gibi bu tür işletmelerin pek azı yerli sermayenin elindedir. O bakımdan İtalyanların Trablusgarp'taki bu hedeflerinin önünde rakip olarak İngiliz veya Fransız[134] sermayesi vardır ki onlar da bilindiği gibi daha çok Kuzey Afrika'nın diğer bölgelerini parsellemekle meşgul olmaktadırlar. Bu şekilde İtalyanlar özellikle postahane işletmesinde önemli bir yer edinmişlerdir. Hatta Trablusgarp'taki postahanenin adı, uzun süre uluslarası postacılıkta ''Trablusgarp İtalya Postahanesi'' olarak kullanılmıştır. 1906 yılında gerçekleşen Posta Kongresi'nde Osmanlı Devleti'nin bu ismin kullanılmaması için yaptığı başvurular ise başarısız olmuştur.[135]

İtalya'nın Osmanlı Devleti topraklarında posta işleri ambargosu sadece Trablusgarp ile sınırlı değildi. Savaş zamanında kapatılan İtalyan kurumları arasında bulunması sebebiyle de görebildiğimiz gibi İşkodra ve İzmir gibi farklı bölgelerde de İtalyan posta işletmeciliği faaliyetleri yürütülmektedir.[136]

İktisadi olarak nüfuz kazanmanın olmazsa olmazı ise borçlandırmaktır. İtalya Devleti, Avrupalı diğer sömürgeci örneklerden tatbik ettiği gibi bu işi Trablusgarp'ta da uygulamak istemiştir. Sömürgeciliğin araçlarından olan bankanın Trablusgarp'a da

---

[133] Yiner, **a.y.**

[134] Fransa'nın Gat ve Gadames'i de içine alacak bir şimendifer projesi bilinmektedir. Ancak bu proje Trablusgarp topraklarında nüfuz edinme hedefinden çok Sahra ticaretini kendi hakimiyetinde olan topraklardan Akdeniz'e akıtmaktır.

[135] Yiner, **a.g.t.**, s. 190-191; BOA, **HR.İD. 2026/106**, Tarih: M. 17.05.1906

[136] Sezen Karabulut, ''Osmanlı Devleti'nin 'Muhasım Devlet' Politikasına Bir Örnek: Trablusgarp Savaşı ve İzmir'deki İtalyanlar'', **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, 2018/2, Sayı: 34, C. 17, s. 197; Nurdan İpek Şeber, ''Arşiv Belgelerine Göre Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Topraklarındaki İtalyan Tebaaya Yansımaları'', **Osmanlı Araştırmaları**, 2011, Sayı:38, s. 249

kurulması düşüncesi ilkin 1905 yılında istenmiş ancak uygun ortam oluşmadığından başarılı olunamamıştır. İkinci teşebbüs gerçekleştirilmeden önce 1907 yılında Trablus şehrinde büyük bir ev kiralandı. Ardından Trablusgarp limanında Banco di Roma'nın büyük bir levhası görüldüğünde bu kiralanan binanın banka şubesi olacağı anlaşılmıştı. Trablusgarp'ta yerel yönetimin levhayı gümrükte bekletmek dahil tüm engellemelerine rağmen İstanbul'dan onay alınmış ve yerel yönetimin de itiraz edeceği bir husus kalmamıştı. Bu şekilde Banco di Roma'nın Trablusgarp şubesi 44 milyon Frank sermaye ile 1907 yılı içerisinde faaliyetine başlamıştır.[137]

İTALYA'NIN SÖMÜRGECİLİK KRONOLOJİ

1837	Eritre'de İtalyan Katolik misyonerlerinin faaliyetleri başladı.
1861	İtalya'nın siyasi birliğini sağlaması
1868	Tunus-İtalya Ticaret Antlaşması imzalanır.
1869	İtalya, tam da Süveyş Kanalı'nın açıldığı yılda Kızıldeniz'deki ilk limanına Rubattino adındaki İtalyan gemicilik şirketi Aseb (Assab-Bugünkü Eritre) bölgesinin haklarını satın almasıyla sahip olur.[138]
1870	Roma'nın yani dâhil olmasıyla İtalya toprak bütünlüğü sağlanır.
1873	İtalya, Osmanlı Devleti'ndeki yabancıların emlak edinmesi kanunundaki değişikliğin ardından imzaladığı protokol ile Trablusgarp'ta toprak edinme hakkını elde eder.
1878	İtalya, Berlin Konferansı'ndan somut bir kazanım elde edemeden döner. Ancak Osmanlı topraklarından ''payına düşen'' ilk kez burada teklif edilir.
1882	İtalya'nın Üçlü İttifaka dâhil olması
1884	Etiyopya (Kral IV. Yohannes) ile İngiltere arasında Kızıldeniz'de silah sevkiyatını serbestleştiren Adva anlaşması imzalanır.
1884-1885	Berlin Konferansı'nda 14 ülke (İtalya dâhil) Afrika'daki sömürge alanlarının nasıl paylaşılacağını tartıştı.
1885	İtalyan güçleri İngiltere'nin desteklediği Mısır kuvvetlerini Massawa'dan çıkartarak burayı işgal eder. İtalya diplomat heyeti Habeşistan Krallığı ile ticaret mallarının Massawa'ya serbestçe girişi konusunda anlaştı.

[137] Yiner, **a.g.t.**, s. 196-197
[138] 11 yıl içerisinde, Rubbattino şirketi tüm körfezi ve etrafındaki adaları kontrol eder.

İtalya'nın Somali limanlarına erişiminin sağlanması için, İtalyan ile Zanzibar (Zengibar) Sultanı Bergaş b. Saîd[139] arasında ticaret anlaşması imzalandı.

1887 İtalyan kuvvetleri Dogali'de (Massawa yakınlarında) Etiyopya kuvvetlerine karşı yenilgiye uğradılar.[140]

Francesco Crispi, İtalya Başbakanı oldu.[141]

1888 İtalya Asmara'yı (Bugünkü Eritre'nin başkenti) işgal eder. Burada yerli askerlerden oluşan ilk İtalyan taburu kurulur. (*askari*)

1889 Somali'de Hobya (Obbia) ve Mijjertein hükümdarları para ve silah karşılığı İtalyan egemenliğini kabul etti.[142]

İngiltere Benadir'de (Güney Somali) 4 önemli limanı İtalya'ya kiraladı.

Etiyopya'da II. Menelik[143], İtalya'nın desteğiyle *neghus negesti*[144]ünvanıyla tacını giydi ve tahta çıkışını sağlayan İtalya ile Wichale (Uccialli) Antlaşmasını imzaladı. İtalya böylece Kuzey Etiyopya'da bazı toprak kazanımları elde etti.

1890 İtalyan hükümeti, Roma dönemindeki Kızıldeniz'in adı olan Mare Erythraeum'dan hareketle ''Eritre (Erytrea) Sömürge İdaresi'ni'' kurduğunu ilan etti.

1896 İtalya, Etiyopya'da (Adva) büyük bir yenilgi yaşar.

1902 Fransa ve İtalya arasında Fas ve Trablusgarp ile ilgili Barrere-Prinetti Antlaşması imzalanır.

1907 Trablusgarp'ta Banko di Roma'nın açılması

1911 Trablusgarp'ın işgal edilmesi.

---

[139] II. Abdülhamid'in mecidî nişanı gönderdiği, neredeyse tüm Avrupalı sömürge güçleriyle mücadele eden Bû Saîd Hanedanına mensup Zanzibar Sultanı. Zanzibar'ı bir ticaret merkezi haline getirmeyi başarmış ancak güçlü sömürgecilere çok fazla direnememiştir; Mustafa L. Bilge, "Bergaş b. Saîd", **DİA**, C. V, İstanbul 1992, s. 496-497

[140] İtalya'nın kabaca 500 asker kaybettiği *Battle of Dogali* daha sonra *i cinqueconto* matem günü olarak anılacaktır.

[141] Crispi başa gelirken parti programı olarak deniz aşırı genişleme ve daha fazla endüstrileşmeyi belirlemişti.

[142] Somali'deki bu iki bölgenin liderleri birbirleriyle ezeli düşmandır.

[143] 1872'de İngilizlerin desteğiyle Etiyopya tahtına çıkan IV. Yohannes, 1889'da savaş meydanında öldü yerine geçen oğlu Ras Magasya ise İtalyanlara Adwa'da yenildi ve Menelik'in imparatorluğunu kabul etmek zorunda kaldı. Levent Öztürk, "Etiyopya", **DİA**, C. XXI, İstanbul 1995, s. 491-496

[144] Kralların kralı

III. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNİN TRABLUSGARP'TA ALDIĞI TEDBİRLER VE VİLÂYETİN SELAMETİ İÇİN YAPILANLAR

1.Valilerin Rolü

Bir vilayette vali, devletin o vilayetteki gözü ve kulağıdır. Göz görmez, kulak duymaz veya yanılırsa beyin; yani merkezde bulunan idare sağlıklı karar veremez. Trablusgarp'ı düşündüğümüzde, vilayetin merkeze uzaklığından dolayı devletin diğer duyu organları kolay kolay refleks veremeyecek mesafede olduğundan, eğer göz ve kulak da yanıltırsa yaklaşan bir tehlikeyi sezmek güç olacaktır. Trablusgarp'ta devletin gözü zaman zaman bağlanmış, bazen de şaşı baktırılmış olsa da kadim devlet olma ihtiyarıyla uzak mesafelere rağmen her zaman iyi koku almıştır. Yaklaşan tehlikeyi kokusu çıkar çıkmaz sezmiş ve savuşturmak için gücü nispetinde önlemler almaya başlamıştır.

Trablusgarp vilayeti 1.sınıf (derece-i ûlâ) bir vilayettir ve buraya atanan valinin maaşı 20.000 akçedir.[145] Yemenle birlikte Trablusgarp'ta uzaklığı Özellikle Abdülhamid döneminde bir valinin atandığı halde aylarca Trablusgarp'a gitmediği hatta buraya atanması sebebiyle yurt dışına kaçtığı görülmüştür.[146]1904 yılında Hüseyin Hüsnü Efendi'nin öldüğü 13 Mayıs tarihinden yılsonunda Recep Paşa'nın tayinine kadar Osmanlı Devleti Trablusgarp'a gidecek birini bulamamıştır.[147] Zaman zaman da merkezdeki siyasi erklerin rakiplerini uzaklaştırmak için kullandıkları bir araç oluvermiştir. Bu durumun örneklerini II. Abdülhamid'in iktidarını sağlamlaştıramadığı saltanatının ilk yılları ile Tanzimat'ın erozyona uğradığı

[145] 1880 yılında yayınlanan *Ma'âşât Kararnamesi* ile Osmanlı vilayetleri 3 sınıfa ayrıldı. Buna göre 1. sınıf vilayetlerde 20.000 akçe, 2. sınıf olanlarda 17.000 akçe ve 3. sınıf olanlarda 15.000 akçe vali maaşı verilecekti. Vilayet sınıflandırması hakkında bilgi için bkz. Abdülhamid Kırmızı, **Abdülhamid'in Valileri: Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908**, Klasik Yayınları, İstanbul 2008 s. 209

[146] Bu vali İsmail Kemal Bey'dir. 1900 yılında atandığı Trablusgarp valiliğini, devlet faydasına bir hizmet olarak değil, rakipleri tarafından merkezden uzaklaştırma olarak görmüştür. Sonunda da İngiliz sefirine bir mektup göndermiş ve bir İngiliz gemisiyle de ülkeyi terk etmiştir. Kırmızı, **a.g.e.**, s. 57, 63.

[147] Kırmızı, **a.g.e.**, s. 56

Abdülaziz'in saltanatı dönemlerinde görüyoruz.[148] Mezkûr yıllar arası taşradaki görev değişimleri o kadar hızlı gerçekleşmiştir ki görev yerlerine gidenler bavullarını boşaltamadan bir başka yere tayinlerinin çıktığını öğrenmişlerdir.[149] Nitekim bu yıllar arasında gelen valilere bakıldığında görev sürelerinin 6 ay, 1 yıl gibi kısa süreler olmuştur. Bu kadar kısa sürelerde hangi icraatın gerçekleştirilmesi beklenebilir? Zaten birçoğu bu topraklara ilk defa gelmiş, halkının kim olduğunu ve dillerini bilmeyen memurlardır. Hal böyle olunca coğrafya ve insanların tanınması bile yıllar alacakken sorun çözmek şöyle dursun, hangi sorunun varlığı fark edilecek ve buna çözüm yolları üretilebilecektir? Zaten yazılan birçok lâyihada süre meselesine dikkat çekilmiştir. Trablusgarp'ta en uzun süreyle valilik yapmış Ahmed Rasim Paşa, valiliğinin 10. yılında kaleme aldığı lâyihasında (1891) kendisini örnek göstererek bu duruma işaret eder. Kendi icraatlarındaki başarısını görevinin kesintiye uğramamasına, eski valilerin başarısız olmalarını da hızlı görev değişimine bağlar.[150]

1864 Nizamnamesi ile Trablusgarp'ın Vilayet yapılmasından sonra İtalyan işgali yıllarına kadar geçen 47 yılda 23 vali görev yapmıştır. 23 vali arasında yukarda bahsedilen süre meselesine takılmadan önemli icraatlar yapmış 2 vali vardır ki vilayeti sadece bu konuda değil, birçok konuda diğerlerinden ayrılmaktadırlar. Bunlardan biri

---

[148] Sultan Abdülaziz'in adı Trablusgarp ile birlikte geçmişken, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Maruzatında* ilginç bir anekdot vardır ki buna göre Şehzade Abdülaziz, bir davranışından dolayı yanlış anlaşılmış ve Ağabeyi Sultan Abdülmecid tarafından Trablusgarp'a vali olarak gönderilmesi düşünülmüştür: *''Abdülaziz Efendi, Beylerbeyi Karakolhanesi önünden geçerken karakola bağış olarak bir çıkın göndermiş. Karakol zabiti de bunu o sırada serasker bulunan Rüşdü Paşa'ya getirmiş. O da Padişah'a takdim etmiş. Bu durumdan Sultan'ın canı sıkılıp Abdülaziz Efendi'ye: 'Askere öyle az miktarda bağışta bulunmak size yakışmaz. Gönderilecekse fazla miktarda göndermek gerekir' kendisine büyük bir kese altın gönderip mahcup ettikten sonra Reşid Paşa'yı çağırarak, 'Ne dersin? Bizim birader askeri isyana teşvik etmiş!' diyerek meydana gelen olayı hikâye etmiş ve Abdülaziz Efendi'yi Trablusgarp Valiliğine göndermek konusunda düşüncesini sormuş. Reşid Paşa hayretler içinde kalıp: 'Efendim. Bu pek nazik bir meseledir. Düşüneyim de Efendimize arz edeyim' diyerek huzurdan çıkmış. Reşid Paşa bu durumu hayli düşündü ama uygulamaya cesaret edemedi. Zira 'Abdülaziz Efendi'nin yanına her ne kadar müsteşar kılıklı vezirlerden bir güvenilir kişi görevlendiriliyor ise de uzak yer; Orada herkes veliahd olduğundan Efendi'ye samimiyetle bağlılık gösterince, kim bilir neler olur. Ortalık bir acayip, bir şeye tamamen güvenilmez' diyerek kendini tereddütten kurtaramadı. Ertesi gün Padişahın huzuruna vardığında bu tür ihtimallerden bahsederek: 'Efendim, burada sadık kullarınız var. Efendi'yi gözetim altında tutmamız bendenizce daha doğru görünüyor' dedi.''* Ahmed Cevdet Paşa, **Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'ruzât),** yay. haz. Yusuf Halaçoğlu, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2. Baskı, İstanbul 2014, s. 42

[149] Abdülhamid Kırmızı, **Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908**, Klasik Yayınları, İstanbul 2008, s. 67

[150] Hamiyet Sezer, ''II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı'da Vilayet Yönetiminde Düzenleme Gayretleri- Trablusgarp Örneği ve Ahmet Rasim Paşa'', **A. Ü DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XX, Sayı:32, Ankara 2002, s. 167

adı geçen Ahmet Rasim Paşa'dır. Bir diğeri de Recep Paşa'dır. Her ikisi de Trablusgarp vilayetinde görev yapmış diğer vali ve komutanlara göre daha uzun süreler vilayette kalmışlar ve İtalyan işgalini engellemek için önlemler almaya çalışmışlardır.

1.1. Ahmet Rasim Paşa (1881-1896)

1.1.1. Fransızlarla Kısa Süreli Çıkar Ortaklığı

Ahmet Rasim Paşa, Fransızlara karşı toleranssız bir siyaset izleyen Nazif Paşa'nın yerine ortamı yumuşatmak için getirilmiştir. Nitekim göreve gelir gelmez Tunus mültecileri meselesinde Fransızları memnun eder. Yine aynı sebeple olduğunu düşündüğümüz bir icraatı da Fizan Mutasarrıfı Mustafa Faik Paşa'yı azlettirmesidir. Mustafa Faik Paşa, Nazif Paşa'nın adamıdır. Fizan'dan Sahra'ya kadar aktif ve başarılı bir siyaset izlemiş, yerli nüfuz sahipleriyle güçlü ilişkiler kurarak Nazif Paşa gibi o da Fransızların tepsini çekmiştir. Bu başarılı Devlet adamı daha büyük siyasî meseleler için kurban edilmek zorunda kalmıştır.[151] O esnada vilâyet için en büyük tehdit İtalyan işgalidir. Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgaline Fransa'nın da taraftar olmadığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti Trablusgarp üzerinde beliren tehdit karşısında Fransa ile yakınlaşma ve bu iki sömürgeci devlet arasındaki gerginlikten yararlanma niyetindedir.

Tunus yarası ne kadar büyük ve taze olsa da bunu bir anda unutturan bir hadise de Mısır'da yaşanmıştır. 1882 yılında İngilizlerin Mısır'a müdahalesi Osmanlı Devleti'nin gözünü daha doğuya çevirmesine sebep olmuştur. Tüm bunlar hızlı bir şekilde vukua gelirken Osmanlı Devleti tabii ki hiçbir devletin kârına çok fazla taviz veremezdi. Bir eliyle verdiğini öbür eliyle almaya örnek teşkil edecek bir siyasetle Ahmed Rasim Paşa'yı göreve getirip, Nazif Paşa'yı azlederek Fransızlara verdiği tavizi, Fransa aleyhinde çalışmak açısından en az Nazif Paşa kadar etkili olan ve uzun yıllar Fransızları uğraştıran Şeyh Hamza Zâfir görevinde bırakarak nötrlemişti.

[151] Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti**, TTK yayınları, Ankara 1995, s. 53-54. Ahmet Rasim Paşa, bu azlin gerekçesi olarak Mustafa Faik'in Tibo ve Tuareg şeyhlerine maaş bağlamasını ve onlara göstermelik kaymakamlıklar vermesini gösterir. Bunu gereksiz bir masraf olarak görür. Hâlbuki yerli önderlere maaş bağlayıp ahalinin sadakatini sağlamak yeni bir şey değildir. Daha önce Gat kazası da bu şekilde Osmanlı'ya bağlanmıştı.

Sonraki yıllarda, bu zat hakkında Fransız sefaretinden yapılan şikayetlere rağmen şeyh, Sahra kabileleri arasında bırakılmıştı.[152]

1.1.2. Fransa'nın Sahra Ticaretine Hâkim Olma Çabaları ve Ahmed Rasim Paşa'nın Tutumu

Büyük Devletler arasındaki denge gereği, Trablusgarp üzerinde Fransa'nın tasavvurları işgal seviyesinde olmasa da burasının muhafazası için Fransızlara her şartta iş birliği içinde olmak mümkün değildi. Sonuçta Osmanlı Devleti'ne Kuzey Afrika'daki ilk toprak kaybını yaşatan 1830 yılında Cezayir'i işgal edişiyle Fransa olmuştur. Buna 1881'de Tunus'u da ekleyince bu bölgede ilk ve en büyük düşman haline gelen Fransa'nın hedefi şimdi de Trablusgarp'tan geçen ticaret yolları ve Sahra Hinterlandıdır. Osmanlı hakimiyeti zamanında 3 bölgenin de (Cezayir-Tunus-Trablusgarp) sınırları belirli olmadığından şimdi her iki devlet de elinde kalan toprakların sınırlarını genişletmek düşüncesindedir. Ahmed Rasim Paşa, 1305 yılında Seraskerliğe sunduğu arızasında tüm Trablusgarp'ta uygulamayı planladığı gibi Fizan Sancağında da yerli ahaliden müteşekkil 800'ü piyade askeri olmak üzere 1000'er kişilik taburlar kurmak niyetindedir. Ona göre bu şekilde, eğer gerekirse *Afrika Havza-i Merkeziyesine* doğru genişlemek kolaylaşacaktır.[153]

Aynı yıllarda Fransızlar da kendi içlerinde Orta Afrika'ya nüfuz etmemenin en doğru yolunu bulmaya çalışmaktadırlar. Fransa'nın Sömürge Bakanı Amiral Cloue, Afrika ticaret kervanlarının ve göçer kabilelerin çok önemli bir durağı olan Gadames'i işgal etmeyi önerir.[154] Konumu sebebiyle Sudan ticaretinde payı olan tüm devletlerin önem verdiği bir nokta olduğundan eğer Fransa buraya bir askeri müdahalede bulunmaya kalkarsa bu açık bir şekilde statükonun ihlal edilmesi olarak değerlendirilecektir. Buna meydan vermemek için Trablus'taki Fransız Başkonsolosu

---

[152] Bu zatın kardeşi II. Abdülhamid ile oldukça yakın bir ilişki içerisindedir. Fransızlar uzun süre Tunuslu mültecileri ve yerli kabileleri örgütleyen bu Şeyhi şikâyet etmeye devam edecekler ancak Trablusgarp'a ilk kez 1881'de gelen şeyhi 1909 yılında bile şikâyet ettiklerine göre istediklerini elde edememişe benziyorlar. BOA, **Y.EE. 43/159**, Tarih: H. 06.04.1327 (M. 27 Nisan 1909); Çaycı, **a.g.e.**, s. 68

[153] **Trablusgarp ve Bingazi'de Erkan-ı Harb Miraleyn Zeki ve Fuat Beyler Tarafından Yapılan Erkan-ı Harbiye Seyahati Hakkında Rapor**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Kataloğu, T8897, vrk. 12-a. Bu raporu kaleme alan askeri heyet, Ahmed Rasim Paşa'nın Seraskerliğe sunduğu bir arızasındaki fikirlerini değerli bulup raporun içine ekler.

[154] Çaycı, **a.g.e.**, s. 65

Feraud, Gadamis'e önce ticari olarak hâkim olmayı önerir.[155] Burası Tunus sınırına yakın Trablusgarp'a bağlı bir bölgedir ve bir Türk kaymakamla birlikte bir miktar askeri kuvvet varsa da Feraud'a göre aslında iktidar buradaki birkaç yerli zengin ailenin elindedir. Tüccar iktidar sahipleri elde edilirse bunu siyasî hakimiyetin de izleyeceği öngörülür. Feraud, ayrıca Gadames'te bir de konsolosluk açmayı önerir. Bu öneri Paris nezdinde de kabul görüp, girişimde bulunulmuşsa da Osmanlı Devleti Fransızların niyetini fark ettiğinden burada bir Fransız tebaası bulunmadığını öne sürerek konsolosluk izni vermeyecektir.[156]

Fransızlar, Gat-Gadamis yolunu tutmak için bir çeşit ''yumuşak güç'' uygulamaya devam etmektedirler. Bu çerçevede hedefleri bölge için çok önemli bir unsur olan Tuareg kabileleridir. Maalesef bu hedeflerini destekleyecek gelişmeler Ahmed Rasim Paşa'nın valiliği zamanında tek tek vukua gelmekteydi. Bilindiği gibi Ahmed Rasim Paşa Fizan Mutasarrıfını bazı Tuareg liderlerine gereksiz maaşlar bağladığı için azlettirmişti.[157] Tuareglerle ilgili Osmanlı'ya güven ve sadakatiyle ilgili ilk olumsuz hava burada ortaya çıkmıştır. Bir diğeri 1886'da Gat'ta çıkan bir hadise sebebiyle 8 Azger Tuaregi tutuklanmış, bunun üzerine Tuaregler Gat Mutasarrıfı Muhammed Safi'yi öldürmüşlerdir. Mutasarrıfın görev başında şehit edilmesiyle Osmanlı birlikleri Gat'a yürümüş ve Azger Tuareglerinin yeni şefi Amonokalı Yahya ag In Tellimak öldürülmüştür.[158] Tüm bu gerginliğin ardından Tuaregler içinde Fransız etkisine müsait bir kanat meydana gelmekteydi. İçlerinden bir grup 1892 yılında Cezayir makamlarının davetine icabet etti ve kendilerine, Fransızların refah düzeyini gösterir nişaneler gösterilmesiyle etki altına alınmak çalışıldı. Gerçekten de içlerinden İfoghas Tuaregleri Fransızlarla iyi anlaşmaktaydılar. Bundan bir yıl sonra Şati Araplarına mensup bir grup Kuloğlu, Gadamis'te baskınla birkaç Tuareg öldürdüler ve bir Tuareg için her şey demek olan yüzlerce deveyi çaldılar. Tuareglere göre Osmanlı Devleti en hafifinden bu baskına göz yummuştu. Çünkü baskına uğrayanlar

[155] Çaycı, **a.y.**
[156] BOA, **Y.PRK.HR 7/37**, Tarih: H.24.02.1301 (M. 25 Aralık 1883); Osmanlı Devleti'nin isabetli bir karar verdiğini Abdurrahman Çaycı'nın Fransa Dışişleri Arşivi'nden edindiği bilgilerden teyit edebiliyoruz. Fransızlar aslında Gadamis'te bir ajanlık kurmak istiyor. Çaycı, **a.g.e.**, s. 66
[157] Ahmed Rasim Paşa'nın Fizan bölgesini elde tutmak için başka planları vardır. Liderlere para yedirerek buraların uzun süre sadakat altında tutulamayacağını düşünmektedir.
[158] Çaycı, **a.g.e.**, s. 69; Yüzbaşı Cafer de bu çatışmada şehit olmuştur.

Fransızlara yakın olan İfoghas Tuaregleri iken, baskını yapanda yarı-resmi devlet hizmeti gören Kuloğullarıydı. Ahmed Rasim Paşa, Fransızlar işe karışmadan Tuaregleri yatıştırmak istedi ve sorumluların yakalanıp zararın bir an önce tazminini emretti. Baskını yapanlar arasından ileri gelen yedi kişi yakalandı ve develerden 59'u Tuareglere teslim edildi. Geri kalan 300 kadar deve ise birkaç ay içinde teslim edilmesi üzerinde antlaşmaya varıldı. Ancak develer bir türlü teslim edilmeyince Tuaregler durumu Fransızlara bildirdi. Tüm bunlar Fransızlar ekmeğine yağ sürmüştü. Osmanlı'nın korktuğu başına gelmiş ve bundan sonra olaya Fransızlar müdahil oldular. Ahmed Rasim Paşa, derhal develeri teslim etmeyen Kuloğullarının tevkif edilip bu kez (daha önce Fizan'da tutuklanmışlardı) Trablus'a yanına gönderilmesini emretti. Fransa'nın Trablus Başkonsolosu Gadamis'teki Tuareglerin haklarına aramaya kalkması üzerine Ahmed Rasim Paşa, Tuareglerin Fransız hakimiyeti altında olmadığını hatırlatarak sadece gayri resmi malumat verebileceğini söyledi.[159]Ahmed Rasim Paşa'ya göre Fransızlar 1890 anlaşması gereğince kendilerine bırakılan topraklara sahip ve yeni ele geçirdikleri Tombuktu'da payidar olabilmek için Tuaregleri elde edip Sahra'ya bir yol açmalarının zaruri olduğunu, bu itibarla adı geçenlerin ileri gelenlerine paralar, hediyeler, dağıtmak, muteber tarikat şeyhleri aracılığıyla davetler yapmak suretiyle onları kazanmaya çalışmaktadır. Son teşebbüslerinin de bu kavim üzerinde hâkimiyet ve himaye hakları olduğunu Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmek ve hem de bu hizmetleriyle Tuareglere Fransız müessiriyetini göstermek maksadı gütmektedirler.[160]

1.1.3. Ahmed Rasim Paşa'nın Örnek Valiliği ve Ahaliden Asker Alma Sorununa Karşı Çözüm Arayışları

Bir valinin; devletin vilâyetteki gören gözü, duyan kulağı olduğunu söylemiştik. Ahmed Rasim Paşa, Fransızlar ve Tuareglerle ilgili olarak İstanbul'a isabetli bilgilendirmeler yaparak görevini yerine getirmiştir. Vilayetin problemlerinin tespitini doğru yapmış ve akılcı çözüm önerileri sunmuştur. Hal böyle olunca olası bir İtalyan saldırısı karşısında ne yapılacağını düşünmemesi beklenemez. Ahmet Rasim

[159] Çaycı, **a.g.e.**, s. 88
[160] Çaycı, **a.y.**; Fransızların, Tuaregler üzerindeki tasavvurları Ahmed Rasim Paşa'dan Bâb-ı âliye bu şekilde iletilmiştir.

Paşa bu meselede de bir taşla iki kuş vuracak bir önerisi vardır. Hem asker ihtiyacını karşılayacak hem de yerli ahalide devlet otoritesini daha fazla içselleştirecek yönteme göre; her biri oldukça başına buyruk olan Trablusgarp halklarından müteşekkil 800'er kişilik piyade, 200'er kişilik süvari olmak üzere taburlar teşkil edilmelidir. Bunlardan her bölgede 2'şer tane meydana getirilmelidir. Nihai hedef ise Trablus ve Bingazi'den bir Trablusgarp Kolordusu kurmaktır. Ancak burada kritik nokta Ahmed Rasim Paşa'nın sözleriyle ''yerli ahalinin evlad-ı Türk ile mahlut olmalarıdır'' başka türlü itaatsiz tabiatlarını nötrlemek mümkün değildir. Ek olarak bağlılıklarını arttırmak için ahalinin önde gelenlerinin oğulları subaylık eğitimine tabii tutularak kolağalığından başlayarak onlara askeri rütbeler tayin edilecek ve böylece yerli halk üzerindeki itibarları Osmanlı Devleti'nin askeri itibarına evirilecektir. Bu akıllıca yöntem sayesinde bir süre sonra ahalinin saygı gösterdiği şahıs değil, üniforma ve rütbenin temsil ettiği devlet olabilecektir.

Trablusgarp ordusu meydana getirme fikri yeni olmadığı gibi gerçekleştirmesi kolay bir iş de değildir. Ahalinin birçoğu için yaşayış tarzı göçebelik veya yarı-göçebeliktir. Yerli halklardan biri olan Tuareglerin kendi dillerinde soylarına İmohag yani ''hür insan'' demektedirler.[161]Bu insanlar bir çatı altında yiyip içmeyi bile kendilerine zül sayarlarken onları alıp ordu disiplini ile kışlada toplamak ve askeri bir eğitime tabi tutmak imkansızdır. Tabi ki bu uç bir örnektir. Sonuçta bölgede yaşayan tek halk Tuaregler değildir. Araplar ve Araplaşmış Berberler de ordunun nefer ihtiyacını karşılayabilir. Zaten Kuloğulları taifesi de önemli bir yer teşkil etmektedir. Ahmed Rasim'in evlad-ı Türk ile mahlut olmaktan kastı Kuloğulları olmalıdır. Çünkü bu halk aslında Anadolu'dan gelen Türk askerinin yerli halk ile kurduğu evlilik bağı ile meydana gelmiş, yeniçeri kökenli, melez bir taifedir. Hangi taifeden olursa olsun Trablusgarp'ta genç bir erkeği işinden alıp kışla içerisinde eğitime tabi tutmanın zorlukları arasında en az fıtrat kadar yer tutan bir mesele de maddi meselelerdir. Aslında sadece Trablusgarp'a mahsus bir durum değildir. Çalışmadığı günün ihtiyacını cebinden gideremeyecek birini, dünyanın neresinde olursa olsun geçimini sağladığı işten alıkoymak aynı tepkiyi doğuracaktır. 1847 yılında yapılan nüfus

[161] Ahmet Kavas, ''Tevârik'', **DİA**, C.XL, İstanbul 2011, s. 581-582

tahririnin ardından Garyan Kaymakamının valiye bildirdiğine göre halk askere alınma teşebbüsünden ürkmüş ve zorlanırlarsa silaha başvuracakları tehdidinde bulunmuştur.[162] Bu örnekle de açıkça görülebildiği gibi ahz-ı asker meselesi oldukça Trablusgarp'ın savunma planındaki belki de en büyük gediktir.

Ahmed Rasim Paşa'nın hem meydana getirdiği maddi eserler hem de sorunların tespiti ve çözümünde ortaya koyduğu akılcı fikirler, onun görevini şevkle ve başarıyla yerine getiren sade ama işine sadık bir memur olduğunu gösteriyor. Görev süresi boyunca bir İtalyan işgal girişimi bir şekilde geciktirildiği gibi Fransızlar ile de doğru mesafe zamanın konjonktürüne göre gayet isabetli bir şekilde yakalanmıştır.

Hakkında, canlarını yaktığı için karalama kampanyaları başlatan yerli nüfuz sahiplerinin şikayetleri asılsız çıkmış ve gönderilen heyetler Paşa'yı haklı bularak fesat çıkaranları bölgeden uzaklaştırmıştır. (Bkz. Ahmed Rasim Paşa'nın Lâyihası) Ahmed Rasim Paşa'nın valilik koltuğunda çıkar için değil, görev bulunduğunu sağlık problemleriyle veya İstanbul'a gelip oğlunu görmek için gibi insanî sebeplerle ardı ardına görevden alma taleplerini okuduğumuzda görüyoruz.[163] Son başvurusundan birkaç ay sonra ise artık çok yaşlandığını ve hastalığının ilerlediğini bildirerek istifasını kabulünü talep etmiştir. Kendisine 10 bin kuruş (1. Derece vali maaşını yarısına tekabül ediyor) maluliyet maaşı bağlanarak emekli edilmiştir.[164]İstanbul'a döndükten bir yıl kadar sonra ise konağında vefat etmiştir.

1.2. Recep Paşa (1898-1909)

Tanzimat'ın ilanından sonra, taşra idaresinde sivil personelin daha fazla görev alması ve askeri sınıftan idarecilerin azaltılmasına çalışılmıştır. 1869 yılında seraskerliğe yazılan bir tezkirede ''memurîn-i askerînin öyle hidemât-ı mülkiyede istihdamı nâ-münasib olduğu'' ifadesi dikkat çekmektedir.[165] II. Abdülhamid Dönemi'nde de benzer uygulamalar görülmüş, taşra idaresinde eğer bir kriz durumu

[162] Cemal Atabaş, ''Trablusgarp Eyaleti'nde Merkezi İdarenin Tesisi ve Şeyh Guma İsyanı (1835-1858)'', **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı** (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2016, s. 218
[163] BOA, **Y.MTV. 81/82**, Tarih: H. 09.02.1311 (M. 22 Ağustos 1893); BOA, **Y.MTV. 132/195**, Tarih: H. 25.06.1313 (M. 13 Aralık 1895)
[164] BOA, **İ.TKS. 6/1**, Tarih: H. 09.03.1314 (M. 9 Ağustos 1896)
[165] Kırmızı, **a.g.e.**, s. 87

yoksa mülki personel aranmıştır. Buna bir örnek olarak o esnada bir olayın olmadığı Diyarbekir valiliğine Ferik Edip Paşa'nın gelmesine karşı çıkarak mülkiyeden birin getirilmesini istemesi gösterilebilir.[166]

Ancak bu uygulama işgal veya isyan tehlikesiyle sürekli teyakkuzda olan bölgeler için geçerli olmamıştır. 6. Orduda genç bir Müşir olan Recep Paşa'nın görev yaptığı Bağdat'ta da bu yerlerden biridir. Recep Paşa burada valilik göreviyle bulunmuyordu ama askerî görevi yanında sık sık idari işlere de müdahale etmesi gerektiğinden halkla ve sivil memurlarla oldukça yakın ilişkiler kurmuştu.

Recep Paşa'nın, 7 Mayıs1894 tarihli karar ile Trablusgarp Fırka Kumandanı bulunan Arif Paşa ile becayiş edilmeleri istenmiştir.[167] Bu görev değişikliğine Serasker Rıza Paşa müsaade etmeyince Recep Paşa ancak 1898 yılında Trablusgarp Fırka Kumandanlığına atanmıştır. Bu atama ise bir becayiş değildir. Çünkü Arif Paşa'ya eski görevi olan Fırka Kumandanlığı değil valilik görevi ita edilmiştir. Recep Paşa'nın Bağdat'taki görevi boyunca memurlar ve halk tarafından oldukça sevildiğini, dürüstlüğün ve çalışkanlığının takdir edildiğini, kendisinin ayrılacağı haberi çıktığında halkın buna çok üzülmesinden anlayabilmekteyiz.[168]

1.2.1. Recep Paşa'nın Talep, Tavsiye ve İcraatları

Recep Paşa, Trablusgarp'a geldiği 1898 yılı ile 1904 yılları arasında Fırka Komutanlığı görevini ifa etmiştir. 1904 yılı ile 1908 yılları arasında ise vali vekaletine getirilerek mülkî işler de ukdesine verilmiştir. Recep Paşa'nın adı kimi zaman Abdülhamid aleyhtarlığıyla anılmaktadır. Bunlardan biri 1902 yılında Prens Sabahattin, İsmail Kemal, Reşid Sadi gibi isimlerin başını çektiği darbe girişimidir. Bu şahıslar kendileriyle birlikte hareket eden yaveri Şevket Bey aracılığıyla Recep Paşa'ya ulaşmışlardır. Kendisinden Trablusgarp Fırka Komutanlığı görevinde bulunması hasebiyle emrindeki askerleri darbe için kullandırması talep edilmekteydi. Ancak bu girişim çeşitli nedenlerle rafa kaldırılmıştır. Recep Paşa'nın ise darbeye taraftar olduğu görülmekle birlikte kendisinden istenilene yanaşmadığı

[166] Kırmızı, **a.y.**
[167] BOA**, Y.MTV. 95/21**, Tarih: H. 11.02.1311(M. 7 Mayıs 1894)
[168] BOA, **Y.PRK.ASK. 140/70**, Tarih: H. 24.02.1316 (M. 14 Temmuz 1898)

anlaşılmaktadır.[169]Recep Paşa'nın iç siyasi meselelere kayıtsız kalmadığı aşikardır. Ancak biz Trablusgarp'ta İtalyan işgalinin engellenmesi için yaptığı icraatlarına odaklanacağız.

Recep Paşa Fırka Komutanlığında bulunduğu esnada Seraskerlikten hem denizden gelecek saldırıların durdurulması için yeni ve mevcutlardan daha kuvvetli top temin edilmesini, hem de piyade askeri teminini talep etmiştir. İstenilen piyadeler Dördüncü ve Beşinci Ordulardan 4.239 asker olarak belirlenmiş ve ilk etapta 1.539'u Mekke adlı vapurla Trablusgarp'a gönderilmiştir. 2.700'ü ikinci etapta gönderilmiştir.[170] Bununla birlikte bundan bir süre önce (1901 yılı içerisinde) Recep Paşa'nın yerli halktan asker temin edilmesinin bir düzene oturtularak temin edilmesi talebi de görüşülmüştür. Buna göre halktan 1 yıl süreyle asker temin edilecek ve ileri gelenlerin çocuklarına kol ağalığa kadar (en üst) olan rütbelerden tahsis edilecektir.[171]

Recep Paşa enerjik bir şekilde, vazife bilinciyle Trablusgarp'ın savunması için çaba göstermektedir. Ancak saptadığı eksiklikleri ve önerilerini dikkate alınmadığını düşündüğünden 24.11.1904 tarihinde merkeze gönderdiği şifreli bir telgrafla istifa etmiştir. Arz ettiği maruzatına cevap verme iltifatında bulunulmadığını belirterek, bu durumun kendisini emrinde çalışanların karşısında ümitsizliğe düşürdüğünü, eğer özel bir sebebi varsa kendisine bildirilmesini talep etmiştir.

Recep Paşa'nın vilâyetin korunması için ne kadar uğraş verdiği İstanbul nezdinde de görülmektedir. Bu sebeple istifası kabul edilmemiş ve göreve başladığından beri meşgul olduğu yerli ahaliden asker alma konusundaki taleplerine karşılık somut bir adım atılmış, ahz-ı asker için 8 bölge tayin edilmiştir.[172]

Recep Paşa'nın İstanbul'dan talep ettiği ama kabul edilip, Padişahın onayından geçtiği halde bir türlü yerine getirilemeyen başka bir isteği de vilâyetin savunmasında

---

[169] Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulnasır Yiner, ''Müşir Recep Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908)'', **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006, s. 173-177

[170] 30 Mayıs 1902. Kaynak: Yiner, **a.g.t.**, s. 178

[171] Yiner, **a.g.t.**, s. 180; bu uygulama yaklaşık 10 yıl kadar önce Ahmed Rasim Paşa tarafından da uygulanmak istenmiş ve halkın bu şekilde devlete bağlılığının arttırılması düşünülmüştür. (bkz. Bölüm II, 1.1.3)

[172] Yiner, **a.g.t.**, s. 181-182

ihtiyaç duyulacak olan silah ve cephane meselesidir. Recep Paşa'nın 03.10.1905 tarihinde İstanbul'a gönderdiği yazıda daha önce sevki kararlaştırılan yeni silahların hala gönderilmediği hatırlatılmıştır. Bunun üzerine harekete geçen Seraskerlik, Recep Paşa ile irtibatlı olarak Trablusgarp Fırkasının ihtiyaç duyacağı silah ve mühimmat miktarlarını tespit ederek ne kadarının mevcutlarında olduğunu belirlemeye koyulmuştur. Buna göre 35.000 Mauser tüfeği ve bu tüfekler için gerekli olan 17.500 sandık fişek gereklidir. Ancak bu rakamın çok altında olarak Tophane ambarlarında sadece 1320 sandık fişek mevcudu vardır. Yeni fişeklerin imali ve yerine ulaştırılması süreci uzun zaman alacağından, ihtiyaç duyulan fişek sayısı tam olarak karşılamasa da tophane ambarlarındakilere ek olarak Karadeniz Boğazı Topçu Alayında cephanenin de eklenmesiyle toplam 4000 sandık fişek elde edilmiş olur. Bu şekilde Recep Paşa'nın yaptı hatırlatmadan 7 ay kadar sonra Şark Vapuru ile istenilen esliha ve cephane yerine ulaştırılmış olur.[173]

Recep Paşa, İtalya'nın Trablusgarp'ta iktisadi egemenlik kurma teşebbüslerine engel olmak için mutlaka burada bir Osmanlı Bankası şubesinin açılması gerektiğini bildirmiştir.[174]Bu görüşündeki isabeti biraz da 1 yıl kadar önce İtalyanların Trablusgarp'ta Banco di Roma'nın bir şubesini açma teşebbüslere borçludur. Recep Paşa İtalyanların ilk denemelerinin başarısız olmasının onları vazgeçirmediğini ve ilk fırsatta tekrar banka açmayı deneyeceklerinden şüpheleniyordu. Vilâyetteki İtalyan faaliyetlerini yakından takip eden Paşa, 1907 yılı başlarında Sadarete İtalyanların son zamanlarda artan para aktarımlarından bahsetti. Ona göre bu paralar emlak alımında kullanılıyordu.

Recep Paşa'nın yanılmadığı kısa sürede ortaya çıktı. İtalyanlar, çok geçmeden büyük bir bina kiraladılar. Recep Paşa, İtalya'nın Trablusgarp Konsolosundan bu binada banka açmayacaklarına dair teminat aldı. Ancak teminatın yalan olduğu Trablusgarp gümrüğüne gelen Banco di Roma levhasıyla ortaya çıktı. Recep Paşa, bu levhayı gümrükte alıkoydu ve Konsolos ile bu sebeple arası açıldı. Mesele İstanbul'a

[173] Yiner, **a.g.t.**, s. 189-190; BOA, **Y MTV. 287/55,** Tarih: H.06.04.1324 (M. 30 Mayıs 1906)
[174] Bunun üzerine Erzurum ve Trablusgarp'a birer şube açılması kararı çıkmıştır. BOA, **BEO 2765/207328**, Tarih: H. 26.12.1323 (M. 21 Şubat 1906)

intikal edince ise Recep Paşa'nın engellemeleri sonuçsuz kaldı ve İtalyanlar kızdırılmamak için banka şubesinin açılmasına müsaade edildi. [175]

Recep Paşa'nın İtalyan emellerinin gerçekleşmesini engellemek adına yaptığı bir diğer icraatı Trablusgarp'taki Katolik Başrahibinin görevden alınması için çalışmasıdır. Recep Paşa, bu şahsın ruhani faaliyetlerden çok İtalyan menfaatleri için çalıştığı yönünde İstanbul'a şikayetlerde bulunmuş ve görevinden alınması için Papalık nezdinde girişimde bulunulmasını talep etmiştir.[176]Recep Paşa bu şekilde İstanbul'a 1905 ve 1906 yıllarında birkaç defa müracaatta bulunmasına rağmen uzun süre bu rahibin İtalyanlar lehine faaliyetlerde bulunmasına engel olamamıştır. Rahip, İtalyan konsolosundan da aldığı destek ile dilediği gibi hareket etmektedir ve arasında bazı İtalyan mahkumları Trablusgarp'tan kaçırmak ta olan bazı gayri meşru işlere de bulaşmıştır.[177]

Roma sefaretinin rahibin görevden alınıp başka birinin tayin edilmesi yönündeki istekleri, rahip aleyhinde bir delil olmadığından ve kendilerince bu işin mahsurları bulunduğundan Papalık tarafından reddedilmiştir. Ancak Recep Paşa'nın istenen somut delilleri sunması ve Osmanlı Hariciyesinin ısrarıyla en sonunda gecikmeli de olsa rahip görevinden azledilmiştir.[178]

Recep Paşa'nın İstanbul'dan bir diğer talebi de Posta işlerinde yaşanan sorunlardan ve bu alanın İtalyanlara kaptırılmasından ötürü, acilen Trablusgarp'a bir Baş Müdür gönderilmesi ve Abbas Efendi'nin ivedilikle görevinden azledilmesidir.

2. Vilâyetin Selameti İçin Sunulan Lâyihalar

2.1. Muhammed Hilal Efendi'nin Lâyihası (1886)

Muhammed Hilal Efendi'ni Lâyihasını 28 Zilka'de 1303'de(28 Ağustos 1886) tayin olduğu Trablusgarp'taki İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi Reisliği görevi esnasında gördüklerinden ve kariyeri boyunca gezdiği Yemen'den Anadolu'ya kadar

[175] Yiner, **a.g.t.**, s. 197
[176] BOA, **BEO 2584/193734**, Tarih: H. 21.03.1323 (M. 26 Mayıs 1905); BOA, **HR.SYS. 1783/40**, Tarih: M. 03.07.1905
[177] Yiner, **a.g.t.**, s. 200-202
[178] BOA, **BEO 3149/236165**, Tarih: H. 13.08.1325 (M. 26 Ağustos 1907)

uzanan Osmanlı topraklarındaki gözlem ve deneyimleri üzerine kaleme almıştır. ‘’Trablusgarbe dâir bir risâle’’ adı ile 11 varak uzunluğundaki lâyihasının amacını eserin giriş kısmında şu sözlerle belirtmiştir: *‘’Trablusgarbe dâir bir risâle’’ adı ile 11 varak uzunluğundaki lâyihasının amacını eserin girişinde maksad-ı daiyânem hassaten bu kıt'aya âid olmak üzere bir mukaddeme ve· iki fasl üzerine müretteb bir lâyiha tahrir etmekdir’’*[179]

Muhammed Hilal Efendi, bu kısa lâyihasının genel içeriği vilâyetin ekonomisi ile ilgilidir. Başlıca geçim kaynağı kalemleri olan ticaret ürünlerini tanıttıktan sonra bu ürünlerin kârlılığını nasıl arttırabileceğine dair önerilerine koyulur. En çok üzerinde durduğu ürün ise ona göre Trablusgarp için adeta altın mesabesinde saydığı Halfa (Hılfe)otudur.[180] Batı dillerinde Esparto olarak bilinen bu ota İspanyol çimi de denir. Buradan anlaşılacağı gibi tek bilindiği ve yetiştiği yer Trablusgarp değildir. İspanya ve Yunanistan’ın güney sahillerinde yetiştiği görülür. Halfa ip, sepet, kâğıt gibi ürünlerin imalinde kullanıldığı gibi yem olarak da kullanılır.[181] Develerle Trablusgarp limanına getirilen bu otun yıllık 400 bin lirayı bulan hasılatının artması için devlet tekeline alınması ve bölgeye demiryolu yapılması gerektiğini, bu şekilde varidatın 1 milyon lirayı bulacağını söyler. Burada dile getirdiğini iki öneri de kulağa hoş gelse de insanı tebessüm ettirecek kadar realiteden uzaktır. Devlet tekelinin dile getirilen varidat artışını sağlayıp sağlayamayacağını kestirmek güç olsa da işleyebilmesi acaba nasıl mümkün olacaktır? Birçok kazasından vergi bile bin bir güçlükle toplanırken, halkın elindeki bu çok değerli gelir kalemi nasıl ve hangi memurlarla devletin kontrolüne geçirilecektir? Demiryolu önerisi ise aynı ölçüde iyimser olduğu kadar gerçeklerden uzaktır. Mevzu bahis vilayet diğer lâyiha ve raporlarda görülebileceği gibi daha henüz doğru dürüst yolu bile olmayan bir yerdir ve bu yol problemi Mehmed

---

[179] Nejat Göyünç, *‘’Trablusgarp’a Ait Bir Lâyiha’’*, **Osmanlı Araştırmaları I**, İstanbul 1980s. 237

[180] Stipa tenacissima veya Lygeum spartum

[181] Liverpool’da (Perry Burry) ticarethanesi ilk defa olarak halfadan kâğıt imalini gerçekleştirdi. Mehmed Nuri-Mahmud Naci, **a.g.e.**, s. 47-48; The Editors of Encyclopaedia Britannica, *‘’Esparto’’,* **Britannica**, 1998, (Çevrimiçi), https://www.britannica.com/plant/esparto (Erişim Tarihi: 8.05.2019); Ayrıca bu ürünün ordu için de önemi vardır. 1305(1888) senesinde Erkan-ı Harp Miralayları Zeki ve Fuat Beylerin sunduğu raporda bu otun halktan satın alınmasıyla ordunun eksik olan iaşesi merkezden bir yardıma gerek kalmadan sağlanabileceğinin rakamlarla ispatı vardır.

Nuri'nin Meclis-i Mebusân kürsüsünden de sıklıkla dile getirdiği gibi 1910'lu yıllarda bile çözülebilmiş değildir.

Ticarî emtiada ikinci ve üçüncü sıraları fildişi ve deve tüyüne verir.[182] Fildişinde birim 'denktir'. Yıllık tahmin 1200 denk fildişidir. Bunun her denkinden 30 kuruş resim alınacak, bu üründen toplam 36 bin kuruşa vergi toplanacaktır. Deve kuşu tüyü için ise birim sandıktır. Yılda 800 sandıktan, her sandıktan 20 kuruş olmak üzere 16 bin kuruş vergi alınacaktır.[183]

Muhammed Hilal Efendi, Trablusgarp halkının devletlerine sadakatlerinin yüksekliğinden bahsettikten sonra Trablusgarp ile görev yaptığı diğer vilayetleri kıyaslar. Bu kıyasları da yine iktisadi açılardandır. Trablusgarp'ın Yemen ve Hicaz'dakinden daha iyi bir ticaret kapasitesine sahip olduğunu savunur. Başka bazı önerileri şöyledir:

-Cebelü'l-Ahdar'daki yabani zeytinliklerin aşılanması,

-Trablusgarp limanının tamir edilmesiyle vilayetin gelirinin artacağı

Liman ile ilgili önerileri zaten vilayetin yol ile birlikte en önemli sorunlarındandır ve gerçekten de iyi bir liman ile ticaret hacmini arttırmak gerçekten mümkün olabilir. Ancak genel olarak ticarete yoğunlaşmış gibi görünen bu lâyiha belki de müellifinin vilayette 1 yıl gibi az bir sürelik izlenimlerini içerdiğinden gerçekçi çözümler sunmaktan uzaktır. Sunduğu önerilere genel olarak bakıldığında ticaretin gelişmesi için ne yapılması gerektiğini söyler, ancak bunun nasıl gerçekleştirilebileceğinin cevabı yoktur. Vilayeti Demirağlarla döşensin, Trablus'a 3 tane liman yapılsın, Devlet tekelini yönetecek memurlar Fizan'a gönderilsin ve bu sürgün olmasın. Ama nasıl? Hangi parayla?

---

[182] Mehmed Nuri ve Mahmud Naci'ye göre Trablusgarp'ın bir numaralı ürünü hurmadır. İki numaraya ise Halfa (Hılfe) gelmektedir: *''Mahsûlât-ı mahalliyyenin ikinci derece ehemmiyetlisi Hılfe denilen ottur… Eş'âr, edyân ve kütüb-i atîkada yâd-ı cemîli daima hürmetlerle okunan hurma ağaçları vilâyet yerlilerinin yegâne gıda ve nafakası olup servet-i mahalliyye nokta-i nazarından birinci mevkii hâizdir.''* Kaynak: Mehmed Nuri-Mahmud Naci, **a.g.e.**, s. 47

[183] Nejat Göyünç, *''Trablusgarp'a Ait Bir Lâyiha''*, **Osmanlı Araştırmaları I**, İstanbul 1980, s. 239

2.2. Ahmed Rasim Paşa'nın Lâyihası (1891)[184]

Ahmed Rasim Paşa, II. Abdülhamid Dönemi'nde Trablusgarp'ta 15 yıl ile en uzun süre görev yapan vali olmuştur. Lâyihasını, görevinin 10. yılında kaleme almıştır. ''Mabeyn-i Hümayun tarafından bir telgrafla bildirilen irade gereğince Trablusgarp vilayeti hakkında vali tarafından hazırlanan layiha'' cümlesiyle başlayan lâyihasında ilk olarak kısa bir tarihçe anlattıktan sonra, burada yaşayan halkı yönetmenin Yemen hariç başka bir vilayete göre çok daha zor olduğunu anlatmaya koyulur. Bu zorluğa ek olarak, göreve başladığı yıllarda vilayet üzerinde artan Fransa ve İtalya tehdidini de katarak 1880'lerde nasıl bir vilâyet bulduğunun panoramasını çizer.

Genel olarak lâyihasında, görevi boyunca vilâyetin ıslahı ve selameti için yaptığı icraatları anlatır. Bu açıdan bakıldığında anlattıkları bu tür belgelerde sıklıkla görülen[185]öneriler ve yapılması lazım gelen işler şeklinde değil de zaten yapılmış olanlar listesi şeklindedir. Nitekim metnin sonuna konulan uzun listelerde nereye ne yapıldığı gösterilmiştir. (bkz. Tablo 1-2-3) Bu sebeple, okuyandan taktir bekleyen icraatlar karnesi izlenimi verir.

Öyle anlaşılıyor ki Ahmet Rasim Paşa, 10 yıllık icraatları sonunda vilayet içerisinde bazı muhalifler edinmiştir. Bu muhalifler eliyle de merkeze hatırı sayılır miktarda şikâyet dilekçesi gitmektedir.[186] Ahmet Rasim Paşa'dan memnuniyetsizlik paydasında birleşen bu dilekçelerinin çokluğuna rağmen Paşa'nın valilik görevi her seferinde ibka edilmiştir.[187]Bununla birlikte dilekçelerin en yoğun şekilde geldiği 1308 yılı içerisinde durumu araştırması için bir teftiş heyeti gönderilmesi

[184] Bu lâyiha, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Esas Evrakı Fonu içerisinde, 7/13 yer numaraları arasında bulunmaktadır. Hamiyet Sezer tarafından 2002 yılında DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi'nin 32. sayısında bir transkripsiyonu da yayınlanmıştır. bkz. Sezer, **a.g.m.**

[185] Ahmed Rasim Paşa'nın bu lâyihası en sık karşılaşılan ıslahat layihalarının bir örneği değildir. Ama diğer lâyiha çeşitlerinin tanımlarına da pek uymaz. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, ''Lâyiha'', **DİA**, C. XXIIV, İstanbul 2003, s. 116-117

[186] Bu dilekçelerin içerikleri genel olarak kötü yönetim, zulüm, kanuna riayetsizlik çerçevesi içindedir. Bazı örnekleri için bkz. BOA, **Y.PRK.AZJ. 17/117**, Tarih: H. 11.02.1308 (M. 26 Eylül 1890); BOA, **Y.PRK.AZJ 18/31**, Tarih: H. 10.06.1308 (21 Ocak 1891); BOA, **DH.MKT. 1805/69**, Tarih:24.06.1308 (4 Şubat 1891)

[187] BOA, **BEO. 650/48740**, Tarih: H. 12.01.1313 (M. 5 Temmuz 1895)

kararlaştırılmıştır.[188]Zaten Padişah'a sunduğu lâyihanın tarihine baktığımızda bu komisyonun kurulmasından 5 ay kadar sonrasına tekabül ettiğini görebiliyoruz. Öyle anlaşılıyor ki Paşa, ''meyve veren ağacı taşlarlar'' demek istemektedir. Lâyihanın takdiminden bir ay kadar sonra da başta Mansur Paşa ve kardeşi Ali Bey'den fesat çıkardıkları için bu kez Ahmed Rasim Paşa şikayetçi olur.[189]

Ahmed Rasim Paşa; Merkeze dilekçe yağdıran müştekileri, Mansur Paşa ve yardakçılarının azmettirdiğini düşünmektedir. Sonuçta bu savaşı Ahmed Rasim Paşa kazanacaktır. Ortamı yumuşatmak ve sükuneti sağlamak için Mansur Paşa ve kardeşi Trablusgarp'tan alınıp, İstanbul'a getirileceklerdir. Kendilerine maaş bağlanıp, Şurayı Devlet Azası tayin edilseler de neredeyse iki yılda bir Trablusgarp'a dönmelerine izin verilmesini isteyeceklerdir.[190]Lâyiha kaleme alınmazdan önce yaşanan tüm bu gelişmelere baktığımızda, metnin dilinin niçin kendi yaptıklarıyla övünür bir havada olduğu da açıklığa kavuşmuş oluyor.

Ahmed Rasim Paşa, *''Bütün suiistimaller ortadan kaldırılmış, kabileler düzene sokulmuş, vilayetin mülki ve mali işleri istenildiği gibi olmuş, ziraat ve ticaret asayiş de sağlandığından ileride açıklanacağı üzere, memuriyetim zamanında gelirlerde ve bayındırlık işlerinde artış sağlanmıştır.''* İfadeleriyle yaptıklarını anlatmaya koyulmadan önce bir özet geçip, neden böyle bir lâyiha kaleme aldığını da şu cümlelerle açıklar:

> ''On sene süren memuriyetim zamanında yapılan bu şeyleri yaranmak için göstermek ve abartıp gazetelerle ilan ettirmek fikir ve meslek açısından iyi değildi. Vazifenin gereği memleket ve halka yararlı olmaktı. Fakat dışarıdan Trablusgarp'a gelip 1, 2 veya 3 ay şehir merkezinde kalıp geri dönenler bütün vilayetin eski durumunu ve 8, 10 seneden beri olan gelişmesini bilip anlayarak ona göre

[188] Bugüne kadar İstanbul'a gönderilen tüm dilekçeler ve müştekilerin kim olduğunun bilgisi (isimleri ve meslekleri: tüccar, memur vs.) tahkik etmesi için komisyona devrediliyor. BOA, **İ.DH. 1210/94778**, Tarih: H. 27.05.1308 (M. 8 Ocak 1891)

[189] BOA, **Y.PRK.UM. 22/13**, Tarih: H. 24.11.1308 (M. 1 Temmuz 1891)

[190] Ancak bu istekleri hiçbir zaman gerçekleşmeyecek ve bir daha Trablusgarp'a dönemeyeceklerdir. Mansur Paşa ve kardeşi vatan hasreti çektiklerinden (Trablusgarplı bir aileden gelmektedirler) ötürü mü yoksa başka sebeplerden dolayı mı sürekli Trablusgarp'a dönmeyi istediklerini anlamak güçtür. İki kardeşin ve sonraki yıllarda da kardeş çocuklarının aralarında kimi zaman da başka şahıslarla bitmek bilmeyen arsa ve miras kavgaları arşiv belgelerine yansımıştır. Ahmed Rasim Paşa döneminden başlayıp Trablusgarp'ın elden çıkmasına kadar süren bu süreç daha derinlikli bir çalışmayı hak etmektedir. BOA, **ŞD. 3191/42**, Tarih: H. 08.12.1308 (M. 15 Temmuz 1891); BOA, **BEO. 1003/75183**, Tarih: H. 09.04.1315 (M. 7 Eylül 1897); BOA, **Y.A.HUS., 400/41**, Tarih: H. 17.05.1317 (M. 23 Eylül 1899)

karşılaştırmayacaklarından ve onların verecekleri bilgiler burada kaldıkları sürece gördüklerini içereceğinden yüzeysel olacak ve gerçekleri yansıtmayacağından vilayetin artan geliri ve durumu aşağıda arz olunur''

Lâyiha boyunca arz ettiği icraatlar da kısaca şu şekilde sıralayabiliriz:

-Halfa otundan elde edilen öşür her yıl arttırılmıştır ve üç yük kuruşa (1 yük=100.000 akçe) ulaşmıştır.[191]

-Artan kabileler ve onların şeyhlerini kontrol altına almak amacıyla kabile reislerine bağlanan maaşları(tahsildar) ve bazı muafiyetler kaldırılmıştır. Böylece halk şeyhlerin zulümlerinden kurtulduğu gibi suiistimallerin önüne geçilmiştir.[192]

-Tunus'un büyük aşiretlerinden Vargamma (Vergama)[193] aşiretinin Trablusgarp'a saldırıları engellenmiştir.[194]

-Balık resminin (vergisinin) tüm sahil bölgelerinden alınması sağlandığı gibi daha önce vergi koyulmamış olan *Cedari* denilen kök boyaya da vergi koyulmuş ve kantarından 4 kuruş toplanarak hazineye katkı sağlanmıştır.[195]

---

[191] Hamiyet Sezer, *''II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı'da Vilayet Yönetiminde Düzenleme Gayretleri- Trablusgarp Örneği ve Ahmet Rasim Paşa''*, **A. Ü DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XX, Sayı:32, Ankara 2002, s. 167. s. 169

[192] Sezer, **a.y**.; Ahmet Rasim Paşa'nın burada ayrıntısını vermese de Dahiliye Nezaretine sunduğu yazıda Fizan Mutasarrıfının azlinin gerekçesini bu şeyhlere bağladığı maaşlar ve imtiyazların gereksizliği olarak göstermiştir. Çaycı, **a.g.e**., s. 53-54, Dipnot:157

[193] Arşiv belgelerinde ''Vergama'' şeklinde aratıldığında bulunabilen bu aşiretin batılı dillerdeki karşılı genelde ''Ourghamma'' şeklinde olduğu görülmüştür. Abdurrahman Çaycı da ''Vargamma'' kullanımını tercih etmiştir.

[194] Sezer, **a.y.**; Trablusgarp'ın batısında bulunan Zuvare, Fessatu, Nalut, Homs gibi şehirlerdeki kendi halinde yaşayan ve belgede söylendiğine göre oldukça sakın olan halka saldırıp, mallarını yağma eden Vergama kabilesi sürekli saldırı da bulunmaktaydı. Bunula ilgili olarak Ahmed Rasim Paşa, önce seraskerliğe danışarak yerli halka kendilerini savunmaları için Şneyder marka tüfekleri dağıtmıştır. BOA, **DH.MKT.1504/15**, Tarih: 14.08.1305 (26 Nisan 1888) Ancak sadece bu yeterli değildi bu sebeple 1,5 yıl kadar sonra 1889 yılında Ahmed Rasim Paşa kendi insiyatifiyle Tunus'taki yetkililerle karşılıklı tecavüzlerin sonlandırılmasını sağlamak için gayri resmî bir akde varmıştır. BOA, **Y.EE. 109/23**, Tarih: H. 26.04.1307 (20 Aralık 1889)

[195] Sezer, **a.g.m**., s. 170

-Merkez Vilâyet Belediyesinin daha önce emlak geliri yoktu. Belediyenin geliriyle yıldan yıla han/dükkân gibi binalarla ilgili bazı bayındırlık tedbirleri uygulandığından 306(1888/1889) yılından itibaren gelirler arttırıldı.[196]

-Ziraat ve çiftçilik gibi alanlarda asayiş ve düzenin sağlanmasıyla 10 yıllık dönemde vilayetin geneline yayılan bir artış yaşanmıştır.[197]

-10 yıl içerisinde vilâyet genelinde 2205 adet inşaat yapılmıştır. Bunların 2030'u tüccar ve ahali tarafından, 8 tanesi iane yolu ile ve 168 adedi de belediyeler geliriyle yapılmıştır. Bununla birlikte 920 bağ ve 2335 bahçe kurulmuştur.[198]

Yapıldığı Yer	Türü	Adet
Şatı (Fizan dahilinde)	Kışla	1
Şatı (Fizan dahilinde)	Cami	1
Gat (Fizan dahilinde)	Kışla	1
Söküne (?)	Kasr-ı Hamidi	1
Homs	Cami	1
Misrata	Mektep-i İbtidai	1
Toplam		8

Tablo 1: Ahmed Rasim Paşa Döneminde (1891'e kadar) İane Yoluyla İnşa Edilen Yapılar (üstte)

Tablo 2: Ahmed Rasim Paşa Döneminde (1891'e kadar) Masrafı Ahali ve Tüccar Tarafından Karşılanarak İnşa Edilen Yapılar (sağda)

Yapıldığı Yer	Türü	Adet
Homs	Han	50
Homs	Dükkân	100
Homs	Su Kuyu	2
Homs	Halfa Fabrikası	2
Sirt	Han	15
Misrata	Han	205
Zliten	Han	103
Msallata	Dükkân	70
Msallata	Han	2
Cenzur	Han	50
Zaviye	Han	50
Terhune	Han	7
Toplam		656

[196] Sezer, **a.y.**
[197] Sezer, **a.g.m**., s. 171, 174
[198] Sezer, **a.g.m**., s. 175

Tablo 3: Ahmed Rasim Paşa Döneminde (1891'e kadar) Masrafı Belediye Gelirinden Karşılanarak İnşa Edilen Yapılar

Yapıldığı Yer	Türü	Açıklama	Adet
Homs	Hükümet Konağı	İlave ve tamir	1
Homs	Karakolhane	Askeri Koğuşla birlikte	1
Homs	Mekteb-i Rüşdi-i Mülkiye	-	1
Homs	Taş İskelesi	-	1
Homs	Şose Yol	İskeleden kasabaya kadar	1
Sirt	Hükûmet Konağı	Ekleriyle birlikte müceddeden	1
Sirt	Koğuş	Bir bölük sığar	1
Sirt	Han	Ekleriyle birlikte	1
Sirt	Fırın ve Değirmen	-	2
Sirt	Dükkân	-	15
Misrata	Hükûmet Konağı	Ekleriyle birlikte müceddeden	1
Misrata	Su Kuyusu	Çölde yol üzerinde müceddeden	1
Zliten	Hükûmet Kasrı	İlavelerle tamir	1
Msallata	Kasr	İlavelerle tamir	1
Cufara	Kasr	İlavelerle tamir	1
Cenzur	Han	Ekleriyle birlikte	1
Cenzur	Hükûmet Konağı	Müceddeden	1
Zaviye	Hükûmet Konağı	İlavelerle tamir	1
Zaviye	Han	Ekleriyle birlikte	1
Katis	Su Kuyusu	-	2
Uceylat	Hükûmet Konağı	Müceddeden	1
Uceylat	Cami	-	1
Uceylat	Mektep	Ekleriyle birlikte	1
Uceylat	Han	-	1
Uceylat	Kahvehane	-	1
Uceylat	Dükkân	-	13
Uceylat	Su Kuyusu	3'ü Uceylat-Dahman arasında	6
Garyan[199]	Han	Ekleriyle birlikte	1
Garyan	Dükkân	-	5
Garyan	Mektep	-	1
Garyan	Fırın ve Değirmen	-	2
Zuvara	Hükûmet Konağı	-	1
Zuvara	Han	Ekleriyle birlikte	1
Homs-Cufara arası	Han	Ekleriyle birlikte. Derdest inşadır	1
Cufara-Tacura arası	Han	Derdest İnşadır	1
Terhune	Hükûmet Konağı	Ekleriyle birlikte (Koğuşlar). müceddeden	1
Terhune	Askeri Hastane	4 Odalı	1
Terhune	Fırın ve Değirmen	-	2
Terhune	Dükkân	-	3
Toplam			83

[199] Lâyihanın transkripsiyon metnini yayınlayan Hamiyet Sezer, kelimeyi ''Azyan'' diye verse de bu ''Garyan'' olma ihtimali de vardır.

Tüm bu bayındırlık ve refah ile ilgili başarılarından başka, lâyihasında konumuzu ilgilendiren çarpıcı bir başarı da kendi zamanında vilayetin yabancı bir devletin taarruzuna uğramamış olmasıdır.[200]İtalyanların, onun görev yaptığı yıllarda saldırıya kalkışmamasının tek sebebi elbette ki Ahmed Rasim Paşa'ya mal edilemez ama bana kalırsa bu övüncünde de haklılık payı vardır. Gerçekten de Ahmet Rasim Paşa'nın görev yaptığı yıllara baktığımızda (1881-1896) vilayetin üzerinde yoğun bir şekilde Fransa ve İtalya saldırısı tehlikesi ayan beyan ortadadır. Fransa'nın taarruz ihtimalinden çekince uzun süreli olmasa da[201]İtalya'nın ciddi bir şekilde saldırma ihtimali ortaya çıkmıştı. Kısa bir zaman zarfında İtalyan gemilerini Trablus önlerinde görmek Ahmed Rasim Paşa için şaşırtıcı olmayacaktı.[202]Bu açıdan bakıldığında tek başına bir neden olmasa da Ahmed Rasim Paşa'nın ve Seraskerlikten gönderilen askerî heyetlerin tedbir ve faaliyetlerinin böyle bir işgale kalkışılmamasındaki caydırıcı payı bulunmaktadır. Bu minvalde Ahmed Rasim Paşa'nın kayda değer bir tedbiri; yabancı devletlerin, Osmanlı toprakları üzerinde emlak edinip daha sonra hak iddiasında bulunmasına müsaade etmemiş olmasıdır. İtalyanların, bir hak iddiasında bulunmadan önce bölgeden toprak edinip, nüfus yerleştirmek uygulaması 1869'da Tunus/Cedeyda'da görüldüğünden[203] Ahmed Rasim Paşa, 1299 (Görevdeki 1. Yılı) tarihinde Muhammed Mağravi adında bir şahıs eliyle Sirt civarında İtalya için toprak satın alınmasına engel olmuştur.[204]

---

[200] *''İtalyanların hırslarını bu tarafa çevirmiş olmaları politika yönünden incelik kazanmış ve önemli, buhranlı bir zamana denk gelmişti. Derhal fikirlerimi yabancı nüfuz ve entrikaları etkisinin ortadan kaldınlmasına yönlendirdim. Bu yönde tedbirler ve girişimlerle devlet ve memleketçe zararlı olan bu durum kısa zamanda düzeltilerek, hükümet nüfuzunu etkili kılarak, hukuka önem vererek ve yabancı müdahalesini engelleyerek başarı sağlanmıştır.''* Sezer, **a.g.m**. s. 168

[201] O sırada Fransa Tunus ile meşguldü ve yeni bir taarruz yapması beklenmiyordu. Zaten diğer devletler tarafından buna müsaade olunmayacağı da açıktı.

[202]Ahmed Rasim Paşa göreve gelişinden yaklaşık olarak 1 yıl kadar bir süre geçmişken, Dahiliye Nezaretinden gelen talepte Tunus ve Marsilya'dan Trablusgarp'taki tüccara hitaben gönderilen telgraflarda ele geçirilen bilgiye göre, Trablus'a zırhlı gemilerin geleceği ve İtalyanların da Trablusgarp'ı istila edeceği gibi hususlar için ne gibi tedbirler alınabileceğinin bildirilmesi isteniyordu. BOA, **İ.DH. 1295 /102074**, Tarih: H.14.04.1300 (12 Şubat 1883)

[203] Dr. Castelnuovo adlı eski valilerin hekimliğini yapmış bir İtalyan eliyle, Cedeyda'da ortakları İtalyan milletvekilleri olan *Tunus Ziraat, Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi* adıyla bir şirket kurulmuştur. Bu ilk nüvenin ardın sadece birkaç yıl sonra İtalyanlar, Cedeyda'nın İtalyan toprağı olduğu iddialarında bulunacaklardır. Bilgi için bkz. Abdurrahman Çaycı, ''İtalya'nın Tunus'ta Üstünlük Teşebbüsü Cedeyda Meselesi ve Osmanlı Devleti'nin Müdahalesi'', **VI. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri**, Ankara 196, s. 497-519

[204] Mehmed Nuri-Mahmud Naci, **a.g.e.**, s. 159

2.3. Mehmed Reşid Bey'in Lâyihası (1904)[205]

14 Ekim 1904 tarihli Mehmed Reşid Bey[206]'in kaleminden çıktığı muhtemel[207]olan ama kime sunulduğu açık olmayan[208] bu lâyiha 2 bölüm halinde ve 8 sayfadan (18 sütun halinde) oluşmaktadır. İlk bölümü, "Trablusgarb'in Hâl-i Hâzırı Hakkında Mütalaât" başlığı altında 1 ile 4. Sütunlar arasını kapsar. Burada İtalya'nın nüfus fazlasının giderek artan bir şekilde Trablusgarp'a yerleştiği, İtalyanların Tunus ve Habeşistan'da istediğini elde edememesine rağmen Trablusgarp için hala kuvvetli ümitlerinin olduğundan bahsederek, bu ümit ve tasavvurların gazete köşelerinde kalmayacağı uyarısında bulunulur. Mehmed Reşad'a göre Trablusgarp halkı da İtalyan işgalini isteyen ve karşı duran olarak ikiye bölünmüştür. Vilâyetin ihtiyaçlarının giderilmesi yönünde adımlar atılması halk nazarında yönetimin itibarını arttıracaktır. İşgali meşru kılacak İtalyan propagandasının önünü kesmek ise bu şekilde kabil olacaktır.

---

[205] Bu lâyihayı Osmanlı Arşivinde olmadığı halde bulup, ilim dünyasına kazandıran Nejdet Bilgi'ye gıyabında minnettarım.

[206] Mehmed Reşid (Şahingiray)Bey [1873-1919] 1894'te Tıbbiye'den mezun oldu. 1895'te askerî mahkemede yargılanıp, rütbesi alınarak Trablusgarp'a sürgün edildi. Şeref vapuruyla buraya sürgün edilen 77 kişiden biridir. 1898 yılında Trablusgarp'ta kalmak şartıyla serbest bırakıldı. II. Meşrutiyetin ilanına kadar Trablusgarp'ta belediye hekimliği yaptı. Meşrutiyet ile birlikte İstanbul'a döndüğünde, Mülkiye'de görevler aldı ve 1915 yılında Ermeni tehciri sırasında Diyarbekir valisi olarak bulundu. Mondros mütarekesinin ardından bu görevi sebebiyle tutuklanacaktır. Ancak tutuklu bulunduğu Bekirağa bölüğünden kaçmıştır. 5 Şubat 1919'da tekrar yakalanmadan evvel intihar etmiştir. Nejdet Bilgi, *''Dr. Mehmed Reşid Bey'in Taşkışla Hatıraları Hakkında''*, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Nisan 1992, s. 52-56; Nejdet Bilgi, *''Trablusgarp'a Dâir Bir Lâyiha''*, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Sayı:3, İzmir 1999, s. 81-112.

[207] Layiha metninin başında ve sonunda imza yoktur. Ancak belirtilen tarih, layiha metninin bir suretinin Mehmed Reşid Bey'in kaleminden çıktığı izlenimi uyandırmaktadır. İlgili metnin sureti oğlu Şahin Muşkara'nın kişisel arşivinde ortaya çıkmış ve Nejdet Bilgi tarafından ilim âleminin istifadesine sunulmuştur. Nejdet Bilgi'nin lâyihanın müellifi hakkındaki düşünceleri: ''*Lâyiha sureti üzerinde yazarının kim olduğu hakkında herhangi bir kayıt bulunmamakla beraber, bu metnin Dr. Mehmed Reşid Bey'in kaleminden çıktığı anlaşılmaktadır. Mehmed Reşid Beycin hâtıraları başta olmak üzere, kendi el yazısı olan birçok belge incelenmiş ve lâyiha sureti ile hatıra ve belgelerdeki kaligrafinin aynı olduğu sonucuna varılmıştır. Mehmed Reşid Bey kaleme aldığı metinlerin altına imzasını attığı resmi yazışmalar hâriç- hemen birçoğunda ismini belirtmemiştir. Fakat olaylara bakışı, ülke meselelerine ilgisi ve Özellikle -hâtıra ve notlarında da yaptığı gibi- kişiler hakkındaki ilginç gözlemleri, lâyiha yazarının Mehmed Reşid Bey olduğunu yeterince ortaya koyduğu kanaatine varılmıştır. Ayrıca kendi özel evrakı arasında bulunmuş olması da bir Ölçüde bu kanaati pekiştirmektedir.''* Bilgi, **a.g.m.**, s. 87

[208] Lâyihanın kime sunulduğuyla ilgili belgenin başındaki şu ilk cümle dikkati çeker: *''1320 Tarihinde makamât-ı âliye(ye) takdim kılınan lâyiha…''* Bilgi; ***''Trablusgarp'a Dâir Bir Lâyiha''***, s. 23; Makamât-ı âliye tabiri açık olmamakla birlikte, Padişahlık makamı veya Bab-ı âli kastedilmiş olabilir.

Mehmed Reşid Bey'in dikkat çektiği ihtiyaçlardan göze çarpan imar işleridir. Askerî ve mülkî birçok yeni binaya ihtiyaç olduğunu düşünür. İşgalden kurtuluş için ''devletin itibarını yeniden tesis etme'' önerisinin bu şekilde altı doldurulur.[209] Kanımca Mehmed Reşid'in bu önerisi halkla iletişim halinde olan bir tabip olarak, onları nasıl doğru gözlemlediğini gösteriyor. Çoğunluğun çadırlarda yaşayan bir halkın gözünde sıradan bir hükümet konağı bile devleti sadece soyut bir kavram olmaktan çıkarıp, cisme bürünmüş bir hale getirebilir. Hele ki içinde bir tabur askerin talim yaptığı geniş bir kışla, dayanak arayan halka ''devlet burada ve bizimle'' dedirtebilir. Bu açıdan bakıldığında mücessem devlet önerisi, taştan ihtişamın insan üzerindeki etkisine güzel bir örnek oluşturur.

Mehmed Reşid, bu önerilerinin ardından lâyihasının büyük bir çoğunluğunu ayırdığı kısma gelir. Burada eski valileri eleştirmeye koyulur ki, metnin dili başka lâyiha örneklerinde görülmesi zor bir şekilde sertleşir.[210]

1881-1896 arasında valilik görevinde bulunmuş Ahmet Rasim Paşa hakkında: *''...memleketin imarına İdarenin ihtilâfına katiyyen ehemmiyet vermemiş onbeş senede ancak kendi bağçesine kadar bir şose yapdırmakla isbât-ı mevcudiyet etmiş.''*

Namık Paşa hakkında: *''Bazı icraatda bulunmağa yeltenmiş fakat ciddi iş görmekden ziyâde rütbe almak, mevkiini tahkim etmek gibi makâsıd-ı şahsiyeye çalışdtğı için sahtekârlığı çabuk anlaşıldı.''*

Haşim Paşa hakkında: '' *'Hâşim Paşa' devri atâlet-i mutlaka içinde geçdi. Hükümet konağına bile gitmediği için ikamet buyurduğu hâne mahdumu Muhtar*

---

[209] *''yetmiş seksan doksan senedir burada yerleşmiş olduğumuz halde henüz hâkimiyet-i Osmaniye'yi isbât edecek bir müessese bulunmadan birkaç müessesât-ı askeriye-i aliyye ve nâfıa tesisi vilâyetde eyreti oturduğumuza delil olan kurün-ı vustâdan kalma hükümet konağının hedmiy/e şeref-i hükümetle mütenâsib bir hükümet konağı inşâsı, hâlâ eski Arab hücumları devrinde bulunuyormuşuz gibi şehri kuşatan sûr-ı atikin hedmiyle şehre taze hayat ve saf hava i 'tası gibi merkez-i vilâyete müteallik bazı İşler yapıldıkdan sonra esas ve ciddi bir plân dâhilinde bütün vilâyetin imar ve ıslahına bed'an ve mübaşeret etmelidir.''* Nejdet Bilgi, **a.g.m.**, s. 90

[210] Böyle bir lâyihanın varlığından haberdar olduktan sonra BOA'da tarama yaptım. Ancak belgenin aslını herhangi bir fonda bulamadım. Nejdet Bilgi de müellifin oğlundan temin ettiği belge suretinin transkriptini de verdiği çalışmasında (1999), BOA Yıldız evrakında bu lâyihayı bulamadığını söylüyor. Bilgi, **a.g.m.**, s. 87. Belki de arşivde böyle bir lâyihaya rastlanmamasının sebebi, dönem itibariyle muktedir isimler hakkında kullanılan sert ifadeler ve ithamlardır. ''*Nec scire fas est omnia''*

Bey'in dalkavuk ve vâsıta-i irtikâb ve sefahatlerine kaldı. O zamanki defterdarın (merhum Tevfik Bey) ekmeğine yağ sürdü.''

Hüseyin Hüsnü Efendi hakkında: *'' 'Hafız Paşa'nın' icraatına tekme ile urdu. Vücudu âtıl, tecrübesi mefkud olduğu için yapmak isterken bozdu. Yahud hiçbirşey yapmak istemedi. ''* Hüseyin Hüsnü Efendi'den sonra 1904 yılında Trablusgarp'a vali olarak atanan ama buraya gelmeyi reddeden Ahmed Nazım Paşa yerine Recep Paşa gelene kadar Abdurrahman Şevket Efendi vekalet etmiştir. Onun hakkında birkaç defa hakarete varan cümleler sarf eder:

1. ''Buna vekil olan defterdar Abdurrahman Şevket Efendi cümlesine rahmet okutdu.''[211]

2. ''... âmir olmak için icab eden hasâisden mahrum, korkak tecrübesiz ve gayet tenperver bir zâtdır.''[212]

3. ''Vali vekili olunca bi't-tabii kendisine tahakküm edenlerin adedi artdı. Çünkü defterdara hulul ve badehu tahakküm etmek pek kolaydır. Çalgılı, rakslı bir davet yapmak kesret küûl ile müşarünileyhi rakkaselere refakat edecek bir dereceye getirdikden sonra tekli/âla girişmek kâfidir. Şeref ve haysiyeti bu yolda pâymâl olunca derhal kemend-i inkıyada boyun uzatır.''[213]

Mehmed Reşad'a göre, Abdurrahman Şevket Efendi oldukça zayıf bir validir. Nefsine düşkünlüğü kendisini oyuncak gibi kullandırmıştır. Hatta İtalyanların arzu ve isteklerine kolayca boyun eğmesi düşündürücüdür. Mehmed Reşad'ın abartılı bir şekilde tasvir ettiği gibi; neredeyse İtalyanlar tarafından hükümet konağına İtalyan bayrağı asalım diye teklif edilse kabul edecektir. Bu kifayetsizliğine sebep olarak da bir sefirin kendisini merkeze şikâyet etmesi dolayısıyla valiliğinin elinden alınması korkusu gösterilmiştir. Bu korku ile yaptığı iddia edilen bir başka hayati hata da vilâyet sınırları içerisinde olup biten olumsuzlukları merkezden saklamasıdır. [214] Devletin, vilâyet üzerindeki gözü ve kulağı olan valinin bu yaptığı devleti göremez ve duyamaz

[211] Bilgi, **a.g.m.**, s. 91.
[212] Bilgi, **a.y.**
[213] Bilgi, **a.g.m.,** s. 92
[214] Bilgi, **a.y.**

hale getirmektir ki bu iddia doğruysa, durumun vehâmeti şiddetlenir. Mehmed Reşad'ın mezkûr vali hakkındaki şu sözü durumu özetlemektedir: *''Müşarünileyh hilkaten şerir değil fakat sefih ve cebin olduğu içün en büyük bir şerir kadar vilâyete zararbahş olmaktadır.''*[215]

Öyle anlaşılıyor ki valilik makamında bir yıl kadar süren bu fetret devri, belki de vilâyetin iyi bir yönetime en çok susadığı bir anda İtalyanların ekmeğine yağ süren bir dönem olarak kayda geçti. Aşağıda, tekrar değineceğimiz gibi kuvvetli, dürüst ve görevinin bilincine sahip bir valinin varlığı İtalyan işgalinin önüne geçebilmek için olmazsa olmaz bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rütbece daha küçük olsalar da (rükn-ü sanî, rükn-ü salis mesabesinde) Trablusgarp'taki yönetimde görevli hâkim, müftü, meclis âzâları, mektupçu ve tercüman gibi şahıslar hakkında anlattığı oldukça ilginç anekdotlar barındıran itham ve öneriler vardır. Öyle sanıyorum ki bu aşamadaki kişilerle daha yakından ilişkiler kurabildiğinden haklarında daha fazla karakter tahlili yaparak malumat verir.[216] Bunlar arasında konumuzla doğrudan ilgilisi daha fazla olan, İtalyanlara casusluk eden mektupçu/tercüman Faik'tir. Mehmet Reşid, bu şahıs hakkında hakaretler düzdükten sonra onun, vilâyette olup biteni düzenli bir şekilde İtalyan konsolosluğuna bildirdiğini ve buna karşılık olarak İtalyan mektebine muallim olarak alındığını söyler. Faik; Türkçe, Arapça, Fransızca ve İtalyanca olmak üzere dört dil bilmesine ek olarak, karakteri gereği herkesle kolay anlaşabilmekte ve malumat toplayabilmektedir. Faik ile ilgili bilinmesi gereken bir diğer önemli nokta; onun, çocukluk yıllarında oğlancılık iddiasıyla kovulana kadar Roma'da Katolik okulunda dini eğitim aldığıdır. Tüm bunların ardından halihazırda tercüman olan Nesimovic'in ölmesi üzerine Faik vilâyete tercüman olarak alınır. Böylece İtalyan casusu devlete memur olur. Bu fecaate müellifin sözleriyle bakalım: *''Trablusgarb vilâyeti gibi her gün bir gaile-i siyâsiyenin zuhuruna manız ve İtalyanlar içim câlib-i hırs ve iştihâ olan böyle nâzik bir mevkiide*

[215] Bilgi, **a.g.m.** s. 93

[216] İçerisinde sıkça ''bezm-i cemler'', ''kavm-i lut ayinleri'' barındıran bu cinsi münasebet dedikodularına metin içerisinde yer vermedim. Merakı celp olanlar Necdet Bilgi'nin makalesinin sonuna koyduğu lâyiha metnine bakabilirler.

Faik gibi İtalya terbiyesi görmüş ve hâlâ İtalya parasıyla müteayyis ahlâksız, namussuz, oğlanlıkdan yetişme bir şahsı tercüman yapmak cinayet değil de nedir?''

Hülasa kısmında ise, bir sürgünün gözünden Trablusgarp'ın genel ahvaline bakıyoruz. Bütün metin boyunca vilâyetin memuriyetinde dönen ahlaksızlığı, namussuzluğu ve sefaleti burada özetliyor. İtalyanların her gün daha fazla bölgeye kök saldığını da belirterek hükümetin buna müsamahasını eleştiriyor. Yer verdiği bir diğer mesele de vilâyetin yollarıdır. Trablus'tan Fizan'a gitmenin, Tunus'tan Sudan'a (hemen hemen iki katı mesafe) gitmekten daha zor olacağını ve bu iki bitap şehrin arasında bir tane bile mamur yerleşim yerinin olmadığını söylüyor. Hükümetin kuvvetsizlik nedeniyle güvenliği sağlayamaması da ek bir müşküldür. Şu sözü ise müellifin siyasi kimliğini göstermesi açısından önemlidir: *''Hükûmetde hayat yok ki bunları ihya etsin!''* Genç bir İttihatçının ağzına oldukça uygun bir cümle olsa da burada, *hükûmet* ile Padişahın kendisi değil, vilâyet idaresi kastediliyor. Bunu da şu son cümlelerinden anlıyoruz: *'' Vilâyet böyle acıklı bir halde iken, Padişah'ın adil(?) ve şefkat, sa'y ve gayret kasdıvla göndermiş olduğu memurlar yukarıda hallerinden bahs olunduğu veçhile vilâyeti pazar-ı irtikâb ve darü'i-fuhşiyât ittihaz etmişlerdir. …Gözümüz Makam-ı Hilâfet'de. O makam-ı akdesden tecelli edecek bir adalete muntazırdır. Vücudumuz sûbât-ı idare karsısında lerzân, fikrimiz havf-ı istikbâl ile pür heyecan olduğu halde bir ümid ile yaşıyoruz. Eğer arz ve takdim cüretinde bulunduğum bu lâyiha o ümidi canlandıracak bir tesebbüs-i hayr husulüne vâsıta olabilirse kendimi insanların en bahtiyarlarından sayacağım.''*

3. Askeri Heyet: Miraleyn Zeki ve Fuat Beylerin Raporu

Zeki ve Fuat Beyler, Trablusgarp'ta vuku bulabilecek bir yabancı devlet istilasını örgütleyebilmek için ne yapılabileceğini tespit amacıyla Trablusgarp'a gönderildiler. Trablusgarp'taki mevcut askeri durum ve olması gereken askeri durum ile ilgili ayrıntılı bilgiler sundukları raporlarında, Trablusgarp'ın bir yabancı devlet istilasına nasıl karşı koyabileceği, nereden ve ne şekilde asker çıkarılabileceği, halkın nasıl seferber edileceği ve en efektif şekilde kullanılacağı gibi birçok öneri sunmuşlardır. Rapor, 71 varak (142 sayfa) uzunluğundadır. Kapağında ve giriş sayfasında herhangi bir tarih belirtilmez, ancak ilerleyen sayfalarda müelliflere ait

mühürden anlaşıldığı kadarıyla H. 12 Rabîu'l-Âhir 1306 (M.25 Kasım 1890) tarihinde kaleme alınmıştır. Ancak daha eski tarihli ek tablolar ve müstakil önerilere de raporun içinde rastlanılmaktadır.

3.1. Düşman Kuvvetlerinin ve Nereden Saldırabilecekleri Tahmini

Rapora göre Trablusgarp'a Fransa veya İtalya devletlerinden birinin saldırma ihtimali bulunmaktadır. Bu iki devletten birinin Trablusgarp'a ilk etapta yaklaşık olarak 18-20 tabur piyade ile 4-6 batarya top, birkaç bölük süvari ve bir miktar istihkam askeri olmak üzere toplam 25.000 raddesinde bir kuvvet gönderileceği düşünülmektedir. Donanma olarak da 20-25 kıta büyük vapurla bunlara terfik edilmiş birkaç zırhlı, torpil ve kruvazör kullanılacağı tahmin edilmektedir. Bu birliklerin yaklaşık olarak 8 kilometrelik bir cepheye ihtiyaçları olacaktır. En müsait çıkarma noktasının belirlenmesi için sahil şeridinin tam bir istikşafı gerekmektedir.[217]

Bu iki devletin kendi aralarındaki rekabetten çok fazla güvenilip, faydalanmaya çalışılmaması gerektiğini savunurlar. Bu konuyu pek fazla açmasalar da bakış açıları oldukça yerindedir. Zaten 19. yüzyıl boyunca Osmanlı'nın toprak kayıpları tıpkı bu şekilde bir Avrupalı devletin, o veya bu tehdidi bahane edip, kendi vatandaşlarının güvenliği için Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını hiçe sayarak müdahale etmesiyle olmamış mıdır? Bu sebeple tavsiye edilen o dur ki; eğer mezkûr devletlerden biri Trablusgarp'a işgal girişiminde bulunursa, süratle hareket edilip anında karşı koyulmalıdır. Aksi taktirde bir diğeri kendisi bu işi görmek isteyecek ve Trablusgarp her halükârda devletin kontrolünden çıkmış olacaktır.

Trablusgarp'a çıkarma yapılabilecek muhtemel mevkiler nefs-i Trablus (Trablus'un kendisi), Trablus'un doğusu ve batısı olmak üzere 3 grupta sınıflandırılmıştır. Bunlardan nefs-i Trablus, işi hızlı bitirebilecek olan mevki olarak bulunmaktadır. Burada kazanılacak kesin bir zafer işgali birkaç günde başarıya ulaştıracaktır. İşin hızlı bitmesi, Trablusgarp'a saldırıda bulunacak devlet için kritik

[217] **Trablusgarp ve Bingazi'de Erkan-ı Harb Miraleyn Zeki ve Fuat Beyler Tarafından Yapılan Erkan-ı Harbiye Seyahati Hakkında Rapor,** İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu, nr. T8897, vrk. 1b

bir öneme sahiptir. Çünkü eğer iş uzarsa Afrika ticaretinin mahreci, yani sahra ve sahra altı ticaret yollarının çıkış noktası olan Trablus şehrinin uzun süre abluka altında kalacaktır. Bu durum ise sadece İtalya ve Fransa için değil Afrika'da ticarî çıkarları bulunan ve hatta bulunmasa da oradan gelecek ticarî mallara ihtiyaç duyan ülkeler için kabul edilebilir değildir.

2. İhtimal, Trablus'un batısıdır. Raporda bazı noktaların kayalık ve sarp olduğu ve buralardan top çıkarmanın müşkül olduğu anlatılır. Ancak neredeyse Tunus'a kadar her noktadan piyade askerinin çıkarılabileceğinin altı çizilir. Bu konuda alınabilecek pek fazla önlem yok gibidir. Raporda belirtilmese de eğer saldırı Fransa'dan gelmiş olsaydı belirtilen bu noktalar kullanılabileceği düşünülebilirdi. Zaten Tunus'un Fransızların elinde olması ve bu ülke ile olan uzun sınır da buna gerek bile bırakmadan karadan işgali gerçekleştirmeyi mümkün kılmaktaydı. Saldırı İtalya'dan geldiği takdirde ise Trablus'un batısının tercih edilmesi çok doğru bir tercih olmayacaktır. Bilindiği gibi Fransa devleti, İtalya'yı Trablusgarp'ta istememektedir. Hatta bir süre bu konuda Osmanlı Devleti'nin Trablus'ta varlığını desteklemiş, İtalya'ya taviz mecburiyeti doğar ise de Bingazi'nin ilhakını kabule hazırlanmıştır. Bu şekilde Osmanlı iki devlet arasında tampon bölge oluşturacaktır. (bkz. II. Bölüm, 2.1. Osmanlı-Fransız Çıkar Ortaklığı) Ayrıca Trablus'un batısından çıkartma yapmaya müsait uygun noktalar arasından Trablus'a en yakın olan Seyyid Bilal ile Enfü'l Beyan arasındaki 7 km. uzunluğundaki alan bile merkeze 4-5 günlük mesafededir (15 km.).

3. İhtimal ise Trablus'un doğusudur. Bu bölge, diğer bölgelere göre dik yarların olduğu kayalık bir bölgedir. Heyete göre Tuzla burnu ile Trablus arasında bir çıkarma yapılmasının ihtimali yoktur. Yine Homs civarındaki Re'sül Minne'den de çıkarma ihtimali düşüktür. Burası susuz bir bölgedir ve iç körfez kumluktur. Daha doğusundan yapılacak bir çıkarma ise oldukça uzak olacaktır ve yaşanan gecikme ile başarılı bir saldırı şansı düşecektir.

Hangi şekilde olursa olsun heyetin düşüncesine göre ilan-ı harp eden devletin askerini gemilere bindirip Trablusgarp'a getirmesi, en iyi ihtimalle bile 5-6 gün sürecektir.[218]

[218] **A.e.**, vrk. 15-16

3.2. Trablusgarp'ın Savunması

3.2.1. Doğal Koşullar ile Savunma (Müdafaa-ı Tabiiye)

Raporda, Trablusgarp savunmasında rol oynayacak birden çok etken vardır. Bunlardan birincisi ''müdafaa-ı tabiiye''dir.[219] Zeki ve Fuat Beyler'in Trablusgarp'ın iklim ve coğrafyasını doğal savunma kalemi olarak saymaları yerinde bir tespit olmuştur. Normal koşullarda, yani barış zamanında bile yabancı birisi şöyle dursun yerli halkını bile hayati tehlikelerle burun buruna olduğu Trablusgarp'ın iklimsel ve coğrafi koşulları, İtalyanlar veya Fransızlar için oldukça zorlayıcı olacaktır. Çöl iklimi, susuzluk ve aniden şiddetle ve içerisindeki saat aksamlarına kadar girebilen ince kum tanecikleriyle cenup rüzgârı (nam-ı diğer kıblî) düşman orduları için sıkıntı yaratabilecek etkenlerdir. İyi ikmal edilmeyen bir ordunun su ve yiyecek sıkıntısı çekmesi muhtemeldir. Çünkü bunları karşılayabileceği yerli bir kaynak bulamayacaktır. Ayrıca Fransa için değil ama, İtalya nezdinde bakacak olursak arada kara bağlantısı olmaması sebebiyle ordu sadece deniz yoluyla ikmal edilecektir. Bunun aksaması ise bir faciaya yol açabilecek niteliktedir. Doğal bir savunma olan Kıblî rüzgârı; çölde kum üzerinde yaptığını, denizde de tehlikeli fırtınalara sebep olarak yapabilmekte ve bu şekilde uzun süre demirleyemeyen ve açıkta bekleyen gemileri alabora etme potansiyeli bulunmaktadır.

3.2.2. Sahil ve Sahra İstihkâmları

Trablusgarp sahillerinde hâkim tepeler yoktur. Kurulan istihkâmlar arasında denize en hâkim konumdan bakan yaklaşık 25. m. yükseklikteki Fenâr istihkâmıdır.[220] Trablusgarp'taki sahil savunma mevzileri şu şekildedir: Sahil İstihkâmı; Hamidiye, Osmaniye, Sultaniye istihkâmlarından ve Fenâr ile Asmalı tabyalarından oluşmaktadır. Sahra istihkâmı da Nusretiye, Kumandan, Seyyid-i Mısrî tabyalarından ibarettir.[221] Bu istihkâmların top ve silahları ile bunların cephaneleri tablolar halinde gösterilmiştir.

[219] **A.e.**, vrk. 3
[220] **A.e.**, vrk. 18
[221] **A.e.**, vrk. 3

Tablo 4: Trablusgarp'ta İstihkâm ve Tabyaların Efvah-ı Nariyye-i Sakile(Ağır Ateşli Silahlar) Mevcutları[222]

Mülahazat	***Yekûn***	***22****	***6****	***8****	***9****	***15(kısa)****	***15(uzun)****	***21****	***24****	***Esliha-i İstihkâmat***
Sahil-i İstihkâmiye	*7*	*1*	*1*	*..*	*1*	*..*	*2*	*1*	*1*	*Hamidiye İstihkâmı*
Kezâ	*13*	*.*	*1*	*4*	*5*	*1(tunç)*	*.*	*.*	*2*	*Osmaniye İstihkâmı*
Kezâ	*7*	*.*	*1*	*.*	*.*	*1(tunç)*	*4*	*.*	*1*	*Sultaniye İstihkâmı*
Kezâ	*4*	*.*	*.*	*.*	*.*	*1*	*2*	*1*	*.*	*Fenar Tabyası*
Kezâ	*2*	*.*	*.*	*.*	*.*	*.*	*2*	*.*	*.*	*Asmalı Tabyası*
Sahra	*4*	*.*	*.*	*.*	*3*	*1*	*.*	*.*	*.*	*Kumandan Tabyası*
Kezâ	*3*	*.*	*.*	*.*	*3*	*.*	*.*	*.*	*.*	*Nusretiye Tabyası*
Kezâ (ağızdan dolar)	*2*	*.*	*.*	*2*	*.*	*.*	*.*	*.*	*.*	*Seyyid-i Mısri Tab.*
	42	*1*	*3*	*6*	*12*	*4*	*10*	*2*	*4*	

Tablo 5: Tablo 4'te Belirtilen Silahlara Uyumlu Cephane Mevcutları *(Efvah-ı Nariye-i Mezkurenin Mevcudları)*[223]

8*	***9****	***15(k)****	***15(u)****	***21****	***24****	**Cephane Türü**
-	*-*	*-*	*840*	*309*	*183*	*Sert Döküm Dane*
2118	*-*	*484*	*724*	*102*	*148*	*Milli Dane*
-	*1368*	*203*	*-*	*-*	*-*	*Milsiz Dane*
299	*620*	*82*	*195*	*38*	*-*	*Şarapnel*
286	*521*	*160*	*69*	*-*	*-*	*Peşrev*

Bunların ardından Trablusgarp'ın genelinde bulunan top cephanesinin, tertib-i hazarî (barış zamanı) ve tertib-i seferîye (savaş zamanı) göre 8 cm. ile 24 cm. arasındaki tüm çaplardaki top cephanesi için ayrı ayrı tablolar verilir. Bu tablolardan sadece bir tanesini burada paylaşmak durumu anlamak için yeterli olacaktır. Çünkü mevcut durumda Trablusgarp'ta bulunanlar, savaş ve barış dönemlerinde olması

[222] **A.e.**, vrk. 4a
*Çapında Havan (cm.)
[223] **A.e.**, vrk. 4a

gerekenler cephaneden her çapta hemen hemen benzer şekilde az olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Beher 24cm'lik için devletçe kabul olunan cebhâne ve mevcud bulunanlar[224]

Trablus'ta Bulunan Beher 24cm'lik için mevcud cebhâne	***Tertib-i Seferî***	***Tertib-i Hazarî***	**Cephane Türü**
46	*400*	*200*	*Sert Döküm Dane*
37	*100*	*50*	*Milli Dane*
71	*500*	*250*	*Hartuç*
34	*100*	*50*	*Kapulu Top*
113	*550*	*275*	*Kama Fünyesi*

Tablo 6'dan da anlaşılacağı gibi Trablusgarp'taki mevcut stoklar savaş değil, barış zamanında olması gerekenden bile çok daha azdır. Maalesef ilerleyen yıllarda başka meselelerin halledilmesi için gösterilen özen yeterli cephanenin Trablusgarp'a gönderilmesi için gösterilmemiştir. Arşiv kayıtlarında savaşın başladığı yıllara kadar bu konuda bir adım atıldığı görülememiştir. Cephaneyle ilgili, arşiv kayıtlarında Trablusgarp Fırkası'na ve halka dağıtılmak üzere zaman zaman silah martini ve snayder marka silah gönderildiği rastlanır ancak bu raporda bildirilen top cephanesi eksiğinin giderildiğine dair bir kayıt görülmez. Bu konuda heyetin düşüncesi şu şekildedir:

> ''İşbu cedavalin mukayesesinden Trablusgarp istihkâmâtında bulunan topların cebehâneleri beyninde hazarî ve seferî olarak kabul olunmuş olan nisbet asla bulunmadığı gibi bazılarının cebehâneleri hazarî tertibden pek dûn olduğundan düvel-i muazzamanın biri tarafından Trablus üzerine bir tecavüz vuk'u bulacak olur ise dersaadetten cebehâne düçâr olunacak mühimmat şimdiden nazar-ı dikkate alınmak icâbını icrası lüzumludur. Bundan başka 305 tarihinde kal'a topçusu mevcudu 437 nefer olup Kal'a topçusu kumandanından alınan malumata göre mezkûr istihkâmatın ma ittiyad 620 nefere ihtiyacı olduğu ifade kılınmış olduğundan zaman-ı harpte vuk'u bulacak telefat dahi nazar-ı dikkate ve mülahazaya alınır ise ihtimal ki noksan-ı cebehane ve efraddan dolayı henüz müdafaaya muktedir […] gibi bir tehlikenin vukuu tabii göründüğünden noksan efradın dahi ikmali muktezi görülüyor''

[224] Her bir çapın tabloları için bkz. A.e., vrk. 5

3.2.3. Trablusgarp'ta Bulunan Harp Gemileri (Sefâin-i Harbiye) ve Teçhizatı

Rapor hazırlandığı esnada Trablus limanında şehrin savunması için donanma-i hümayunun 2 adet savaş gemisi bulunmaktadır. Bunlardan, daha büyük olanı *Mukaddimme-i Hayr* isimli zırhlı gemidir. Diğeri ise *İskender* korvetidir. Mukaddime-i Hayr gemisinin başlıca teçhizatı; 9 pusluk 228 mm. Krupp, 4 adet Armstrong ve bunlara ek birkaç İngiliz topundan ibarettir. İskender korvetinin ise; 21cm'ilk 2 adet Krupp ile birkaç tür İngiliz topundan ibarettir.[225]Bu iki geminin, ani gelişecek bir saldırı karşısında sahilde büyük bir savunma görevi üstlenip İtalyan donanmasını durdurması beklenemez. Ancak İtalyan donanmasına rahat bir çıkarma izni vermeyip, batırılmadan onları taciz etmeyi başarırlarsa şehir kurtulabilir.[226]

3.2.4. Trablusgarp'ta Bulunan Askerî Birlikler (Fırka-i Nizamiye) ve Sahip Oldukları Cephane

Rapora göre 1305 senesinde Trablusgarp'ta bulunan Fırka-ı Nizamiye-i Şahanenin 17 piyade taburu, 10 süvari bölüğü ile 3 batarya sahra topu ve 1 istihkâm askeri bölüğü vardır. Bu kuvvetlerden 5 tabur piyade ve 2 bölük süvari Bingazi'de dağınık halde bulunur. Vilayet merkezi civarında (Trablus) bulunan kuvvetler de yine 23 farklı mevkide oldukça dağınık vaziyettedir.

Tablo 7: Trablusgarp'ta 1305 Senesi Asker Mevcudu[227]

	Vilayet Merkezinde	**Müdafaada**	**Yekün**
Piyade	2423	2237	4660
Süvari	491	40	531
Seyyar Topçu	143	168	311
İstihkâm	58	0	58
Toplam	3115	2445	5560

[225] **A.e.**, vrk. 6
[226] **A.e.**, vrk. 18
[227] **A.e.**, vrk. 6

Tablo 7'de görüldüğü gibi Trablusgarp'ta hazır vaziyette bulunan kuvvet toplam 5560 kişidir. Ancak maalesef bu askeri kuvvet topçular dışında yeterli miktarda talim ve terbiye görememiştir. Bu konuda heyet şunları söyler:

> ''Şu yekûndan […] bulunan 155'inci Alayın 4'üncü Taburu mevcudu çıkarılacak olur ise Trablus vilâyeti müdafaasında kalacak kuvve-i nizamiyenin 5322 neferdir. Kalan fırka-i nizamiyenin kıymet-i askeriyesi yek diğerinden baid mesafede yayılmış ve Trablus hakkında başkaca takdim kılınan layihada bir tefasil-i beyan kılındığı vecihle ekser evkatını bera-yı tahsilat ahali hane ve çadırlarında geçiren ve merkezde bulunanlar dahi bölük taliminden gayrı talim görmeyen askerin kıymet-i askeriyesi ne derecede dûn olacağı anlaşılır olduğundan bir fırka-i nizamiyenin askerlik nokta-i nazarından haiz olması lazım gelen kuvveti Trablus fırkası haiz değildir. Fakat merkezde bulunan seyyar topçuları tahsilat-ı hizmette kullanılmadığı gibi daima talim ve taallümle meşgul olduklarından nizam ve intizamları binnispet mükemmel idi ve bir de hiçbir taburun nakliye hayvanatı olmayıp icabında ahaliden deve tedarik olunarak asker ve erzak nakledilmekte olduğunda mühim(?) zamanda bir askerin süratle bir mahalle sevki lazım gelirse düçâr olunacak müşkilat ve […] hasar ve tehlike şayan-ı tekemmüldür.''[228]

Bu tablodan sayılmayan bir başka askerî kuvvet de Fizan Sancağında bulunmaktadır. Burada bulunan piyade askeri sayısı 4422 kişi olarak verilmiştir. Fizan için cephane mevcudu ise 12425 sandık olup, her nefere 280 adet mermi düşmektedir. Aynı cephane, Trablus'ta gerek taburlar nezdinde bulunan tüfeklere ve gerekse ihtiyatta bulunan Martini tüfeklere taksim olunursa her tüfeğe 140 tane mermi isabet ediyor. Aynı yerde, Topçu birliklerinin sahip olduğu cephane için de şu ifadeler kullanılıyor: ''Sahra Taburlarının 13866 atımı olup 18 kıt'a da sahra topu mevcud olduğundan ve beher top için 770 şeraim(?) isabet ediyor ki bu cebehâne hüsn-ü istimal olunur ve rutubet cezm ettirilmez ise bir sefer için kabul edilebilir''[229]

3.2.5. Fırka-i Nizamiyenin Asker Kaynaklarının Arttırılması ve Düzenlenmesi (İstihsal-i İzamı ve İntizamı)

Heyet, yapılacak ilk iş olarak acilen bir vilâyet jandarması meydana getirilmesiyle vilâyet askerinin tahsilat gibi işlerden kurtarılması gerektiğini belirtir.

[228] **A.y.**
[229] **A.e.**, vrk. 7

Bu şekilde askerin talim ve terbiyesi ile ilgilenmek mümkün olacaktır. Asker; ayak işleriyle uğraşmak yerine *asakir-i şahane talimat-ı muktezası* öğretilmelidir. Bundan sonra da tatbikat manevraları icra ettirilmek için şehir dışına çıkarılmalı ve bu şekilde gerektiği anda kullanılmaları için hazır tutulmalıdırlar. Bir diğer yapılması gerekli iş olarak da bu tatbikatlar icrası vesilesiyle, depolarda bulunan silah ve cephanenin temizlenmesi ve kullandırılması sağlanarak çürümelerin engellenmesi gerektiği anlatılır.

Heyetin yapılmasını istediği bir diğer yenilik ise birlikler arası uzun mesafelerin bulunması hasebiyle nakil işlerini kolaylaştırmak adına mutlaka bir nakliye birliğinin kurulmasıdır.

3.2.5.1. Kuloğulları ve Ahali-i Vilâyet

Trablusgarp Fırkası'nın asker temini için de bazı öneriler vardır. Buna göre vilayetin muhafazası için yüzyıllar önce gönderilmiş ve daha sonra yerli ahali ile evlik yoluyla bağ kurarak giderek yerlileşmiş Kuloğulları Trablusgarp savunması için önemli bir asker temin kaynağı olarak görünmektedir. Raporda, bu topluluk hakkındaki şunlar söylenmektedir:

> ''Trablus vilâyet-i celilesinde kuloğulları namıyla pederleri zaman-ı kadimde Trablus muhafazası içün gönderilmiş asker ve valideleri yerli olmak üzere tenasül etmiş ve el yevm bugün büsbütün Araplaşmış tekalif-i miriyeden muaf bir cinsi ahali olup gerçi vilayetin ekser kaza ve nevacesinde bulunurlar ise de Trablus ve civarında bulunan münşiye ve sahil kazasıyla Zuvara civarı ve Aziziye nahiyesinde bulunanlardan gayrısının imtiyazat-ı kadimeleri lağv edilip tekalif-i miriye cihetiyle ahali-i saireden farkları kalmamış olduğundan şimdilerde kuloğlu tabir olunan mümtaz ahali yalnız mezkur kaza ile iki nahiye ahalisinden ibarettir. Tekalif-i miriyeden muafinin esbab-ı mucibesi hükümet-i seniyye ihtiyaç gördüğü zaman matlub edilen miktarda eli silah tutar bir nev-i muavene askeri itâ etmeleri ve bu muavene askerinin me'kulat ve meşrubat ve maarif-i rayilerinin gitmeyenler tarafından tesfiye olunmasıdır. Gerçi seleflerde gelmiş olan ve […] zamanında zuhura gelmiş olan muharebat-ı dahiliyede asakir-i şahane ile beraber tahzir(?)-i ihtilal için ve asayiş umumen takarrür ettikten sonra fırka-ı şahanenin vüruduna kadar tekalif-i miriye tahsili için istihdam edilmiş ise de fırka-i nizamiye vürudunda onların bu hizmetlerinde istiğna hasıl olmuş ve yalnız muavenetleri kalmıştır. Hizmet askeriye de bulunmayıb da askerlik namına tekalif-i miriyeden müstesna olan kuloğulları yine kendilerinden başağa namında […] ibaresinde olmak üzere münşiye ve sahil refiat(?) [رفعات] alavene(?) Cuvara(?) [جوارى], Derşefane(?) [درثفانه] namlarıyla altı büyük

kabileye ve bu kabilelerden münşiye 11 sahil 6 alavene(?) 13 cuvara 11 derşefane 16 ki cem'an 57 koca kabileye münkasımdır.''[230]

Raporda Kuloğullarının miktarı tam olarak belli değildir. O zamana kadar Trablusgarp Vilâyeti'nde nüfus tahriri muntazam bir şekilde yapılmamıştır ve bu sebeple nüfuslarının ne kadar olduğuna dair bilgi ve evrak eksiktir. Yine de gerektiği anda eli silah tutabilen Kuloğullarından ne kadar temin edilebileceğine dair resmi birkaç malumat bulunup rapora eklenmiştir. Bu malumatlar kimden alındığına göre 3 madde halinde verilmiştir:

1- ''Emr-i âli-yi vilâyet penahiyle sabık kuloğlu başağasından alınmıştır ki 3000 piyade ile 1200 süvari çıkarabileceklerinden ibarettir''

2- ''Oraca bir muharebe vukuunda asker-i şahaneye muavenet etmesi me'mul olan ahali-i vilâyetin mikdarı hakkında vilâyetten almış olduğumuz cetvelde kuloğlullarının mikdarı 15000 piyade ile 1200 sivari gösterilmiştir''

3- ''Muahharen, muakkad suretiyle başağalığa tayin olunan asker-i şahane kaymakamlarından biri vasıtasıyla bi'l emri vilâyet penahi edilen bazı teşebbüsat neticesi olmak üzere lede'l hâce silah altına gelmeye mecbur edilenlerle başkaca toplanabilecek olanların isimleri tespit-i defter edilmiş ve kaimmakam muma-ileyheden bu defterin hülasası olan alttaki cetvel alınmıştır:

Tablo 8: Kuloğullarının Nefer Sayılarını Gösterir Cetvel

Lede'l hâce toplanacak olan			*Silah altına gelmek mecburiyetinde bulunan*			
Yekûn	***Süvari***	***Piyade***	***Yekûn***	***Süvari***	***Piyade***	
200	*0*	*200*	*1032*	*80*	*952*	*Münşiye*
300	*0*	*300*	*1220*	*120*	*1100*	*Sahil*
390	*50*	*340*	*943*	*143*	*800*	*Rafi'at(?)*
390	*50*	*340*	*943*	*143*	*800*	*Alavene(?)*
530	*80*	*450*	*1114*	*214*	*900*	*Cuvara(?)*
1200	*200*	*1000*	*1500*	*500*	*1000*	*Derşefane(?)*

Bu suretle 8182 piyade, 1580 süvari olmak üzere 9762 neferlik Kuloğlu taifesi silah altına gelmeye hazır olduğu anlaşılıyor.[231] İhtiyaç durumunda ise ne kadar

[230] **A.y.**
[231] **A.e.**, vrk. 8

Kuloğlu toplanabileceği ise kesin değildir. Silah altına gelmeye mecbur olanlar ise yılın belirli günlerinde kısa bir dönem askeri eğitim almak üzere silah altına toplanırdı. Raporda anlatıldığına göre, heyetin Trablusgarp'a geldiği tarih bu talim zamanına denk gelmekteydi. Bu talimi izleyen heyetin Kuloğlu neferlerinin *kıymet-i askerî* yönünden düşünceleri şu şekildedir:

> ''Heyet-i acizânemizin Trablus'a vusulü geçen sene Kuloğullarıyla ahalinin senede iki haftada ikişer gün olacak üzere icra ettikleri ta'lim zamanına tesadüf etmiş olduğundan piyadelerinin talimleri o esnada müşahede olunduğu gibi abd'ül seyyid süvarilerinin salı pazarı meydanında icra ettikleri harekât kemal-i dikkatle gözden geçirildi.
>
> Piyadelerin 15 yaşından 50 yaşına kadar sınırı ve her talim günü taallümde bulunmak mecburiyeti olmayıb canı isterse ve işi olmaz ise gelir talim eder bir takım haldedir ki gördükleri talim de silah talimiyle bir mikdar yürüyüşden ibarettir.
>
> Süvari ise yine o senelerde olup icra ettikleri harekât birerli ve ikişer ikişer bazen üçer dörder at koşturarak evvelce doldurmuş oldukları tüfengi bu halde doldurup ateş etmekten ibarettir.
>
> Bu suretçe ta'lim ve terbiye-i muntazama bunlarda mevcud olmadığından lede'l hâce içtima etseler bile kumanda ile hareket edemeyeceklerinden bir zaman tehlikede hüsn-ü hizmet beklenilen şu halktan bugünkü hal ile istifade olunamayacağı aşikardır. Mamafih muntazaman terbiye edilmek şartıyla az vakitte pek kıymetdar asker olacakları da inkâr olamaz.''[232]

Daha önce belirtildiği gibi Trablusgarp Vilâyeti'nin bir nüfus tahriri yapılmadığından lüzumu halinde vilayet meskunlarından ne kadar asker temin edilebileceği kesin rakamlara dayanmamaktadır. Ancak yine de raporu hazırlayan heyet, kendi tahminlerine göre bir muharebe durumunda hangi bölgeden ne kadar asker temin edilebileceğine dair bir cetveli raporlarına eklemişlerdir. Buna göre:

[232] **A.y.**

Tablo 9: Bir Savaş Vuku Bulması Halinde Ahaliden Toplanabilecek Asker Sayısı (Tahminî olarak)

Sancak	Kaza/Nahiye	Piyade	Süvari
Trablus Sancağı	Kuloğulları	15000	12000
’’	Zaviye Kazası	5500	500
’’	Acilat Kazası	2600	400
’’	Zuvara Nahiyesi	1500	200
’’	Canzur Nahiyesi	1900	200
’’	Garyan Kazası	6000	1000
’’	Terhune Kazası	9000	1000
’’	Urfala Kazası	5200	800
’’	Tacura Nahiyesi	1000	20
’’	Nefs-i Huma	4500	500
Homs Sancağı	Zliten Kazası	5500	800
’’	Musrata Kazası	6500	1000
’’	Taverga Nahiyesi	1500	100
’’	Sirte Kazası	2000	300
’’	Muslate(?) Kazası	4500	500
’’	Cufara Nahiyesi	2800	200
Cebel-i Garbi Sancağı	Yefren Kazası	4000	200
’’	Jadu Kazası	6000	100
’’	Nalut Kazası	8000	400
’’	Hums Kazası	6000	1000
’’	Ferde Nahiyesi ile Evlad-ı Yusuf	2000	400
’’	Kelile Nahiyesi	3000	300
’’	Gadamis	1000	0
Toplam		102.000	12.020

Tahmini olarak verilen 102.000 piyade ve 12.020 süvari rakamı ne kadar gerçekçi olduğu tartışılabilir. Ancak, sonuçta raporun sunulduğu tarihten 21 yıl sonra vuku bulan savaşta ahaliden ve kuloğullarından oluşan yerli gönüllü birlikler ordunun ana asker temin kaynağını teşkil etmişlerdir. Sayıları hakkında kesin bir rakama ulaşılamasa da 20.000’in üzerinde oldukları tahmin edilir. Bu açıdan bakıldığında

savaştan yıllar önce hazırlanan bu rapordan istifade edilerek, savaş esnasında yerli ahalinin buradaki rakamlar ve önerilere göre seferber edilmeye çalışıldığı ve bu şekilde de tüm imkansızlıklara rağmen başarılı bir savunma yapıldığı görülecektir.

Raporda Kuloğulları ve ahaliden alınacak askerlerle bazı dikkat çekici mütalaaları, heyetin ağzıyla aynen aktarmak yerinde olacaktır:

''Talimat-ı acizanemizin 14. bendinin 2. fıkrasında intizar edilmeyen bir hücumun vukuu takdirinde taburların mevcut-u haziriyesini tertib ederek seferber hale geçmek içün ihtiyat-ı efrad tedariki müşkil olacağından gerek ahiren asker talimleri eden kuloğullarından ve gerekse hizmet etmek kabiliyeti olan diğer unsurdan ihtiyad efradı tedarikinin taharri-i vesayiti emir buyrulmuştur. Bir harp zuhurunda nizamiye taburlarını seferber hale vaz' edecek ve öyle nazik bir zamanda anlarla beraber hareket edecek efradın beher hal terbiye-i askeriye görmüş muallimler bulunması ve mecburi silah altına gelmek içün de adet ve künyeleri malum ve muayyen olması lazım geleceği derkardır. Bu takdirce bir tensikat-ı askeriye görmeleri ve bunun da bittercih ordu-yu hümâyûnlar devair-i askeriyyesi ahalisi gibi asker olmaları lüzumu varid-i hatırdır. Fakat malum olduğu vecihle bir ahaliyi bir gûne müşkilât zuhur etmeksizin asker etmek ve ana göre lazım gelen tedabire evvelce ibtidar eylemek için nazar-ı dikkate alınacak madde el-yevm içlerinde makam-ı hilafet uzmaya karşı asayiş-i mahalliyeyi ihlâl edebilecek zi-nüfuz (nüfuz sahibi) ve zi-menfaa kimseler olub olmadığının tetkikidir. Birçok zaman bu kıt'ada bulunmuş ümera-yı askeriyeden tetkikat-ı lazıme icra ve Fizan sancağından gayri ekser kazaları geşt-ü güzâr eylediğimiz halde kuloğulları ve ahali içinde hem zi-nüfuz ve hem zi-menfaa kimseler olduğu mesmûmuz olmamıştır. Yalnız gadreler zi-nüfus ise de bu babda zi-menfaa değildirler cümle ahalinin hilafet-i uzmaya irtibat-ı zaruriye ve manevîleri der-kemaldir

Saniyen Ahz-ı Asker hususunda sair mahaller ahalisi hakkında ittihaz edilmiş olan tedâbirin Trablusca tatbik imkanının taharrisidir. 5. 6. Ordular Zuvara ahalisinden ve bir de bunlardan biraz farklı olarak Bosna ve Hersek ahali-i müslimesi gibi cesur ve ber mevki-i tarik de bulunan ahaliden bilkurra asker alınması birer misaldir. Tedabir-i meskureden her ikisinin dâhi zan-ı acizânemize göre Trablusca tatbiki kabildir. Şöyle ki evvela ahali-i saireye bir güne […] vermeyecek askerlik namına muafiyet zuhur olmuş ve el-yevm kuloğlu namıyla istenildiği anda silah altına gelmek mecburiyetinde bulunmuş olan atfü'l beyan 8182 piyade ile 1580 süvari ilk senesi tahrir-i nüfus icra etmeksizin bi-irade-i seniye kura numrosu keşide olunup ya evlad-ı türkle keşide edilir veyahut nizamiye taburlarına tevzi olunur badehu evvela nefs-i Trablus şehrinde saniyen sahilde bulunan Zaviye Acilat Hums Zliten(?) Musrata kazalarıyla Canzur Zuvara Tacura Cuffara nahiyelerinde müteakiben sürat-i mümkine ile tahrir-i nüfus icra olunup sine-i ebnalarda yine müteakiben kazalarda tahrir-i nüfus ve kur'a keşide edilecek ise de kuvva-yı askeriyenin ve eclil ihtiyat tertibiyesi mazur-u temin ve teshile bi'z-ziyade hizmet eder itikadındayız. Bu vecihle sahil boyunca olan kazalarda numro keşide olunub fırka mevcudu layıkıyla tertib edildikten sonra cibalî kazaları hakkında dâhi […] bu vecihle muamele olunması kesb-i suhulet etmiş olur. Bu ahali için muvakkat olmak üzere bir istisnaiyet murad olunur ise müddet-i askeriyeleri bi-irade-i seniyye tatbik olunması da mümkündür. Bu vecihle hem askerlik ahaliye ağır gelmemiş olur ve hem de birkaç sene zarfında külliyetli efrad-ı ihtiyatiye hasıl olunmuş olur ve eğer gerek bu tatbikat-ı askeriye gayet muti olan Fizan sancağı ahalisinde tamim olunur ise ol vakit Afrika havza-i

merkeziyesinde yaşayabilecek bir kuvve-i askeriye elde edilmiş olacağından vilâyetin cihet-i mezkûrdan ileride tevsii dâhi kesb-i suhulet etmiş olur''[233]

Heyet, bu tavsiyelerinin ardından yapılması gerektiğini düşündüğü, en az bunlar kadar önemli birkaç öneri daha sunar. Ancak bu mesele de oldukça uzun olduğundan aynen aktarmak yerine şu şekilde özetlenebilir:

Trablus ve Bingazi gibi geniş yerleşim yeri ahalisinden bir kolordu oluşturmak kadar yapılabilecek doğru bir yol yoktur. Teşkil edilecek bu nizamiye taburlarının, her biri için 800'ü piyade olmak üzere 1000 nefer olması düşünülmektedir.

Trablusgarp'ta bir askerî okul kurulmalıdır ve bu okulda yerlilerden meydana getirilecek orduda görev yapmak üzere subay yetiştirilmelidir. Bu şekilde hem aynı dili konuşan asker-subay entegrasyonu sağlanacağı gibi ahalinin devlete olan bağlılığı da arttırılmış olur.

Yine aynı konuda bir başka öneri ise yerli nüfus sahiplerinin veya önde gelen soyluların oğullarının, kolağasından büyük olamamak kaydıyla bir sefere mahsus yerlilerden kurulacak orduda, zabit olarak görev yaptırılmasıdır. Muhtemelen bu şekilde kültür ve yaşayış gereği disiplinsiz olan yerli askerin rütbeye saygı ve emir-komutaya itaatinin sağlanmasının kolaylaştırılması amaçlanmaktadır. Çünkü bundan sonraki kısımlardan anlaşıldığı kadarıyla, askerî olarak Arap-Bedevi tabiatına güven duyulmamaktadır. Hatta bu konuda çok çarpıcı bir öneri de yerlilerden müteşekkil ordunun *''evlad-ı Türk ile mahlud olmaları''* düşüncesidir. Eğer ahaliden alınacak ordunun içine Türk kökenli asker de katılırsa, bu şekilde Arap-Bedevi askerlerin, Türk askerinin davranış ve mizacından pozitif anlamda etkilenebileceği ve Türklerin, onlara ''nizam'' verebileceği düşünülmektedir.[234]

Daha önce Kuloğlu talimlerini izleyen heyet, onların atlı birliklere öncülük eden seçkin bir süvari sınıfı olan *çarhacılığa* yatkın oldukları görüşündedir. Düşmanın asker çıkaracağı bölgelerde bu görevi üstlenebilirler.[235]

[233] **A.e.**, vrk. 9
[234] **A.e.**, vrk. 10
[235] **A.e.**, vrk. 11

Kuloğulları ve ahalinin, savaş durumunda ihtiyaçları olacak silah konusunda ise heyet Trablusgarp'ta mevcut bulunan taburlarda fazlalık olarak bulunan 5734 Martini marka tüfeğin onlara dağıtılması önerisinde bulunur. Hatta eğer başka bir yerde depoda beklemekte olan silah varsa bunların da acilen Trablusgarp'a gönderilip, halka dağıtılması önerisinde bulunur.[236] Heyetin bu önerisinin derhal gerçekleştirildiğini biliyoruz. 10.000 adet Martini, dersaadetten gönderilerek halka dağıtılmıştır. (bkz. EK-5)

Askerin, ihtiyaçlarının tam zamanında muntazam bir şekilde karşılanması büyük önem taşımaktadır. Çünkü ahalinin mizacı gereği zayıflık gösterilmemelidir. Onların bağlılıklarının devamlı surette sağlanması için devletin güçlü olduğu izlenimi verilmelidir. Ayrıca ihtiyaçlar devlete ait kaynaklardan karşılanamadığında mecburi olarak ahaliden karşılanmak yoluna gidilecektir. Bu ise ahalinin orduya olan bakışını değiştirebilecek bir olumsuzluk doğurup, asker olmak heveslerine zarar verecektir. Bir diğer nokta ise ahalinin ekonomik yönden tahribata uğratılması İtalya'nın *''akçe ile kandırmak''* silahını kullanmasına zemin hazırlayacaktır.[237] Bu sebeple çok dikkatli olunması ve halkın geçimini teminin önüne geçebilecek uygulamalardan kaçınılması gerekmektedir. Hasat zamanını içine alan, uzun süreli eğitimler de bu engellerden biridir. Eğitim tarihleri kesinlikle halkın yıllık geçimlerini temin ettikleri zamanlara denk getirilmemeli ve nöbetleşe yapılmalıdır. Yani aynı haneden erkekler aynı anda eğitim görmemelidir. Nitekim heyetin endişesi haklı ve yerinde çıkmış, İtalyanlar bu silahı sıklıkla kullanıp, halkı Osmanlı idaresine karşı kışkırtmışlardır.

3.2.6. Zahire ve Erzak İkmali

Trablusgarp'taki askeri birliklerin ihtiyacı olan erzak, raporun hazırlandığı tarihe kadar genellikle İstanbul'dan temin edilegelmiştir. Bu durumun bazı mahsurları vardı. Bunların başında, aniden ortaya çıkacak bir savaş durumunda deniz ulaşımının ablukaya alınması gibi muhtemel sorunlar gelmekteydi. Bilindiği gibi Trablusgarp, coğrafi olarak oldukça uzak bir vilâyettir ve kara ulaşımında da çeşitli müşkülat vardır. Trablusgarp'ın karadan komşuları olan Tunus ve Mısır Avrupalı devletlerin denetimine geçmiştir. Bu sebeple vilâyet karadan da abluka altındadır. *''Komisyon*

[236] **A.e.**, vrk. 17
[237] **A.y.**

sadece askeri temini değil, iaşenin sağlanmasının en sağlıklı yolunun bulunması ile de mükelleftir''[238]sözlerinden sonra bu konudaki düşüncelerini paylaşmıştır. Buna göre, bir savaş vuku bulmadan evvel bir an önce vilâyet dahilinde büyük ambarlar tesis edilmelidir. Bu şekilde gönderilen zahirenin ömrü uzatılabilir ve çok miktarda saklanması sağlanabilir.

Bir diğer öneriye göre, ordunun temel iaşesi olan *nân-ı aziz* (ekmek) üretiminin Trablusgarp vilâyetinde yapılmasıdır. Bu şekilde masraflar azaltılacağı gibi, yukarda bahsedilen abluka riskinin de önüne geçilmiş olacaktır. Gerçekten de izole bir bölge söz konusu olduğunda en makul davranış yerelde çözüm aramaktır. Heyet, bunun için birkaç cetvel hazırlayıp. Trablusgarp'taki kuvvetlerin ne miktarda iaşe ürününe ihtiyacı olduğunu, önceki yılların rakamlarıyla belirlemeye çalışır.

Tablo 10: 1305 Senesi Mecmû Fırka İçin Lazım Gelmiş Olan Nân-ı Aziz İstihkakı

Nân-ı Aziz Miktarı	**Neferâ**	**Rütbe**
5475	1	Ferik
10950	3	(Mir)liva[239]
17885	7	Miralay
20075	11	Kaimmakam
51100	35	Binbaşı
8760	6	Alay Emini
12480	88	Kolağası ve Kolağası Tayini Alanlar
118990	163	Yüzbaşı ve Yüzbaşı Tayini Alanlar
78840	214	Yzb. Vekili ve Mülazım
190530	522	Kal'a topçusu ve Torpido Efradı
3497430	9582	Piyade ve Topçu ve İstihkâm Efradı
4122515[240]		**Toplam**

Heyet hem düşük maliyetli hem de çok miktarda ekmek çıkarmak için, arpa yerine bir buğday türü olan halfa otundan ekmek yapılmasını önerir. Halfa otu daha

[238] **A.e.**, vrk. 12
[239] Tablonun aslında ''liva'' yazmaktadır, ancak ''Mirliva'' olmalıdır.
[240] Hepsi toplandığında 4022515 adet etmektedir, sehven 4122515 yazılmış olmalıdır.

önceki kısımlarda anlatıldığı gibi Trablusgarp'ın önemli ihracat kalemlerinden biridir ve halkın büyük bir çoğunluğundan aşar vergisi dahilinde toplanmaktadır. Heyete göre aşar alındıktan sonra da halkın elinde kalan halfanın 4/1'i de fırka idaresince satın alınmalıdır. Çünkü heyet elde ettiği 6 yıllık aşar verilerine göre Fizan-Trablus-Bingazi'nin toplam olarak yıllık aşarı yaklaşık 738790 *kıyye-i cedid* edecektir.[241]Ancak yapılan hesaplamalara göre 1650894 kıyyeye daha ihtiyaç vardır.

Bu durum doğal olarak halkı aç bırakabileceği endişesini doğurduğundan raporda bu meseleye de açıklık getirilerek, halkın zaten arpa ekmeğini tercih ettiğini ancak yine de halkın elinde kalan kısmın yapılan hesaplamalarla onlara yeteceği savunulur. Ayrıca halfa otunun oldukça verimli bir bitki olduğu vurgulanarak eğer kıtlık yoksa bu otun tohumluk olarak ayrılan kısmının, 1'e 50-60 hatta 1'e 120 bile verebildiğini önceki yılların verilerine dayanarak iddia edilir. Kıtlık yaşanması durumunda ise, o yıllık aşar ardından kalanın 4/1'inin satın alınması yoluna gidilmeyip, bunu yerine başka vilâyetten veya merkezden satın alınması tavsiyesinde bulunulur.

Raporda, Ordu iaşesi için Trablusgarp vilâyeti dâhilinden tedariki gereken diğer kalemler *lahm* (et) ve *sâde*dir (yağ). Bunların Dersaâdet'ten teminine hacet yoktur çünkü stoklanmalarındaki müşkülattan dolayı büyük miktarlarda alımları yapılmaz. Etin 1300 ve 1301 senelerinde fazla olduğunu, 1302-1304 seneleri arasında ise tedarikinde bir azalma olduğundan bahsedilirken, yağın ise 1300 senesinde 18475 kıyye ve 1301 senesinde de 12711 kıyye tedarik edildiğini söylenir.

Arz (pirinç) ve odunun vilâyet dahilinden tedariki kolay olmadığından bunlar sene başında dışarıdan satın alma yoluyla temin edilecektir.[242]

3.2.7. Vilâyetin Müdafaası İçin Bazı Askerî Mülahazalar

Trablusgarp'ta bulunan askerî kuvvetlerin vilâyet dâhiline dağılmış vaziyette olduğu bilinmektedir. Heyete göre bu kuvvetlerin doğru bir şekilde dağıtılması da vilâyetin savunması için oldukça büyük bir öneme sahiptir. Bu minvalde vilâyetin iç kısımlarında bir dış tehdit olmaksızın sadece asayiş ile meşgul olmaları için

[241] Yıllık üretim, tahmini olarak 7387900 *kıyye* olarak verilmiştir. **A.e.**, vrk. 13
[242] **A.e.**, vrk. 14

bulundurulan ama aslında işlevleri çok farklı olan birlikler -ki bunlar arasında dağ bataryası bile bulunmaktadır- bir çıkarmanın yapılması ihtimaline karşı sahil kısımlarına kaydırılmalıdır. Onların yerlerine ise jandarma birlikleri kurularak asayiş ve tahsilat işleri bu şekilde görülmelidir.

Halihazırda Bingazi içlerinde ve Fizan'da da dağınık olarak bulunan toplam 3 sahra ve 1 dağ topu bataryaları ile 8 süvari birliği acilen Trablus'a kaydırılmalıdır. Trablus'a yapılması muhtemel olan bir saldırı da bu birliklerin bölgeye gelmesi en iyi ihtimalle 6 gün sürecektir. Buna ek olarak Zuvara'da bulunan 1 tabur asker ile 3 sahra topu bataryası da Trablus'a kaydırılmalıdır. Sayıları bilinmemekle birlikte Zaviye ve Acilat'ta bulunan birlikler de buralarda bir taarruz ihtimali bulunmadığından yerlerine jandarma bırakılarak kaydırılmalıdırlar. Homs'ta bulunan 1 batarya sahra topu ise, burada muhtemel bir saldırı ihtimali bulunsa da bu saldırıyı durdurmaya muktedir olamayacağından, Trablus'a gönderilmeli ve yerine 2 dağ bataryası getirilmelidir. Sirte de muhtemel saldırı yerlerinden biridir. Burada bulunan 2 bölük asker de sahili savunmaya muktedir değildir ve saldırı anında da geri çekilemeden imha olabilirler. Bunlar, yerlerine jandarma koyularak Mısrata'ya kadar geri çekilmelidir.[243]

Heyetin raporunda Trablusgarp'taki Fırka mevcudunun yukarıda belirtilen 3 sahra topu ve 1 dağ topu bataryaları ile 8 süvari bölüğüne ek olarak 11 taburluk piyadenin de bulunduğu birkaç yerde tekrarlanır. Bu kuvvetin, tahmini olarak çıkarma yapabilecek 25.000 kişilik bir düşman kuvvetine yeterli gelip gelmeyeceğinden heyet de emin değildir. Kaldı ki 25.000'den çok daha kuvvetli bir düşman kuvveti ile karşılaşılabilir. Dolayısıyla mutlaka Kuloğulları ve ahaliden yeni kuvvetler oluşturulması gerekmektedir. Heyetin genel olarak Kuloğulları ve ahaliye olan bakışı bir mecburiyetten ötürü kullanılmalarının (çarnaçar ifadesi kullanılır) gerektiği yönündedir. Çünkü bu insanların çok fazla güvenilir olduklarını düşünmezler. Bunlar talimsiz, disiplinsiz gruplarlardır ve heyet ''cem ve sevk etmekte müşkülat'' yaşanacağı endişesi duyar. Artı yönleri ise kesinlikle sayılarının çok olmasıdır. (bkz. Tablo:9) Yine de Trablusgarp'ta ahalinin bu olumlu yönlerini söndürebilecek sıkıntılar mevcuttur. Örneğin Gadamis gibi Sahra'ya yakın, sahile uzak kısımların birçoğunda

[243] **A.e.**, vrk. 15

telgraf hatları henüz bağlanmamıştır. Bir savaşın vuku bulması durumunda cem ve sevk edilmeleri zor iken, bir de haber alamamanın getirdiği gecikme zaten uzak olan mesafenin yaşatacağı gecikmeyi arttıracaktır. Hatta heyete göre hiç haber alamayıp savaşa bu sebeple katılamayacaklardır. Sayı üstünlüğüne ket vuracak sebepler bununla da sınırlı değildir. Bazı ahali de ekonomik sebeplerle savaşa katılmak istemeyecek ve kayıt dışılıktan yararlanarak da bunu başaracaktır. Çünkü uzun sürmesi muhtemel bir savaşta geride bırakılan yoksul bir aileyse erkeğin iş gücüyle kazandığından vazgeçmeleri mümkün olmayacaktır. Bu klasik bir asker kaçağı vakası gibi dursa da farkı gönüllülük esasına dayalı ordusu olan bir bölgede vuku bulmasıdır. Yani kayıt dışı olduğu için askere gelmek ile mükellef olmayan ahalinin, bu savaşı kendi savaşı gibi görmesi gerekmektedir. Ancak devlet kavramının tam anlamıyla oturmadığı bir bölgede herkes kendi adaletini kendi sağladığından güvenlik endişesi ile de kayıplar yaşanacaktır. Özellikle Tunus hududunda eşkıya problemi devam ettiğinden buralarda yaşayan ahali geride bırakacakları mallarının ve ailelerinin güvenliğinin temin edilememesinden dolayı savaşa katılmayacaklardır.

IV. BÖLÜM

TRABLUSGARP SAVAŞI'NDA İTALYA VE OSMANLI DEVLETİ'NİN ASKERÎ GÜÇLERİ

1. Osmanlı Devleti'nin Askerî Gücü ve Trablusgarp'taki Askerî Hazırlıklar

1.1. Osmanlı Donanması

Osmanlı için deniz kuvvetlerinin ne ölçüde hayati öneme sahip olduğu bilinmeyen bir şey değildi. Zaten 19. yüzyıl boyunca devamında 20. yüzyılda da yaşanan acı tecrübeler bu hayatiyeti kanıtlar nitelikteydi. Mısır, Cezayir, Girit ve en sonunda da Trablusgarp kuvvetli ve caydırıcı bir deniz gücüyle elde tutulması mümkün olabilirdi. 1882'den sonra Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki son toprağı olan Trablusgarp ile kara bağlantısı kalmadığından olası bir savaş durumunda en kritik nokta ikmalin nasıl yapılacağıdır. Hatta bu sebeple Osmanlı Devleti'nin savaş çıkmadan aldığı tedbirler arasında Trablusgarp'ta hatırı sayılır miktarda tahıl ve silah depoları kurdurmuştur.[244]

1860 yılı Abdülmecid dönemi sonunda Osmanlı Donanması 35'i buharlı gemi(vapur) olmak üzere 89 parça gemiden müteşekkildir.[245] 1875 yılına gelindiğinde Abdülaziz, hayalini gerçekleştirmiş ve Osmanlı Donanmasını hasmâne komşuları Rusya ve Yunanistan'ın mevcutlarından daha kalabalık bir hale getirmişti. Osmanlı limanlarında demirlemiş 30'u zırhlı 76'sı ahşap olmak üzere 106 parçalık bir donanma vardı. Abdülaziz dönenimde gerçekten de Osmanlı Donanması nicelik açısından Dünyanın en güçlü 3. donanmasıydı.[246]Ancak Abdülaziz bu donanmayı kurmak için

[244] BOA, **Y.PRK.UM. 41/6**, Tarih: H. 15.09.1315 (7 Şubat 1898)
[245] Ali Fuat Örenç, ''Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayii''**, Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918**, Ed.: Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 141
[246] 1899 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti donanma mevcudunda dramatik bir gerileme olmamasına rağmen dünya siyaset sahnesinde kendilerine hızla daha kuvvetli yerler edinmeye başlayan Almanya,

devleti mali olarak iflasa sürüklemiş ve büyük borçlarla başta İngiliz şirketleri olmak üzere Fransızlara, İtalyanlara gemiler yaptırılmıştı. Osmanlı Devleti'ni Düyûn-u Umûmiye belasına sürükleyecek harcamalarda bu şekilde yapılmıştı. Buna rağmen oluşturulan donanmanın ne kadar efektif kullanıldığı da ayrı bir tartışma konusudur.

II. Abdülhamid döneminde ise bir önceki dönemin borç bakiyesiyle devletin üzerine haklı olarak vehim ve endişe çökmüştü. Bu sebeple daha dikkatli bir mali politika ile kârlı şekilde bir donanma oluşturma yoluna gidildi. Abdülaziz döneminden kalma donanmayı tamir için gerekli masraf, yeni bir donanma oluşturmak için gerekli olandan daha fazla olduğundan durumu nispeten daha iyi olanların dışındakilere bir tamir ve parça değişimi uygulanmadı. Torpidobot, ganbot ve denizaltı gibi küçük, modern, çok yönlü kullanıma müsait süratli gemilerden bir donanma oluşturma yoluna gidildi. Üstelik bu gemi türlerinin maliyeti de düşüktü.[247]

1881'de Tunus, 1882'de Mısır'ın kaybı ile Trablusgarp'ta ve Kızıldeniz'de güvenliği sağlayacak kolluk görevi üstlenecek deniz gücü gerektiğinden mali disiplin için alınan tedbirlere sadık kalınamadı. Bir devletin mali olarak düze çıkması için uzun barış dönemleri ve siyasi istikrar gerekir. Ancak II. Abdülhamid'in kurduğu onca dengeye rağmen Osmanlı Devleti 1897'ye kadar savaşsız yıllar yaşayabildi. Bu savaş ile uzun vadeli planlar da rafa kaldırıldı ve yabancı ülkelerden zırhlı gemi alımına gidildi.

II. Meşrutiyet dönemi bu yılların paradigma gemisi dretnot alma girişimleriyle öne çıkar. İlk 1906 yılında İngiltere'de inşa edilen bu yeni ve tahrip gücü yüksek yüzen kalelerden 2 tanesine sahip olmak, korunması gereken 18.000 kilometrelik sahiller için kesin bir güvence teşkil etmeyecekse de ''akbaba sürülerini'' bir süre daha vatan sinesinden uzak tutmaya yetecek vazifeyi görecektir. Ancak bunun için yeterli mali

İtalya ve Amerika gibi yeni devletler ile Rusya gibi eski bir hasmın denizlerdeki yükselişlerinin hem nitelik hem de nicelik olarak gerisinde kalınmıştır. 20. yüzyıla 1 yıl kala 131 parça gemiyle Dünyada 9. sırada yer almaktadır. Aynı yılda, mevzu bahis devletlerden Rusya 368 gemiyle 3., İtalya 292 gemiyle 4., Almanya 243 gemiyle 6., Amerika 176 gemiyle7. sırada yer almaktaydılar. Diğer Devletlerin sıralı listesi ve gemi sınıflarına göre dağılımı için bkz. Örenç, **a.g.m.**, s. 152

[247] Bir torpido bot 1880'lerde 20-30 bin lira iken, bir zırhlı savaş gemisi yaklaşık 800-900 bin liraya mal olabiliyordu. Kaynak: Örenç, **a.g.m.**, s. 149

kuvvet olmadığından İttihatçı hükümet ‘’donanma hayattır’’ kampanyasını başlattı.[248] Halktan toplanacak parayla donanmayı finanse etmek planlandı. Başta Almanya’daki Deutscher Flottenverein’den olmak üzere dünyadaki diğer benzerlerinden etkilenerek Donama-yı Osmanî Muavenet-i Milliyye Cemiyeti kuruldu. Daha sonra adı Osmanlı Donanma Cemiyeti olarak değiştirilen bu dernek halktan gönüllülük esasına dayalı olarak para toplamıştır. Bu bağışlar tek seferlik olabildiği gibi düzenli aralıklarla, örneğin ayda 1 kuruş şeklinde de verilebiliyordu. Halkı teşvik etmek amacıyla cemiyetin hamisi olan Sultan V. Mehmed Reşad de maaşını bağışlamıştı.[249]Bağış için piyangolar ve müzayedeler düzenlendiği gibi hediyelik eşyalar da satılarak gelir elde edilmiştir. Anlaşılacağı gibi cemiyet önemli bir devlet desteğini de arkasına almıştı. İstanbul Deniz Müzesi, giriş bileti ücretlerini cemiyete bağışlamıştı. Eminönü ve Galata vapur işletmesi cemiyete verilmişti. Ayrıca bağışların toplanması için açılan hesapta, Osmanlı Bankası cemiyete daha fazla mevduat faizi uygulamıştı. Şeyhülislam da Müslümanlara fitre ve zekâtlarını cemiyete bağışlamalarını salık vermişti.[250] Cemiyetin 1910 Haziran ayındaki mevcudu 122 şubede 36 bin üye civarındaydı.[251]

Halkın fedakârlığı ile toplanan para bir hukuksuzluğa kurban gitti. Toplanan parayla İngiltere’deki Armstrong-Vickers şirketi ile 4 Nisan 1911’de bir sözleşme imzalandı. İlki Temmuz 1914’te(Sultan Osman) ve ikincisi 1915 yılı ilk aylarında (Sultan Reşad) olmak üzere teslim tarihi belirlendi. Ancak İngiliz hükümeti 2 Ağustos 1914 günü yaptığı açıklamayla bu iki zırhlıya ödenen paralar iade edilmeksizin el koyduğunu açıkladı.[252] İngilizlerin kararı hukuki değil siyasiydi ve İttihatçı hükümetin seferberlik kararını uygulaması için bir propaganda aracı oluvermişti. Sonuçta kalan toprakların muhafazasını sağlamak için yıllardan beri süren ‘’İki gemi olsa Devlet kurtulur’’ hayali, devleti ‘’iki gemi’’ sebebiyle topraklarının parsellendiği bir savaşın içine düşürmüştür.

---

[248] Serhat Güvenç, **Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yolda Osmanlıların Drednot Düşleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 36

[249] Mehmet Beşikçi, **Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 51, dipnot:36

[250] Beşikçi, **a.y.**

[251] Beşikçi, **a.g.e.**, s. 52

[252] Bu meseleyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Güvenç, drednot hayali. İngiliz belgeleri kullanılarak hazırlanmış müstakil bir çalışma olan bu eserde Osmanlıların cereyan eden savaşta tarafsızlığını korumaları için gemilere karşılık günlük kira teklif edildiği görülür.

Tablo 11: 15 Eylül 1911 İtibariyle Osmanlı Devleti'nin Donanma Gücü[253]

ADI	SINIFI	AĞIRLIĞI (Ton)
Barbaros Hayreddin	Zırhlı	10.060
Turgut Reis	Zırhlı	10.060
Hamidiye	Korumalı Kruvazör	3800
Mecidiye	Korumalı Kruvazör	3200
Yadigâr-ı Millet	Destroyer	620
Numune-i Hamiyet	Destroyer	620
Muavenet-i Milliye	Destroyer	620
Taşoz	Destroyer	305
Basra	Destroyer	305
Samsun	Destroyer	305
Yarhisar	Destroyer	305
Tir-i Müjgân	Ana Torpido	4052
Mesudiye	Zırhlı (İhtiyat Tümeni)	9250
Asâr-ı Tevfik	Kıyı Savunma (İhtiyat Tümeni)	5700
Feth-i Bülend	Kıyı Savunma (İhtiyat Tümeni)	2800
Avnullah	Kıyı Savunma (İhtiyat Tümeni)	2400
Pelengi Derya	Destroyer (İhtiyat Tümeni)	900
Burc-u Zafer	Destroyer (İhtiyat Tümeni)	750
Gayret-i Vataniyye	Destroyer (İhtiyat Tümeni)	620
Anadolu	Torpido Bot	160
Tokat	Torpido Bot	160
Urfa	Torpido Bot	160
Ankara	Torpido Bot	160
Dratz	Torpido Bot	160
Kütahya	Torpido Bot	160
Musul	Torpido Bot	160
Alpagot	Torpido Bot	160
Al Hisar	Torpido Bot	160
Abdülmecid	Torpido Bot	145
Yunus	Torpido Bot	145
Hamid Abad	Torpido Bot	97
Sivri Hisar	Torpido Bot	97
Sultan Hisar	Torpido Bot	97
Timur Hisar	Torpido Bot	97

Ancak burada belirtilen gemilerin hiçbirinin kullanılması mümkün olmamıştır. Osmanlı Donanması savaşın sürdüğü bir yıl boyunca İstanbul Boğazı'nda kalmıştır. Bu moral bozucu bir durum olsa da mecburîydi. Çünkü İtalyan Donanması, Osmanlı

[253] Bunlara ek olarak Beyrut'ta demirlemiş olan 2800 ton ağırlığında ''Muin-i Zafer'' (Kıyı Savunma Gemisi), Hudeyde'de demirlemiş olan 750 ton ağırlığında ''Peyk-i Şevket''(Destroyer), ağırlığı 200-650 ton aralıklarında değişen 24 Gambot, 40-85 ton arasında 20 kıyı Torpido Botu ve 180-2300 ton arasında değişen 6 özel gemi mevcuttur. Kaynak: Commodore W.H. Beehler, **Türk-İtalyan Savaşı**, Parola Yayınları, s. 17-18

Donanması'ndan çok daha üstün olduğundan bir muharebeye kalkmak kesin bir yenilgiyle sonuçlanacak ve zaten az olan gemilerden daha fazla kayıp vermeye sebep olacaktı. Bu sebeple Osmanlı Donanması, İstanbul Boğazı'nın korunması ile yetinmiştir.

İtalyanlar Akdeniz'i ablukaya alıp hiçbir Osmanlı gemisinin denize açılmasına müsaade etmemekteydi. İtalyanlar, kimi Fransız ticaret gemilerini bile durdurup kontrol ediyorlardı. Buna ek olarak, Yunan gemileri de bir başka tehdit idi. İtalyan donanması resmi yollarla sevkiyat ve ikmali engellediği gibi Yunan hafif donanması da kaçak yolları kapatıyordu. Bu eli kolu bağlanmışlığa rağmen kaçak yollardan oldukça fazla silah, mühimmat ve insan geçirilmiştir.[254]

1.2. Trablusgarp'ta Ahz-ı Asker Meselesi

Trablusgarp'ta öteden beri uygulanan yerli ahalinin vergi muafiyeti karşılığı asayişi temin ederek devlet hizmeti görmesi usulü küçük çapta askerî kuvvet gerektiren isyanlara karşı başarılı olabilse de (kimi zaman isyanlar için de yeterli olmaz) bir yabancı devletin istilasını bertaraf etmeye elbette kabil olamayacaktır. Bu sebeple diğer vilayetlerde olduğu gibi Trablusgarp'ta da yerli ahaliden kura yoluyla asker alımının sağlanması ve bu şekilde disiplinli bir talim/terbiye verilmesi gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nde Kur'a usulü ile asker almanın geniş bir şekilde uygulanmaya başladığı yıl 1847'dir.[255]Bu şekilde askere alma teşebbüsü Trablusgarp'ta da aynı yıl denenmiş ancak karşılaşılan tepkinin ardından hemen vazgeçilmişti. Mehmet Ragıp Paşa, valiliğe geldiğinde Trablusgarp'ta bir nüfus tahrirâtı yaptırmak ister. Bu tahrirâtın ardından Garyan'daki halk, eğer asker olmaya zorlanırlarsa silaha sarılacakları tehdidinde bulunur.[256] Zaten o dönemde bölgede büyük isyanlarla meşgul olan Osmanlı yönetimi böyle bir risk almak istemeyecek ve bu bölgede Kur'a usulünü uygulamayacaktır. Daha bu yıllarda karşılaşılan zorlukların

[254] **1911-1912 Türk-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984, s. 44
[255] Şenol Çöklü, **I. Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Asker Alma Usulleri (Ahz-ı Asker),** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 13
[256] Atabaş, **a.g.t.**, s. 218

ileriki yıllarda ortadan kalkığını söylemek mümkün değildir. Bu durumu sadece Osmanlı Devleti'nin bir otorite zaafı olarak görmek yüzeysel ve eksik bir yaklaşım olacaktır.

Tabiatı gereği özgürlüğüne oldukça düşkün ve göçebe yaşayış tarzına sahip olan bir topluluğun çoğunlukta olduğu bölgelerde otorite kurabilmek tarih boyunca sık görülen bir durum olmamıştır. I. Bölümde ''Nüfus'' başlığı altında anlatılmaya çalışıldığı gibi Trablusgarp bölgesinde yaşayan halkların da en belirgin özelliği Bedevî yaşam tarzlarıdır. Buna göre günlük geçimini sağlamak için çöl boyunca uzun yollar kat ederek yağma yapacak bir kervan arayan, bulamadığı zamanlarda karıncayı yağmalayan (bkz. I. Bölüm: Tuaregler) ve kimi zaman bildiğimiz çadırdan bile daha iptidai malzemeler ile konaklayan[257] -bunu uzun yıllardır tekrar eden- topluluklar söz konusudur. Bu topluluklar için mensup oldukları kabilenin üstünde bir çatıyı, yani devlet çatısını benimsemek kolay kolay mümkün olmayacaktır.

Trablusgarp'ta ahz-ı asker sorununun tek sebebi ahalinin meskûn olmaması değildir. Meskûn olan halkın da askere alımında zorluklarla karşılaşılmaktadır. Trablusgarp'a gönderilen heyet tarafından hazırlanan raporun giriş kısmında yapılması gerekenler sıralanırken ''…ahsen bir usûl ile […] istilâ aleyhine memleketin müdafaasında meskûn ve gayrimeskûn ahalinin istihdamının çaresi...'' ifadelerinin kullanılması bu durumu göstermektedir.[258]Meskûn ahalinin de genel sorunu, iş gücü olarak görülen genç erkeklerin kışlada tutulmasıyla ailelerin geçiminin sıkıntıya girecek olmasıdır. Bunun için de mezkûr raporda bazı tedbirler önerilmiştir. Buna göre ahalinin maddi sıkıntı yaşamaması ve huzursuzlukların izale edilmesi için eğitim süresinin hasat zamanlarına denk gelmeyecek şekilde ve kısa aralıklı olarak yapılması öngörülmüştür. Buna göre Şubat-Nisan ayları arasında eğitim verilecektir.[259] Asker almak için halkın ziraatına sekte vurmak onları fakirleştirebileceği gibi bu fakirliğin bir sonucu olarak İtalyanların meskûn halkı ''akçe ile kandırması'' da

[257] Tuaregler, ''Çerke'' denen ve samanla bile kurulabilen yapılarda yaşamaktadırlar. Tandoğan, **a.g.t.**, s. 47

[258] **Trablusgarp ve Bingazi'de Erkan-ı Harb Miraleyn Zeki ve Fuat Beyler Tarafından Yapılan Erkan-ı Harbiye Seyahati Hakkında Rapor**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Kataloğu, nr. T8897, Tarih: 1306(1889/1890), vrk. 2b., madde no:5

[259] **Aynı rapor**, vrk. 10

kolaylaşacaktır.[260]Bu durumun farkında olan ve eğer ısrarcı olunursa gerilimin isyana da dönüşeceğini bilen Osmanlı Devleti, asker ihtiyacını karşılamak için alternatifler hazırlamak zorunda kalmıştır. 25 Kasım 1886 yılında yayınlanan ‘’Asâkir-i Nizâmiyye-i Şâhânenin Sureti Ahzına Mübeyyin Kanûnu Hümâyûn’’ metninin 17. Maddesinde Trablusgarp ile ilgili şu ifadelerden ahaliden yeterli miktarda asker alınamaması durumunun göz önünde bulundurulduğunu görüyoruz:

> ‘’Her bir ordu-yu hümâyûn dairesinden biri nizâmiye ikisi redif birisi müstahfız olmak üzre müretteb olan dört kol ordudan nizâmiye kol ordu-yu hümâyûnu teşkil idecek sınuf askeriyeye müktezî efrâd ol ordu dairesinden alınur bir tertibden fazla olarak yedinci kol ordu-yu hümâyûn ile hıtta-i yemeniye ve hicâziyede bulunan kal’a-i hakâniye içün icab iden neferât dördüncü ve beşinci ordu-yu hümâyûnlar dairelerinden başkaca ahz olunur Girid ceziresi asâkir-i daime mevkiyesiyle Trablusgarp kuvve-i daime askeriyesiçün icâb idecek efrâd muvakaten birinci ve ikinci ve üçüncü ordu-yu hümâyûnlar dairelerinden alınur fakat Trablusgarp ahalisinden alınacak asâkir-i şâhânenin ihtiyâcât mahalliyeye adem-i kifayet halinde ilavesi lazım gelen efrâd-ı askeriye mezkûr ordu-yu hümâyûnlar dairelerinden virilur’’[261]

Trablusgarp’ta askerî kuvvetteki zafiyet yaşama ihtimali ahz-ı asker kanunnamesine de sirayet etmiş görünmektedir. Bunun sebebi Kanunnamenin hazırlandığı 1886 yılı ve öncesinde İtalya’nın bu vilâyete saldırmasının beklenmesi ve bunun gerçekleşmesi durumunda yerli ahaliden yeterli miktarda asker temininin güç olmasıdır.

II. Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte, hemen 1909 yılı içerisinde hazırlanan yeni askerlik hizmet kanunuyla hem Gayrimüslimlerin askere alınması öngörülmüş hem de Müslüman tebaadan muafiyeti olanların muafiyetleri kaldırılmış veya koşula bağlanmıştır. Bu minvalde Hicaz, Yemen, Trablusgarp, İşkodra, Havran, Basra gibi yerlerde meskûn olup, daha önce zorunlu askerlik uygulamasının bir şekilde dışında

---

[260] Örneğin, Osmanlı Devleti’nin savaştan önce dağıttığı silahlardan 3250 tane Mauser tüfeğin 5-12 Ekim arasında yerel işbirlikçiler aracılığıyla para karşılığı toplanmıştır. Kaynak: Commodore W.H. Beehler, **a.g.e.**, s. 30

[261] **Asakir-i Nizamiye-i Şahanenin sureti ahzını mübeyyin kanunname-i hümayun,** Matbaa-i Cerideyi Askeriye, İstanbul 1302, s. 8-9, (Çevrimiçi), http://isamveri.org/pdfrisaleosm/R193205.pdf Erişim Tarihi: 04.02.2019

tutulanlar da askere alınacaktır.[262]Ancak bu kâğıt üstündeki düzenlemenin pratiğe geçirilmesi pek de kolay değildir. Nitekim askere almada bir standart oluşturma sorunu devam etmektedir. Duruma Trablus özelinde bakacak olursak daha önce bahsedildiği gibi nüfusunun büyük çoğunluğu kayıt dışı olmasına bir çözüm bulunabilmiş değildir. Bu sebepten dolayı geçmiş yıllarda çıkan askerlik kanunlarında olduğu gibi Hicaz, Yemen ve Trablusgarp'ta 1909 yılı askerlik kanunları da uygulanmamıştır. Kayıt dışılığın tavan yaptığı Arap coğrafyasında zorunlu askerlik uygulaması yerine ''gönüllü askerlik'' uygulamasıyla ne kadar kazanabilirsek kârdır pratikliği tercih edilmiş ve yerel yöneticiler halkı askerliğe teşvik etmiştir.

1.3. Trablusgarp'ta bulunan Osmanlı Askeri

İtalyan Harbi başladığında Osmanlı Ordusu'nun personel mevcudu, daha önce hazırlanan sefer planlarından çok uzaktır. Özellikle subay sayıları oldukça noksandır. Tüm orduda subay sayısı 16.121'dir ve bu rakam kadronun sadece %55'lik kısmına tekabül etmektedir.[263]

Trablusgarp ve Bingazi'de konuşlanmış 42'nci Tümen bulunmaktadır. Bu Tümen'in birliklerinin numaraları ve isimleri değişmemiş, başka bir yere gönderilmemiş görünüyorsa da son zamanlarda kuvvetlerin dağıtılmış olduğu ve mevcutlarının azaldığı bir gerçekti. Toplam kuvvetin, yaklaşık olarak 4568'i Trablus'ta 2950'si Bingazi'de olmak üzere 7518 olması gerekmekteydi. Halbuki, 42'nci Tümen'in 1 Mayıs 1911'de ki mevcudu yaklaşık olarak şu şekildedir:

Tablo 12: Trablusgarp ve Bingazi'deki Kuvvet (1911)[264]

Trablusgarp	**Er**	**At/Katır**	**Top**
Üç Piyade Alayı (125. 126. 127.)	2100	-	-
Bir Nişancı Taburu	210	0	0
Bir Süvari Bölüğü (38. Alay'dan)	270	370	0
Dört Sahra Topçu Bataryası (Seri ateşli)	130	170	36
Beş Cebel (Dağ) Topçu Bataryası (Seri ateşli)	0	0	20
Bir Kale Topçu Taburu	160	0	0
Toplam	**2880**	**540**	**56**

[262] Beşikçi, **a.g.e**, s. 108
[263] **1911-1912 Türk-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984, s. 39
[264] **A.e.**, s. 26'dan alınmıştır.

Bingazi	Er	At/Katır	Top
Bir Piyade Alayı (124. Alay: Üç Taburlu)	800	0	0
Bir Süvari Bölüğü (38. Alay'dan)	150	60	0
Bir Sahra Topçu Bataryası (Seri ateşli)	50	90	12
Bir Cebel (Dağ) Topçu Bataryası (Seri ateşli)	50	0	4
Üç Batarya Dağ Topçusu	150	0	12
Toplam	**1200**	**150**	**28**

Yukarıda belirtilenlerden hariç olarak, Trablusgarp'ta, iki tabur (dokuz bölük) Jandarma kuvveti vardır. Ancak bunlar bütün halde değil, Trablusgarp'a dağılmış vaziyette bulunuyorlardı. Mevcutları, 2 tabur kâtibi 7 bölük komutanı yüzbaşı, 7 üsteğmen, 3 teğmen olmak üzere 22 subay ve 250-300 erden ibaretti. Bu jandarmanın mevcudu en çok 600 kişi olabilmiş, daha çok mevcudu görmesi mümkün olmamıştır.[265]

Harp başladığı esnada Trablus şehriyle çevresinde yaklaşık olarak şu kuvvet vardı:

-5 Tabur piyade (yaklaşık olarak 1070 er kuvvetinde).

-3 Bölük süvari (270 er, 370 beygir kuvvetinde)

-4 Sahra bataryası seri ateşli, 4'er toplu (130 er, 170 katır veya at)

-1 Tabur kale topçusu (160 er kuvvetinde)

-Toplam olarak; 1630 er, 36 seri ateşli topçu (sahra ve dağ)

Sözü edilen kuvvetler; Trablusgarp şehrine, şehrin çevresine ve Trablusgarp vilayetine bağlı Homs, Cebeli Garyan, Fizan sancaklarına müfrezeler halinde dağıtılmıştı. Bunun haricinde, Trablusgarp'ın 100 kilometre kadar etrafında (yaya olarak üç dört kez konaklamalık mesafede) toplam kuvvetleri 600'den fazla olmayan bir miktar birlik de vardı. Bu kuvvetler de hesap edildiğinde, Trablus'un savaştan hemen önce insan gücü yaklaşık 2930 er ile 36 top idi.

[265] **A.e.**, s. 41

Bingazi'de birçok müfrezeye ayrılmış iki tabur kadar piyade, bir süvari bölüğü, iki sahra bataryası, üç batarya kadar dağ topu, Derne'de bir piyade taburu ve bir dağ bataryası, Çirene (Girene)'de, geçici olarak toplanmış 150 kadar piyade, Ucla ve Calu'da 100 er bulunmaktadır.

Tabi ki bu rakamlar, Trablusgarp'ta bulunan Osmanlı Ordusuna mensup kuvvetleri göstermektedir. Buna ek olarak savaş ilanından kısa bir süre sonra yerli ahaliden müteşekkil 17 tabur, her biri 5'er bölüklü 6 süvari alayı olmak üzere yaklaşık olarak toplamda 20.000 neferlik bir kuvvet meydana getirilebilmişti.[266]

2. İtalya'nın Askeri Gücü

2.1. Askerlik Süresi ve Bütçe

İtalya Devleti'nin 2. Bölümde bahsedilen, Trablusgarp'a askeri müdahalede bulunup bulunmama kararsızlığının altında kendince haklı sebepler vardır. Diğer sömürgeci büyük devletlere (İngiltere, Almanya, Fransa) göre nispeten donanması ve askerî kuvveti zayıftır. Ancak İtalya'nın zayıflığına sebebiyet veren bir diğer etken de mezkûr devletlerde olduğu gibi kabiliyetli ve cesur devlet adamlarına sahip olamamasıdır.[267]Hem Tunus'a hem Trablusgarp'a birçok kez saldırabilecek fırsatlar oluşmuşken buna cesaret edilememiştir.[268] Yine de İtalyanların askeri güçleri ile diğer Avrupalı Devletlerin askeri güçlerini karşılaştırırsak daha isabetli görüşler ortaya koymak mümkün olacaktır.

1880'li yıllarda büyük devlet olma iddiasında bulunan milletlerin neredeyse tamamının uyduğu bir düzene göre, her 2 milyon insana en az bir kolordu kurulmaktaydı. Buna göre eğer İtalya böyle bir devlet olmak istiyorsa ulaşması gereken kolordu sayısı 15-16 adet kolorduya tekabül ediyordu. Ancak İtalya'nın

---

[266] **A.e.**, s. 42; başka bir kaynakta ahaliden müteşekkil ordunun yine 20.000 kişi olduğunu belirtir. Ancak burada 30 yerine 60 süvari birliğinden bahsedilir. Piyade taburu da 17 olarak değil 30 olarak verilir. Kaynak: Commodore W. H. Beehler, **a.g.e.**, s. 20

[267] İtalyan devlet adamları arasında 2 kez Başbakanlık yapan Francesco Crispi bir adım öne çıksa da Bismarck, Salisbury gibi çağdaşlarına göre yine geride kalmaktadır.

[268] Bu konuda Roma'daki Fransız büyük elçisi Barrere İtalya için ''Kaygı ile umut, hırs ile tatmin edilmemiş arzular arasında kalmış bir ülke'' demiştir. Bunun kadar isabetli bir diğer tespiti de ''Bu ülkenin ihtirasları hiçbir zaman imkanlarıyla orantılı olmuyor'' sözüdür. Kaynak: Timothy W. Childs, **Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri**, çev. Deniz Berktay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 31

sadece 10 adet kolordusu vardı.[269] 1 Nisan 1881'de İtalya Savunma Bakanlığı görevine getirilen Emilio Ferrero, ilk icraatlarından biri olarak bu sorunu çözmeye çalıştı ve Müttefik Almanya'nın gönderdiği askerî danışman Von der Goltz'dan alınan tavsiyelerin aksine, ordu mevcudunu genişletmeyi tercih etti. Buna göre 10 olan kolordu sayısı 12'ye çıkartılacaktı. Ancak burada kritik nokta askerlerin eğitim sürelerinin kısalmasıdır ki anlaşılan Von der Goltz'un tavsiyesine uyulmayan nokta tam burasıdır. Çünkü Ferrero, 3 yıllık hizmet süresi olan 65.000 askerin sayısını 76.000'e çıkarttı ve hizmet sürelerini de 18 ay ile 2 yıl arasında bir süreye indirdi.[270]

Ferrero'nun gerçekleştirdiği askerî reformların İtalyan ordusunu güçlendiren değil zayıflatan bir hamle olduğunu savunanlar vardır. Buna göre asker sayısı artsa da iyi bir eğitim alamayacaklardır ve zaten ihtiyaç olan rakama da ulaşılamamıştır. İtalya ordusu Fransa, Almanya, İngiltere ve Rusya ordularından hala çok daha küçüktür. Üstelik daha az askeri olmasına rağmen asker başına düşen silah sayısı da diğer devletlerden çok daha düşük oranlardadır. İtalyan ordusunda 1882'de kabaca 1 silaha 414 asker düşmekteyken, bu oran Avusturya-Macaristan Ordusunda 1'e 382, Alman ordusunda 1'e 330 ve Fransız ordusunda 1 silaha 312 askerdir.[271]

1887'de Crispi başa geldiğinde İtalya, Fransa ile olan ticaret savaşı sebebiyle ekonomisi zor durumdayken bile yukarda bahsedilen askeri teçhizat sorunlarını çözebilmek ve orduyu donatmak için askeri harcamalara çok büyük bir bütçe ayırmıştır. 1888 yılı için askeri harcamalara ayrılan bütçe 560 milyon Liret'dir. Bunun kaçınılmaz sonucu ise büyük bütçe açıkları olmuştur ve o yıl bütçe 488 milyon Liret açık vermiştir. Bu sebeple izleyen yıllarda askeri harcamalara ayrılan bütçe gittikçe düşürülmüştür. 1889 yılında askeri harcamalara ayrılan bütçenin, tüm bütçeye oranı %38'e (yine de bugün düşünüldüğünde çok büyük bir rakamdır.) 1890'da %28'e ve 1894'e gelindiğinde de %20'ye kadar düşmüştür.[272]Ancak görülüyor ki bu

[269] John Gooch, **Army, State and Society in Italy (1870-1915)**, Palgrave Macmillan, USA 1989, s. 42
[270] Gooch, **a.g.e.**, s. 43
[271] Bu oran, topçu birliklerinde daha da kötüleşir. (1/438) Kaynak: Gooch, **a.y.**
[272] Gooch, **a.g.e.**, s. 59; Osman Devleti'nin askeri savunma giderleri de benzer yıllarda kademeli olarak düşüş göstermekteydi. 1887-1888 Bütçesinde savunma giderlerinin, tüm giderlere oranı %50 iken, 1905'te bu oran %36'ya, 1916'da %30'a düşmüştür. Buradan da görülebileceği gibi Osmanlı Devleti'nin İtalya'ya göre ekonomik durumu daha kötü durumda olsa da toprakları üzerinde daha fazla tehdit bulunduğundan, savunmaya yapılan harcamaların genel giderlere oranındaki düşüş daha yavaş

harcamaların tamamı silah, top ve gemiler için değildir. Kıta Avrupa'sından gelebilecek bir saldırıdan gerçekten de çekinilmektedir. Bunu kale tamirlerinin ve şehir güvenliğinin sağlanması için yeni kurulan istihkamların yapılmasında görebildiğimiz gibi, 4 ordu ve 12 kolordudan oluşan İtalyan birliklerinin konumlandığı defansif pozisyonlardan da anlayabilmekteyiz.[273]Belki de İtalya'nın daha önce sözü edilen sömürgeci saldırılarda cesaretinin zayıf olması, kıta içinde sürekli saldırı endişesi yaşamasıyla ilgilidir.

Tablo 13: 1902 Asker Listesine Göre İtalyan Ordusu Genelkurmayı'nın Personeli[274]

Rütbe	**Kişi Sayısı**
Korgeneral	52
Tümgeneral	92
Albay	23
Yarbay	47
Binbaşı	22
Yüzbaşı	62

ve daha az miktarda gerçekleşmiştir. Kaynak: Fatih Tetik**, Sultanın Silahları: II. Abdülhamid Dönemi Savunma Sanayii ve Silah Teknolojisi (1878-1908)**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018, s. 311 (Tablo 21)

[273] Alba ve Alessandria'da toplam 3, Torino'da 3, Verona'da 3 ve Bolonya'da 4 kolordu bulunuyordu. (1888-1890) Kaynak: Gooch, **a.g.e.**, s. 59

[274] Corbin, **a.y.**

Tablo 14a: İtalyan Ordusunun 1 Temmuz 1901'de Başlayıp 30 Haziran 1902'de Sona Eren Mali Yılın Askeri Bütçesi[275]

Hizmet Dalı	**1900-1901** (Liret[276])	**1901-1902** (Liret)
Savaş Bakanlığı	2,494,540.00	2,487,940.00
Emekliler	35,286,000.00	35,333,000.00
Personel ve Teftiş Birimleri	3,909,600.00	3,930,700.00
Piyade	65,085,400.00	64,926,700.00
Süvari	12,032,100.00	12,043,000.00
Topçular ve Mühendisler	23,717,700.00	23,654,200.00
Kraliyet Karabinerleri	26,400,100.00	26,400,100.00
Gaziler Heyeti	171,900.00	176,600.00
Sağlık Hizmetleri	5,232,500.00	5,234,800.00
Destek Sınıfı, İaşe Birlikleri ve Yönetim Birimlerindeki Muhasebeciler	2,601,400.00	2,668,800.00
Askerî Okullar	2,468,000.00	2,367,100.00
Askerî Okulların Öğrencilerine Ödenen Toplam Ücret	300,000.00	260,000.00
İnzibat Birlikleri ve Askeri Ceza Kuruluşları	989,700.00	1,005,500.00
Askerî Coğrafya Enstitüsü	490,100.00	452,600.00
Askerî Başsavcılık Birimi	395,600.00	397,000.00
Yardımcı Pozisyondaki Hazırda Bekleyen Memurların Ödenekleri	852,500.00	702,500.00
Tazminatlar	4,119,00.00	4,115,00.00
Kıyafet ve Ekipman	18,415,300.00	18,415,300.00
Malzeme	13,330,600.00	13,676,600.00
Yiyecek	17,149,200.00	17,476,800.00
Kışla	3,917,400.00	3,717,400.00
Seferberlik İkmali Tamir İşleri	87,000.00	89,000.00
Yedek At Servisi	4,625,000.00	4,564,000.00
Ordu Donatım Birliği	6,706,000.00	6,706,000.00
Mühendis İkmal İşleri	5,574,600.00	5,554,600.00
Askerî Kullanım İçin Su Kuyularının ve Gayrimenkullerin Kiralanması	1,040,000.00	1,040,000.00
Askerî Yargı Giderleri	27,000.00	27,000.00
Askerî Emir Masrafları	110,500.00	110,500.00
Nakletmeler ve Özel Görevler İçin Geri Ödemeler	84,000.00	84,000.00
Dava Giderleri	39,000.00	59,000.00
Periyodik Aralıklarla Mühendis Memur/Subaylara Ödenen İkramiye (Ananevî)	1,260.00	1,260.00
Tatbikatlar	600,000.00	600,000.00
Toplam	258,256,000.00	258,317,000.00

[276] 1 Liret (İtalyan Lirası) $0.193'e tekabül etmektedir.

Tablo 14b: Olağanüstü Harcamalar[277]

Disponibilité ve İhtiyaç Fazlası Durumundaki Sivil İşçilerin Ödenekleri	16,000.00	16,000.00
Yeni Askeri Enstitüler ve Kuruluşlar	250,000.00	200,000.00
İstihkam ve Savunma İşleri	6,000,000.00	3,890,000.00
Devlet Daireleri İçin Kullanılan Devlet Mülklerinin Kirası	6,637,677.73	6,848,532.14

Tablo 15: 1901-1902 Bütçesine Göre İtalyan Ordusunun Mevcudu[278]

Servis Branşları	**Memurlar**	**Resmi Görevli Olmayan Personel**
Savaş Bakanlığı	65	-
Genelkurmay ve Müfettişler	508	-
Piyade (96 PiyadeAlayı, 12 *Bersaglieri* [İtalyan Özel Kuvveti] Alayı, 7 Dağ Komando Alayı)	7,532	127,276
Süvari (24 Alay)	1,061	21,400
Topçu (24 Alay Sahra Topçusu) ve Mühendisler (5 Alay, 1 Demiryolu tugayı)	2,399	33,808
Kraliyet Karabinerleri	595	24,317
Gazi ve Maluller	11	160
Sağlık Hizmetleri	359	1,820
Levazım Sınıfı	357	1,437
Askeri Okullar	315	1,111
Askeri Ceza Kuruluşları	84	1,737
Askerî Coğrafya Enstitüsü	15	-
Askerî Yargı	16	-
Boşta, İzinli vs.	145	-
Toplam	13,462	213,066

2.2. Trablusgarp'a Gönderilecek Kuvvetler

İtalyan hükümeti, Trablusgarp'ı ele geçirmenin yolunun harpten ile olacağına ikna olunca 1911 yılının ilk günlerinden itibaren hazırlıklarını hızlandırmaya başlamıştı. Emelin Kuzey Afrika ve Eritre-Sumatra olarak belirlenmesinin ne kadar

[276] 1 Liret (İtalyan Lirası) $0.193'e tekabül etmektedir.
[277] Corbin, **a.y.**
[278] Corbin, **a.e.**, s. 34

zaman önce olduğu düşünülürse zaten uzun bir süredir devam eden hazırlıklar için artık son adımlar atılıyordu denilebilir.

İtalya Başbakanı Giolitti, ağustos ayının ilk günlerinde, Genelkurmay Başkanı Pollio'ya, Trablusgarp'a askeri bir çıkartma için ne kadar asker ve silah ihtiyacı olduğunu hesaplamasını ve bu hesabı geniş tutmasını istedi. Pollio, birkaç gün içinde geniş bir hesabı Giolitti'ye sundu. Bu hesaba göre 23000 kişilik bir İtalyan kuvveti, Trablusgarp'ı almaya yeterdi. Giolitti bu hesabı düşük buldu ve 40000 kişilik bir ordu teşkilini gerekli gördü. Ordu yola çıkmadan önce yapılan eklemelerle toplamda yaklaşık olarak 80000, cephe gerisi hizmetleri de hesaba katılırsa 100,000'i aşkın bir askerden söz edilebilir.

İtalya'da, ilk önce iki tümenlik, bol silah ve malzemeli bir kolordu hazırlandı. Bu kuvvet iki kademeye ayrıldı: İlk olarak hareket edecek 1. kademe; 22500 asker, 6000 beygir, 800 kamyon ve çeşitli hizmet birliklerinden oluşmuştu. İkinci kademe ise; 13,200 asker, 30 top idi. Kolordu, toplam 36000 kişiden teşkil edilmişti. Ayrıca 4 tane de uçak bulunuyordu.[279] Kısa bir süre içerisinde ilk teşkil edilen bu kolordunun yetersizliği anlaşıldı ve 1911 yılı bitmeden yeni birlikler seferber edildi. Bu yeni kuvvetin toplamı, 55000 asker, 8300 hayvan 1346 araba, 84 sahra topu, 42 dağ topu, 28 muhasara topuydu.[280]

Başka bir kaynağa göre ise ihtiyat askeri toplamda 80.000 kişidir (1888 yılı ihtiyat askeri kategorisinde olanlar). Hatta buna ek olarak 2600 kişi de gönüllü olmuştur.[281]

[279] Başka bir kaynak, tayyare sayısının 11 adet olduğunu ve bunların Fransız tipinde olduğunu söyler. Beehler, **a.g.e.**, s. 23
[280] **1911-1912 Türk-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal,** s. 44-45
[281] Beehler, **a.g.e.**, s. 22

Tablo 16: İtalyan Ordusunun Sefer Kuvvetleri

Başkomutan: Korgeneral Caneva Di Salasco			
Kurmay Başkanı: Tümgeneral Gastaldello			
BİRİNCİ PİYADE TÜMENİ		İKİNİCİ PİYADE TÜMENİ	
Korgeneral Kont Pecori Geraldi		Korgeneral Bricolla	
1. Tugay	2. Tugay	3. Tugay	4. Tugay
82. Piyade Alayı	6. Piyade Alayı	22. Piyade Alayı	4. Piyade Alayı
84. Piyade Alayı	40. Piyade Alayı	68. Piyade Alayı	63. Piyade Alayı
3 Adet Süvari Bölüğü	6 Adet Sahra Topçu Bataryası	3 Adet Süvari Bölüğü	6 Adet Sahra Topçu Bataryası
Doğrudan Başkumandana Bağlı Olanlar			
8. ve 11. Bersaglieri Alayları			
1 Dağ Topçu Bataryası ile Birkaç Sahra Topçu Bataryası			
1 Mühendis Taburu			
1 Makineli Tüfek Müfrezesi			
1 Telgraf Bölüğü ve Telsiz Personeli			

Tablo 17: İtalyan Deniz Kuvvetleri[282]

FİLO	TÜMEN	KOMUTA	ADI	TÜRÜ	AÇIKLAMA
1.	1.	Koramiral Aubry	Vittorio Emanuele	Zırhlı	Sancak Gemisi
’’	’’	’’	Regina Elena	’’	5 Ekim 1911’de katıldı.
’’	’’	’’	Roma	’’	-
’’	’’	’’	Napoli	’’	-
’’	2.	Tuğamiral Presbitero	Pisa	Zırhlı Kruvazör	Sancak Gemisi
’’	’’	’’	Amalfi	’’	-
’’	’’	’’	San Marco	’’	1 Ekim 1911’de katıldı.
’’	’’	’’	San Giorgio	’’	1912 Baharıda onarım için ayrıldı.
’’	’’	’’	Agordat	Torpido Gemisi	-
’’	’’	’’	Partenope	Mayın Gemisi	-
2.	3.	Koramiral Farvelli	Benedetto Brin	Zırhlı	Sancak Gemisi
’’	’’	’’	Regina Margherita	’’	5 Ekim 1911’de katıldı.
’’	’’	’’	Saint Bon	’’	Sonradan başka bir yere nakledildi.
’’	’’	’’	Emanuele Filiberto	’’	30 Eylül 1911’de geldi.

[282] Bu tablo Amerikan Deniz Kuvvetleri’nde görevi Tuğamiral W.H. Beehler tarafından 1913 yılında yayımlanan Türk-İtalyan Savaşı ile ilgili ayrıntılı bilgileri içeren eserinden alınarak ve ATASE arşivinde bulunan OİH (Osmanlı-İtalyan Harbi) fonunda bulunan tablolar ile karşılaştırılarak hazırlanmıştır. Tuğamiral Beehler’in ismini verip te

-	4.	Tuğamiral Thaon Di Revei	Garibaldi	Zırhlı Kruvazör	Sancak Gemisi
-	’’	’’	Varese	’’	-
-	’’	’’	Ferrucio	’’	-
-	’’	’’	Marco Polo	’’	Sonradan nakledildi.
-	’’	’’	Coatit	Torpido Gemisi	-
-	’’	’’	Minerva	Mayın Gemisi	-
-	Keşif Tümeni	Tuğamiral Abruzzia Dükü	Vettor Pisani	Zırhlı Kruvazör	Sancak Gemisi
-	’’	’’	Saint Bon	Zırhlı	3. Tümenden nakledildi
-	’’	’’	Marco Polo	Zırhlı Kruvazör	3. (4.) Tümenden nakledildi.[283]
-	’’	’’	Lombardia	Koruma Kruvazörü	Denizaltıların ana gemisi
Denizaltı Muhrip Filosu	’’	’’	Artigliere	Denizaltı Muhribi	-
’’	’’	’’	Fuciliere	’’	-
’’	’’	’’	Corazziere	’’	-
’’	’’	’’	Alpino	’’	-
’’	’’	’’	Zeffiro	’’	-
-	Eğitim Gemisi Tümeni	Tuğamiral Borrea Ricci	Sicilia	Zırhlı	Sancak Gemisi
-	’’	’’	Sardegna	’’	-
-	’’	’’	Re Umberto	’’	-
-	’’	’’	Carlo Alberto	Zırhlı Kruvazör	-

2.3. Kullanılan Silahlar ve Teçhizat

İtalyan ordusunda büyük bir çoğunlukla 6.5 mm. kalibreli Mannlicher-Carcano tüfeklerini kullanılmaktadır. 1891 model İtalyan ürünü (Fabbrica Nazionale d'Armi, Terni) olan bu silah; süngüsü ve dolu şarjörüyle birlikte 17.74 pound, yani yaklaşık 8

[283] Tuğamiral Beehler’in raporlarının hem Türkçe çevirisinde hem de orjinalinde aynı olmak üzere Marco Polo gemisinin Keşif Tümenine, 3. Tümenden nakledildiği bilgisi vardır. Ancak daha önce 4. Tümende olduğu belirtildiğinden parantez içinde 4. Tümenden olduğu gösterilmiştir. Beehler, **a.g.e.**, s. 15; Commodore W.H. Beehler, **The History of Italian-Turkish War: September 29,1911 to October 18,1912**, Printed by The Advertiser-Republican, Annapolis 1913, s. 9

kg. ağırlığındadır. 1981'e kadar kullanımda olduğu biliniyor.[284] 1911 yılında Trablusgarp savaşında da bu model silahlar İtalyan piyadesinin kullandığı silahlardır. İtalyan ordusunun kullandığı bu tüfek modellerinin, üretim yılları ve kalibreleriyle ilgili malumat Osmanlı İstihbarat raporlarına da yansımış durumdadır.[285]

İtalyan ordusunun tüm silahları Carcano tüfekleri gibi yerli üretim değildir. Ordusunun ihtiyacı olan ve üretemediği modelleri müttefiklerinden veya başka ülkelerden satın alma yoluyla elde edilmiştir. Örneğin makinalı tüfek ihtiyacı İngiliz Gardner markasından 1883'te 250 adet sipariş edilerek karşılanmıştır. 1895'e kadar İtalyanlar, 200 tane daha bu silahlardan satın alarak 450 tane makinalı tüfeğe sahip olacaklardır.[286]

Bununla birlikte İtalyanların, daha önce satın alma yoluyla veya ortak üretimle elde edilen bazı silahları, yerli fabrikalarda tamir edip yeniden kullanılmaya hazırladığı veya eklemeler yapılarak güçlendirilği görülmektedir. 1900-1905 arasında 5 yıl içerisinde 24.500.000 liret (4.728.500 $) harcayarak eski toplarını yeni hızlı ateşli top bataryalarına çevirmişlerdir. Bu şekilde 1902 yılı sonunda, 90 batarya sahra topu elde edilecektir. Bu toplar, 7.5 cm. çapında 36 kalibreliktir ve 350 kg. ağırlığındadır Taşıyıcısı ve diğer ekipmanlarıyla birlikte 1700 kg. bulan ve 7000 m. etkili menzile sahip olan bu toplar, eski toplara *rearmament* yani yeniden silahlandırma yapılarak geliştirilmiştir.[287] Bunun yanında aynı yıllarda ağır topçu bataryaları için de harcanan bütçe 9.000.000 liret (1.737.000 $) kadardır.[288]

---

[284] 2011 yılındaki Libya iç savaşı sırasında bazı isyancılar babalarından kaldığını söyledikleri bu eski model silahları kullanmışlardır. İlgili New York Times haberi: *(*Çevrimiçi), https://www.nytimes.com/2011/04/21/world/africa/21rebels.html (Erişim:1.05.2019)

[285] İlgili belgeye göre İtalya ordusu 256 kalibrelik, 1891 model Mannlicher-Carcano kullanmaktadır. Sadece İtalya'nın değil 17 yabancı ülkenin 1906 yılında kullandıkları tüfeklerin bir tablosu için bkz. Fatih Tetik, Sultanın Silahları s. 75, Tablo:2

[286] Bunlar, 10.35mm'lik çift namlulu silahlardır. Gardner makineli tüfeği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Handbook of Gardner Gun(komisyon), Darling & Son Ltd., Londra 1886, (*Çevrimiçi), http://digital.slv.viC.gov.au/view/action/singleViewer.do?dvs=1557401930036~492&locale=tr_TR&metadata_object_ratio=10&show_metadata=true&VIEWER_URL=/view/action/singleViewer.do?&preferred_usage_type=VIEW_MAIN&DELIVERY_RULE_ID=10&frameId=1&usePid1=true&usePid2=true Erişim Tarihi: 08.10.2018

[287] Corbin, **a.e.**, s. 95, dipnot: 27

[288] Corbin, **a.e.**, s. 90

Trablusgarp Savaşı sırasında her bir İtalyan askeri yaklaşık olarak 162 fişek taşıyordu. Buna ek olarak nakliye araçlarında asker başına 24 adet düşecek kadar yedek cephane vardır. Her bölük 80'i kürek olmak üzere 105 adet siper kazma aleti taşımaktadır ve nakliye araçlarında her tabur için 144 adet ek siper kazma alet ve edevatı bulunmaktadır. [289]

SONUÇ

19. yüzyıl boyunca Afrika'daki talanda Osmanlı Devleti'ne biçilen rol paylaşılacak mirası olan yaşlı bir Devlet olmaktı. Osmanlı Devleti'nin bu durumdan

[289] Beehler, **a.g.e.**, s. 23

habersiz olmadığı, kendisi için hazırlananı kabul etmeyip, elinden geldiğince karşı koymaya çalıştığı Trablusgarp özelinde anlatılmaya çalışıldı. Bu konuda İtalya'nın ilk defa Trablusgarp'ı işgal etmeyi tasavvur etmesiyle eş zamanlı olarak Osmanlı Devleti'nin teyakkuz haline geçmesi ve ne zaman geleceğini bilmediği bir savaşa nasıl hazırlandığı araştırıldı. Sonuçtan, yani gerçekleşen işgalden bağımsız olarak özellikle II. Abdülhamid devri olmak üzere 30 yıllık bir dönem araştırıldı. 1911'de başlayan ve bir yıl süreyle devam eden savaş ise konunun dışında tutuldu.

Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki tebaası üzerinde iyi veya kötü nasıl bir imajı olduğu, neyi doğru yaptı veya neyi eksik/yanlış yaptı gibi sorular çalışmanın ana hedefleri ve soruları olarak yola çıkılmasa da yol üzerinde beliren sonuçlar halinde karşımıza çıktı. Aynı minvalde ortaya çıkan bir diğer husus da Ahmed Rasim Paşa gibi bir devlet adamının henüz bir biyografisinin olmadığıdır. Umarız en kısa zamanda biyografi çalışmaları arasında bu önemli şahsiyetin ismi görülür.

Çalışmanın sonunda asıl görülen ise Osmanlı Devleti'nin kendi toprağından hiçbir şekilde vazgeçmediğidir. Bilindiği gibi Trablusgarp Savaşı hakkında yazılan eserlerde bir başarı hikayesi olarak kendi inisiyatifleriyle gönüllü olarak Trablusgarp'a giden kahraman subaylar anlatılır. Enver ve Mustafa Kemal Paşalar gibi subayların örgütledikleri ahali işte Erkan-ı Harp Miralayları Zeki ve Fuat Beylerin yıllar yıllar önce örgütledikleri, silah dağıttıkları, sorunlarına çözüm aradıkları ahalidir. İtalya bir şekilde Trablusgarp'a kâğıt üzerinde sahip olsa da Trablusgarp Savaşı meydanda kaybedilmiş bir savaş değildir. Trablusgarp halkının yukarıda adı geçenler ve isimsiz birçok kahramanın el vermesiyle örgütlenen mücadelesi Ömer Muhtar'a kadar devam etmiş bir mücadeledir.

1881'den beri mutlaka geleceği bilinen ve bunun için o tarihten beri hazırlık yapılan bir savaşa 5000'den az sayıda bir askeri kuvvet ile başlamanın elbette tarihi bir sorumluluğu vardır. Ancak bu çalışmada bir suçlu/sorumlu aranmamıştır. Bu çalışma, bir dönemi ''temize çıkartma'' veya ''günah çıkartma'' çalışması da değildir. Tarih; bugüne hangi malzemeleri bırakmışsa, bunlar ilmi objektiflikten ödün vermeden incelenmiştir. Ortaya çıkan ürün de bu malzemenin tarafımızca toplanması ve anlamlı bir bütün haline getirilmesinden ibarettir. Üzerimize düşen rolde, sadece

tarihi belge ile okuyan arasında bağ kurulmasını sağlayan aracılığın ötesine geçip, ortaya çıkan esere kaçınılmaz olarak ‘’bulaşan’’ kendimizden emareler umulur ki eserin sahihliğine zarar vermemiş olsun. Yine umulur ki çalışmamız, burada bahsi geçen kişi ve olaylar hakkında daha sonra yapılacak olan araştırmalara bir katkı sağlamış olsun.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri[290]:

[290] Arşiv Belgelerinin yer numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

Bâb-ı Âli Evrak Odası Evrakı (BEO)

Dâhiliye Mektubi Kalemi Evrakı (DH.MKT.)

Hâriciye Nezâreti Siyasî Evrakı (HR.SYS)

Hâriciye Nezâreti İdare Evrakı (HR.İD.)

İrâde Dâhiliye Evrakı (İ.DH.)

İrâde Tekaüd Sandığı Evrakı (İ. TKS.)

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.}MKT.MHM.)

Şurayı Devlet Evrakı (ŞD.)

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.)

Yıldız Mütenevvi Maruzatı Evrakı (Y.MTV.)

Yıldız Perakende Arzuhal Jurnal Evrakı (Y.PRK.AZJ.)

Yıldız Perakende Askerî Maruzat Evrakı (Y.PRK.ASK.)

Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı Evrakı (Y.PRK.HR.)

Yıldız Perakende Umûmî Evrakı (Y.PRK.UM.)

Yıldız Sadâret Husûsî Maruzât Evrakı (Y.A.HUS)

2. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi:

Osmanlı-İtalyan Harbi Tasnifi (OİH)

3. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi Tutanakları:

Devre: 1, C.: 1, İçtima: 5, Beşinci İnikad, Tarih: 10 Teşrinievvel 1327 (Çevrimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic04c001/mmbd01ic04c001ink005.pdf Erişim Tarihi: 05.06.2019

B. Nadir Eserler:

1. İSAM Osmanlı Risaleler Veri Tabanı:

-Asakir-i Nizamiye-i Şahanenin sureti ahzını mübeyyin kanunname-i hümayun, Matbaa-i Cerideyi Askeriye, İstanbul 1302, s. 8-9, (Çevrimiçi), http://isamveri.org/pdfrisaleosm/R193205.pdf Erişim Tarihi: 04.02.2019

C. Tez, Kitap, Makale ve Ansiklopedi Maddeleri:

Ahmed Cevdet Paşa: **Mârûzat**, yay. haz. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980

Ahmed Cevdet Paşa: **Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'ruzât)**, yay. haz. Yusuf Halaçoğlu, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2. Baskı, İstanbul 2014

Akyıldız, Ali; Kurşun,Zekeriya: **Osmanlı Arap Coğrafyası Ve Avrupa Emperyalizmi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım İstanbul 2018

Armaoğlu, Fahir: **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997

Atabaş, Cemal: ''Trablusgarp Eyaleti'nde Merkezi İdarenin Tesisi ve Şeyh Guma İsyanı (1835-1858)'', **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2016

Azimli, Mehmet: ‘’Süleym (Benî Süleym)’’, **DİA**, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 55-56

Baykurt, Cami: **Trablusgarp’tan Sahrâ-yı Kebîr’e Doğru**, yay. haz. Yüksel Kanar, (Ark kitapları) Özgü Yayınları, İstanbul 2011

Beşikçi, Mehmet: **Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015

Bilge, Mustafa L.: "Bergaş b. Saîd", **DİA**, C. V, İstanbul 1992, s. 496-497

Bilge, Mustafa L.: ‘’Berka’’, **DİA**, C. V, İstanbul 1992, s. 504-505

Bilgi, Nejdet: ‘’Trablusgarp’a Dâir Bir Lâyiha’’, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 3, İzmir 1999, s. 81-112

Bilgi, Nejdet: ‘'Dr. Mehmed Reşid Bey’in Taşkışla Hatıraları Hakkında’’, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Nisan 1992, s. 52-56

Birinci, Ali: ’’Sultan Abdülhamid’in Hâtıra Defteri Meselesi’’, **Divan Dergisi**, sayı: 19(2005/2), s. 177-194

Bostan, İdris: ’’Turgut Reis’’, **DİA**, C. XLI, İstanbul 2012, s. 417-418

Bostan, İdris: **Osmanlılar ve Deniz**, Küre Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2010

Bruce, Roland: **Historical Dictionary of Libya**, Fouth Edition, The Scarecrow Press, Inc. Maryland (A.B.D.) 2006

Cecil, Lady Gwendolen: **Life of Robert Marquis Salisbury**, C. IV (1887-1892), Hodder And Stoughton Ltd., Edinburgh (UK) 1932

Childs, Timothy W.: **Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri**, çev. Deniz Berktay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008

Commodore Beehler, W.H.: **1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı: Trablusgarp Savaşı'nın Tarihi**, Parola Yayınları, İstanbul 2016

Commodore Beehler, W.H.: **The History of Italian-Turkish War: September 29,1911 to October 18,1912**, Printed by The Advertiser-Republican, Annapolis 1913

Corbin, Henry C., v.d.: **Notes of Military Interest**, U.S. War Department, Washington 1902

Çakar, Enver: **Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012

Çaycı, Abdurrahman: ''İtalya'nın Tunus'ta Üstünlük Teşebbüsü Cedeyda Meselesi ve Osmanlı Devleti'nin Müdahalesi'', **VI. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri**, Ankara 1961, s. 497-519, https://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/vi-turk-tarih-kongresi-20-26-ekim-1961-ankara/ (Çevrimiçi) Erişim Tarihi: 20.05.2019

Çaycı, Abdurrahman: **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995

Çelebi, Mevlüt: Mevlüt Çelebi, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, ATAM Yayınları, Ankara 2002

Çöklü, Şenol: **I. Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Asker Alma Usulleri (Ahz-ı Asker)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014

Dursun, Davut: "Etiyopya", **DİA**, C. XI, İstanbul 1995, s. 488-491

El-Kılani, Tuati: ''II. Abdülhamid Döneminde Trablusgarp Vilayeti ve Mehmed Kâmil Paşa Layihası'', **XI. Türk Tarih Kongresi,** 05-09 Eylül 1990, Ankara C. IV, s. 1569-1578

Enver Paşa: **Enver Paşa'nın Trablusgarp Günlüğü**, çev. Nurten Kutsal, Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul 2015

Gencer, Ali İhsan: **Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867**), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2001

Gooch, John: **Army, State and Society in Italy (1870-1915)**, Palgrave Macmillan, USA 1989

Gökyay, Orhan Şaik: **Kâtip Çelebi Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1982

Göyünç, Nejat: ''Trablusgarp'a ait bir lâyiha'' **Osmanlı Araştırmaları I**, İstanbul 1980, s. 235-246

Kahraman, Kemal: ''Fizan'', **DİA**, C. XIII, İstanbul 1996, s. 161-163

Karabulut, Sezen: ‘’Osmanlı Devleti’nin ‘Muhasım Devlet’ Politikasına Bir Örnek: Trablusgarp Savaşı ve İzmir’deki İtalyanlar’’, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,** Yıl: 2018/2, Sayı: 34, C. 17, s. 185-205

Karakışla, Yavuz Selim: “Sultan Hamid’in Sahte Hatıratı”, **Toplumsal Tarih**, sayı: 95 (Kasım 2001), s. 29-34.

Kavas, Ahmet: ‘’Tevârik’’, **DİA**, C. XL, İstanbul 2011, s. 581-582

Kavas, Ahmet: ‘’Hilal (Benî Hilâl)’’, **DİA**, C. XVIII, İstanbul 1998, s. 15-19

Kavas, Ahmet: ‘’Trablusgarp’’, **DİA**, C. XLI, İstanbul 2012, s. 288-291

Kavas, Ahmet: ‘’Kuzey Afrika’da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları’’, **Osmanlı Araştırmaları XXI**, Enderun Kitapevi, İstanbul 2001, s. 32-68

Kayalı,Hasan: **Jön Türkler ve Araplar, çev. Türkan Yöney, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları**, İstanbul 2018

Kırmızı, Abdülhamit: **Abdülhamid’in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908**, Klasik Yayınları, İstanbul 2008

Kitapçı, Zekeriya: ‘’Osmanlıların Orta Afrika Politikası’’, **Osmanlı**, C. I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999

Kurşun, Zekeriya: **Necid ve Ahsa’da Osmanlı Hâkimiyeti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998

Kütükoğlu, Mübahat S.: ‘’Lâyiha’’, **DİA**, C. XXIIV, İstanbul 2003, s. 116-117

Maksudoğlu, Mehmet: ‘’Dayı’’, **DİA**, C. IX, İstanbul 1994, s. 59-60

Mantran, Robert: **XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1995

Mehmed Nuri; Mahmud Naci: **Trablusgarp: Hedefteki Ülke Libya’nın Tarihi**, yay. haz. Ahmet Kavas, Abdullah Erdem Taş, Muhammed Tandoğan, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2012

Önkal, Ahmet: ‘’Deve’’, **DİA**, C. IX, İstanbul 1994, s. 222-226

Örenç, Ali Fuat: **Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan**, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2. Baskı, İstanbul 2011

Örenç, Ali Fuat: ‘’Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayii’’**, Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918**, Ed.: Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 120-161

Özdemir, Mehmet: ‘’Moriskolar’’, **DİA**, C. XXX, İstanbul 2005, s. 288-291

Öztürk, Levent: ‘’Etiyopya’’, **DİA**, C. XXI, İstanbul 1995, s. 491-496

Pekman, Mehmet Sait: **31 Mart Hatıraları: İsyan Günlerinde Bir Muhalif**, yay. haz. Hasan Babacan-Servet Avşar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013

Sadık El-Müeyyed: **Afrika Sahrâ-yı Kebîri'nde Seyahat**, yay. haz. H. Bostan – N. Omaç, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2018

Sezer, Hamiyet: ''II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı'da Vilayet Yönetiminde Düzenleme Gayretleri-Trablusgarp Örneği ve Ahmet Rasim Paşa'', **A.Ü.D.T.C. F. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,** C. XX, Sayı: 32, Ankara 2002, s. 163-178

Şeber, Nurdan İpek: ''Arşiv Belgelerine Göre Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Topraklarındaki İtalyan Tebaaya Yansımaları'', **Osmanlı Araştırmaları**, 2011, Sayı:38, s. 236-262

Şeyban, Lütfü: Reconquista, Convivencia ve İnfluencia: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri, **Tarih ve Düşünce Dergisi**, Mayıs 2003

Şıvgın, Hale: **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri –Trablusgarp Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk'le İlgili Bazı Belgeler,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989

Tandoğan, Muhammed: "Afrika'nın Kuzeyini Güneyinden Ayıran Toplum Tevârikler ve Stratejik Konumları: Osmanlı – Tevârik Münasebetleri", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2015

Taş, Abdullah Erdem: ''Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp Eyaleti: Karamanlılar Dönemi: (1711-1835), **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler**

Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2016

Taş, Abdullah Erdem: ''İspanyol İşgalinden Osmanlı Fethine: 16. Yüzyılın İlkyarısında Trablusgarp'ta Türk Direnişi'', **İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)**, C. II, Sayı: 1, Aralık 2016, s. 32-50

Tetik, Fatih: **Sultanın Silahları: II. Abdülhamid Dönemi Savunma Sanayii ve Silah Teknolojisi (1878-1908)**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018

Turan, Şerafettin: ''Barbaros Hayreddin Paşa'', **DİA**, C. V, İstanbul 1992, s. 65-67

Uçarol, Rıfat: **Siyasi Tarih**, Der Yayınları, 3. Basım, İstanbul 1995

Unat, Faik Reşit: **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1992

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984

Yazıcı, Hüseyin: ''Siretü İbn Hilal'', **DİA**, C. XXXVII, İstanbul 2009, s. 266-268

Yıldız, Hakkı Dursun: ''Berberîler'', **DİA**, C. V, İstanbul 1992, s. 478-483

Yiner, Abdulnasır: ''Müşir Recep Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908)'', **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı,** (Basılmamış Doktora Tezi), İstanul 2006

D. Çevrimiçi Araç ve Kaynaklar:

- Dünya Bankası resmi internet sitesi; Afrika'daki kimliksiz nüfusa dair: (Erişim Tarihi: 09.04.2019) http://www.worldbank.org/en/news/opinion/2017/05/24/making-everyone-count-how-identification-could-transform-the-lives-of-millions-of-africans
- Weather Base; Libya'nın yıllık hava sıcaklık ortalaması: (Erişim Tarihi: 25.03.2019)https://www.weatherbase.com/weather/weatherall.php3?s=1026&units=metric
- Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu: http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/
- State Library of Victoria; İngiliz Gardner Silahı el kitabı(İtalyan ordusunda kullanılan): (ErişimTarihi:08.10.2018)http://digital.slv.viC.gov.au/view/action/singleViewer.do?dvs=1557401930036~492&locale=tr_TR&metadata_object_ratio=10&show_metadata=true&VIEWER_URL=/view/action/singleViewer.do?&preferred_usage_type=VIEW_MAIN&DELIVERY_RULE_ID=10&frameId=1&usePid1=true&usePid2=true
- New York Times haberi: https://www.nytimes.com/2011/04/21/world/africa/21rebels. html (Erişim Tarihi:1.05.2019)
- The Editors of Encyclopaedia Britannica, *''Esparto''(Halfa),* **Britannica**, 1998, https://www.britannica.com/plant/esparto (Erişim Tarihi: 8.05.2019)

EKLER

EK-1: Enver Paşa'nın Trablusgarp Günlüğü, çev. Nurten Kutsal, Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul 2015, s. 64

[Enver Paşa'nın Trablusgarp Savaşı esnasında tuttuğu günlüğün 30 Mayıs 1912 tarihli sayfası]

Günlerdir çok sevimli bir şey yanımda kalıyor; bana verilen bir ceylan yavrusu. Artık beni çok iyi tanıyor, her yere peşimden geliyor ve geceleri yatağımın önünde uyuyor. Bu akşam İtalyanların mevzilerimizi bombalamasından sonra kampa döndüğümde, ceylanı boynunu uzatmış vaziyette yerde buldum. Başı yana düşmüş, zor nefes alıyordu, sanki ölüyormuş gibi duruyordu. Hemen yere çöküp kucağıma aldım ve ismiyle hitap ettim: ''Mansure!'' Nihayet yavaşça başını kaldırdı, gözlerini bana dikip siyah dilinin ucunu gösterdi. Gözlerimin dolduğunun hissetim; bugünlerde müthiş derecede hassaslaştım. Küçük büyük düşünmem gereken yüzlerce şey arasında, ruhumun yalnızlığının ıstırabı altında acı duyuyorum. Zaman zaman düşman tarafından bizim tarafa geçen asker kaçakları geliyor ve karşı taraftan ilginç havadisler anlatıyorlar. Bu gelenler genellikle İtalyan birliklerinde yer alan yerli siyahiler. Günde yaklaşık 20 kişi dizanteriden ölüyormuş ve tüm hastaneler de doluymuş. Birliklerde bezginlik hâkimmiş, herkes barışa hasretmiş. Askerleri teşvik etmek için İstanbul'un İtalyan donanmaları tarafından bombalandığını yayıyorlarmış.

30 Mayıs 1912

EK-2:(Çevrimiçi) ErişimTarihi: 25.03.2019

https://www.weatherbase.com/weather/weatherall.php3?s=1026&units=metric

[Weatherbase.com verilerine göre Trablus'un 2018 yılında ölçülen aylık ortalama sıcaklık değerleri ile aylık ortalama en yüksek sıcaklık değerleri]

Average Temperature — Years on Record: 21

	ANNUAL	JAN	FEB	MAR	APR	MAY	JUN	JUL	AUG	SEP	OCT	NOV	DEC
C	20	12	13	15	18	22	26	27	28	27	23	17	13

Average High Temperature — Years on Record: 21

	ANNUAL	JAN	FEB	MAR	APR	MAY	JUN	JUL	AUG	SEP	OCT	NOV	DEC
C	26	17	18	21	25	29	33	35	35	33	28	22	18

EK-3: Mehmed Nuri; Mahmud Naci, **Trablusgarp: Hedefteki Ülke Libya'nın Tarihi**, yay. haz. Ahmet Kavas, Abdullah Erdem Taş, Muhammed Tandoğan, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2012, s.34

[Trablusgarp Nüfus ve Yüzölçümü tahminleri]

	Nüfus	Km^2
Rolhfs	1.000.000	-
Behm ve Vagner	1.500.000	1.213.400
Minutelli	-	962.000
Almanach'da Gute (1892)	1.000.000	1.033.000
1894	800.000	799.400
1900	1.000.000	1.033.400

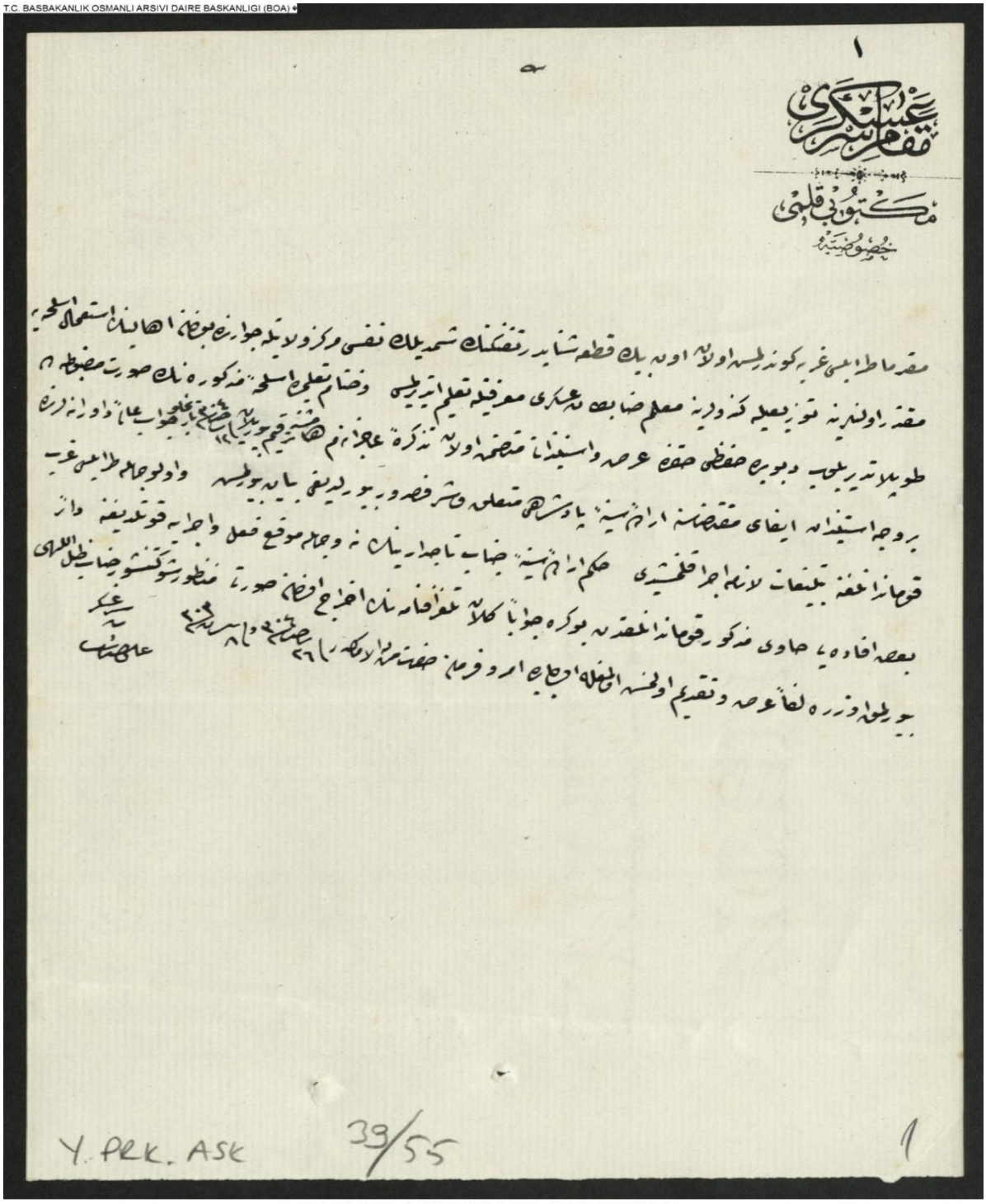
EK-4: Mehmed Nuri; Mahmud Naci, **Trablusgarp: Hedefteki Ülke Libya'nın Tarihi**, yay. haz. Ahmet Kavas, Abdullah Erdem Taş, Muhammed Tandoğan, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2012, s. 43

[Trablus'taki alâim-i cevviye rasathanesi müdürü Josef Ayra'nın ''Trablus ve İklimi'' adındaki eserinde 1893-95 yıllarına ait aylık ortalama sıcaklık değeri ölçümüdür. (C^o)]

MAR	NİS	MAY	HAZ	TEM	AĞU	EYL	T.EV.	T. SÂ	K.EV.	K.SÂ.	ŞUB.
16.7	21.9	23	28.8	27.2	27.5	27.2	24.5	19.8	13.5	12.6	15

EK-5a: BOA, **Y. PRK.ASK. 39/55**, H. 26-07-1304 (M. 20 Nisan 1887)

[Trablusgarb'a yollanın Şnayder tüfekleriyle eğitime başlandığı ve padişaha sevgi gösterisi yapıldığına dair telgrafın takdimi.]

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

Y.PRK.ASK.00039.00055.001

Makâm-ı Seraskeri

Mektubî Kalemi

Hususiye

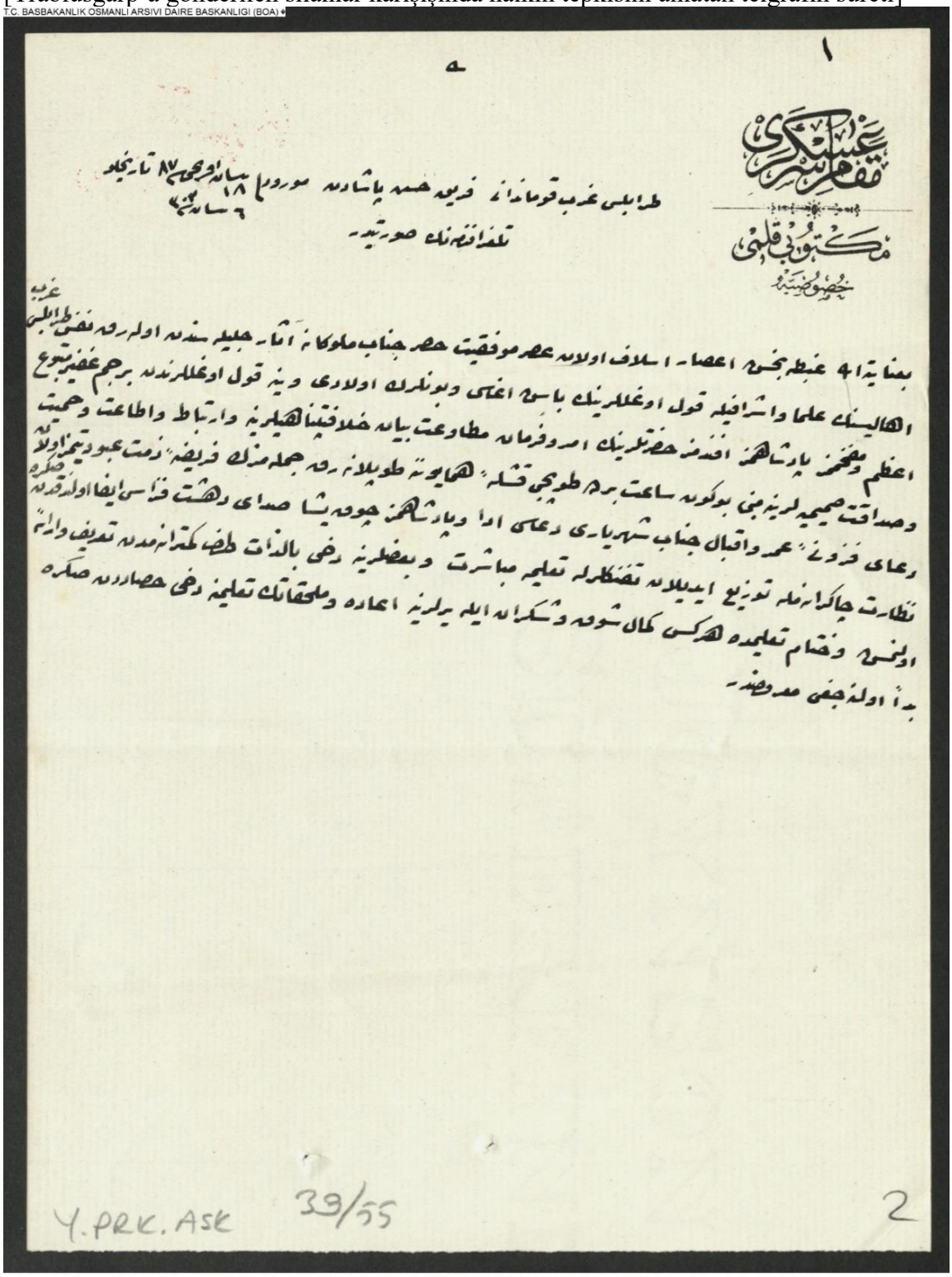
Makarr(?) Trablusgarba gönderilmiş olan on bin Şnaydır tüfenginin şimdilik nefs-i merkez-i vilayetle civarında bulunan ahalinin istiğcal-i eslihaya muktedir olanlarına tevzii ile kendilerine muallem zabitan-ı askerî marifetiyle talim ettirilmesi ve hitam-ı talimde eslihayı mezkurenin suret-i mazbutede toplattırılıp depo(?)da hıfzı hakkında arz ve istihzanı mutazammın olan tezkereyi acizanem hamişine telkin buyrulan fi 12 Recep 304 tarihli cevab-ı âli daveranelerinde berüce istizan ifâyıı muktezasına irade-i seniye-i padişahî müteallik ve şeref südûr buyrulmuş ve ol vecihle Trablusgarp kumandanlığına tebligat-ı lazıme icra kılınmışdı hükn-ü irade-i seniye-i cenab-ı tacidânenin ne vecihle mevkii fiil ve icraya kuvvetlediğine(?) dair bazı ifadeyi havi mezkur kumandanlıktan bu kerre cevaben gelen telgrafnamenin ihraç olunan sureti manzur-u şevketneşver-i cenab-ı zillullahı buyrulmak üzere leffen arz ve takdim olunmuş olmağla ol bab da emr-ü ferman hazreti men lehü'l emrindir

26 Recep 304/8 Nisan 303 [20 Nisan 1887]

Serasker Ali Saib

EK-5b: BOA, **Y. PRK.ASK. 39/55**, H. 26-07-1304 (M. 20 Nisan 1887)

[Trablusgarp'a gönderilen silahlar karışışında halkın tepkisini anlatan telgrafın sureti]

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

Y.PRK.ASK.00039.00055.002

Makâm-ı Seraskeri

Trablusgarp kumandanı ferik Hasan paşadan mevruddur.

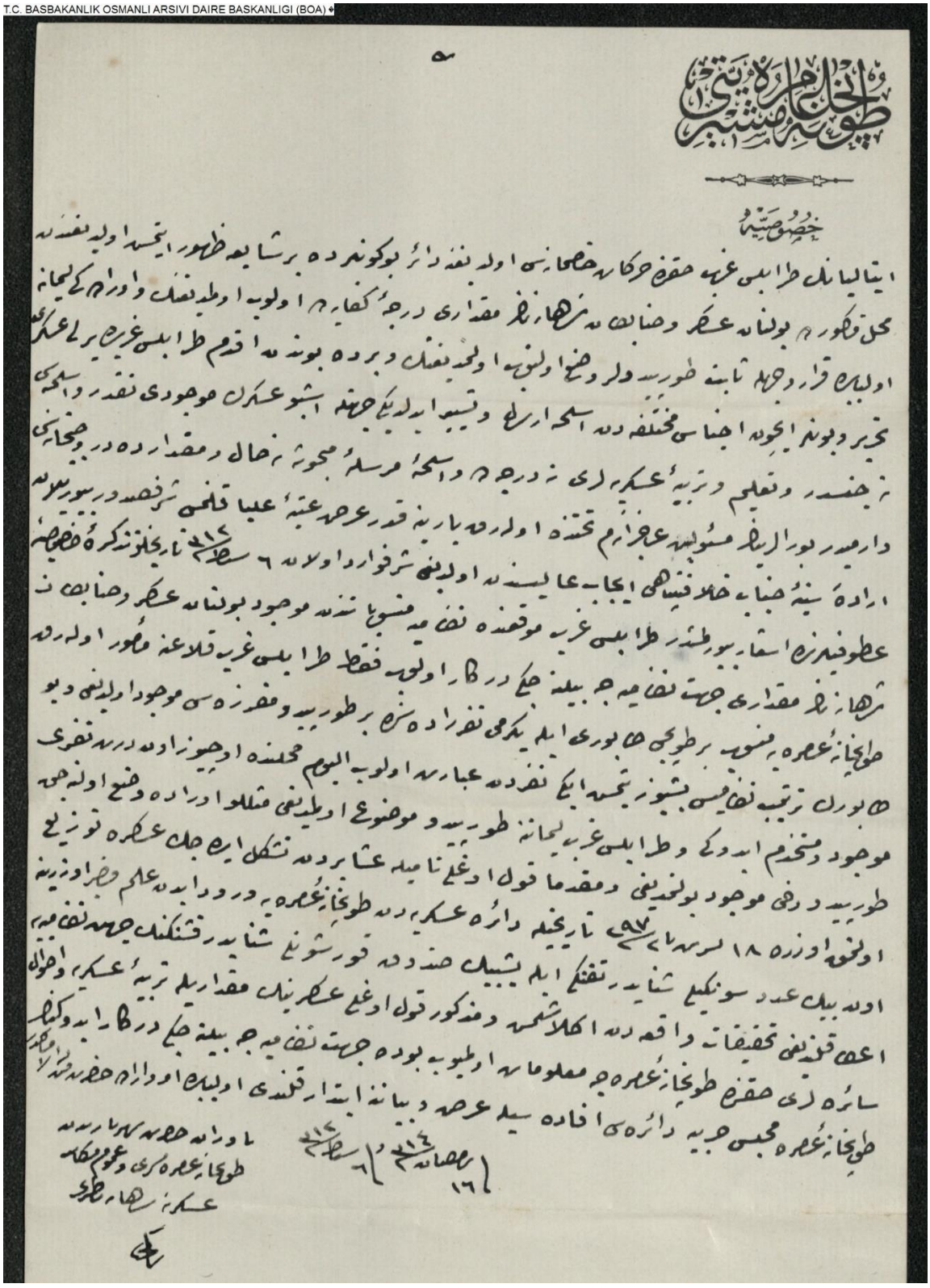
18 Nisan 87 efrenci(?) tarihli/ 6 Nisan 303 Mektubî Kalemi

Hususîye

Telgrafnamenin suretidir

Bi inayetillahi gıbta bahş ı asar ı eslaf olan asr ı muvaffakiyet hasr-ı cenab-ı mülûkane asar-ı celilesinden olan nefs-i Trablusgarp ahalasinin ulema ve eşrafıyla kuloğullarının başağası ve bunların evladı ve yine kuloğlullarından bir cem-i gafir-i metbu azm ve müftehrimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin emr-i ferman mutavaat ve beyân-ı hilafet penâhilerine ve irtibat ve itaat ve himmet ve sadakat ve samimiyelerine mebnî bugün saat birde topçu kışla-i hümâyûnuna toplanarak cümlemizin fariza-i zimmet-i ubudiyetimiz olan duayı füzun-u ömrü ikbal-i cenab-ı şehriyari duası eda ve padişahımız çok yaşa! çok yaşa! sadayı dehşet fezası ifâ olduktan sonra nezaret-i çakeranemle tevzi edilen tüfenklerle talime mübaşeret ve bazılarına dahi taraf-ı kenteranemden tarif ve irae olunması ve hitam-ı talimde herkes kemali-i şevk ve şükran ile yerlerine iade ve mülhakatın talimine dahi hasaddan sonra bed'en olunacağı maruzdur.

EK-6: BOA, **Y. MTV. 151/80/5**, H. 16.09.1316 (M. 28.01.1899)
[İtalya'nın Trablusgarb hakkında hasmane harekette bulunduğu haberi üzerine Trablusgarb'daki topcu askeriyle gönderilen esliha miktarına dair Tophane Müşirliği'nin arzı]

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

Tophane i amire müşiriyeti

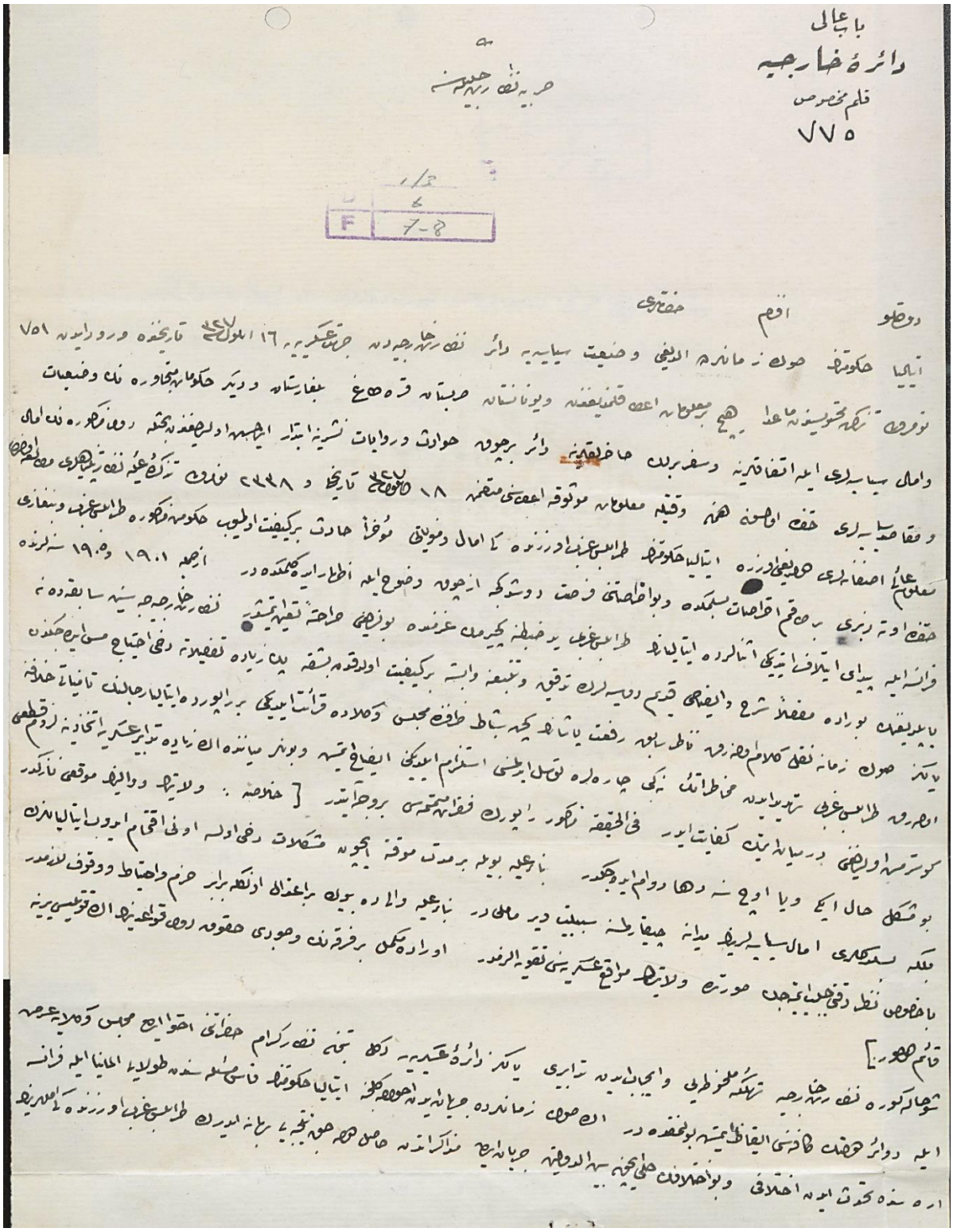
İtalyanın Trablusgarp hakkında harekat-ı hasımanesi olduğuna dair bugünlerde bir şayia zuhur etmiş olduğundan mahal-i mezkûriyede bulunan asker ve zabitan-ı şahanenin mikdarı derece-i kifayede olup olmadığının ve oradaki limana ol babda karar-ı vecihle sabite torpidolar vaz' olup olunamayacağının ve bir de bundan akdem Trablusgarpda yerli askeri tahrir ve bunlar için ecnası muhtelifeden esliha irsali ve tesyil(?) edildiği cihetle iş bu askerin mevcudu ne kadar ve eslihası ne cinstir ve talim ve terbiye-i askeriyeleri ne derecede ve esliha-i mürsele-i mebhuse ne hal ve miktardadır ve cebhanesi var mıdır buralarının mesuliyeti acizanem tahdında olarak yarına kadar arz-ı atiye-i ulya kılınması şeref sudur buyrulan irade-i seniye-i cenab-ı hilafet penâhi icab-ı âlisinden olduğu şeref varid olan 3 şubat 312 tarihli tezkere isamiye-i atufet penahilerinde iş'ar bulunmuşdur Trablusgarp mevkiinde nizamiye mensubatından mevcud bulunan asker ve zabitan ve şahanenin mikdarı cihet-i nizamiyece bilineceği derkar olub fakat Trablusgarp […] memur olarak tophane-i amireye mensub bir topçu ile yirmi nefer raddesinde bir torpido müfrezesi mevcud olduğu ve bu taburun tertib-i nizamiyesi 527 neferden ibaret olub el-yevm mahalinde 314 nefer-i mevcud ve müsdahdem idüğü ve Trablusgarp limanına torpido mevzu olmadığı misillü orada vaz olunacak torpido dahi mevcud bulunduğu ve mukaddema kuloğlu namıyla aşayirden teşkil edecek asakire tevzi olunmak üzere on sekiz teşrin i sani 297 tarihiyle daireyi askeriyeden tophane i amireye vurud eden ilmühaber üzerine on bin aded süngülü şnayder tüfengi le beş bin sandık kurşunla şnayder tüfenginin cihet i nizamiyeye ita kılındığı tahkikat-ı vakıadan anlaşılmış ve mezkur kuloğlu askerinin miktarıyla terbiye-i askeriye ve etval-i saireleri hakkında tophane-i amirece malumat olmayıb bu da cihet-i nizamiyece bilinceği derkar idüğünden tophane i amire meclis-i harbiye dairesi ifadesiyle arz ve beyanına ibtidar kılındı ol babda emr-ü irade hazreti men lehül emrindir

Fi 16 ramazan 314/6 Şubat 312

Yaverân-ı hazreti şehriyariden tophane-i amire müdürü(?) ve umum mekatib-i asakiriye-i şahane […]

EK-7: ATASE, **OİH., 2/6/7/8**, Tarih: H. 14 Şevval 1327 (M. 11 Kasım 1909)

[İtalya'nın emellerine ve Fransa ile olan Fas meselesine dair gözlem ve öneriler]

باب عالی
دائرهٔ خارجیه
قلم مخصوص
٧٧٥

F 7-8

A	1/3
D	4
F	7-9

Bâb-ı Âli

Daire-i Hariciye

Kalem-i Mahsus

775

Harbiye Nezaret-i Celislesine

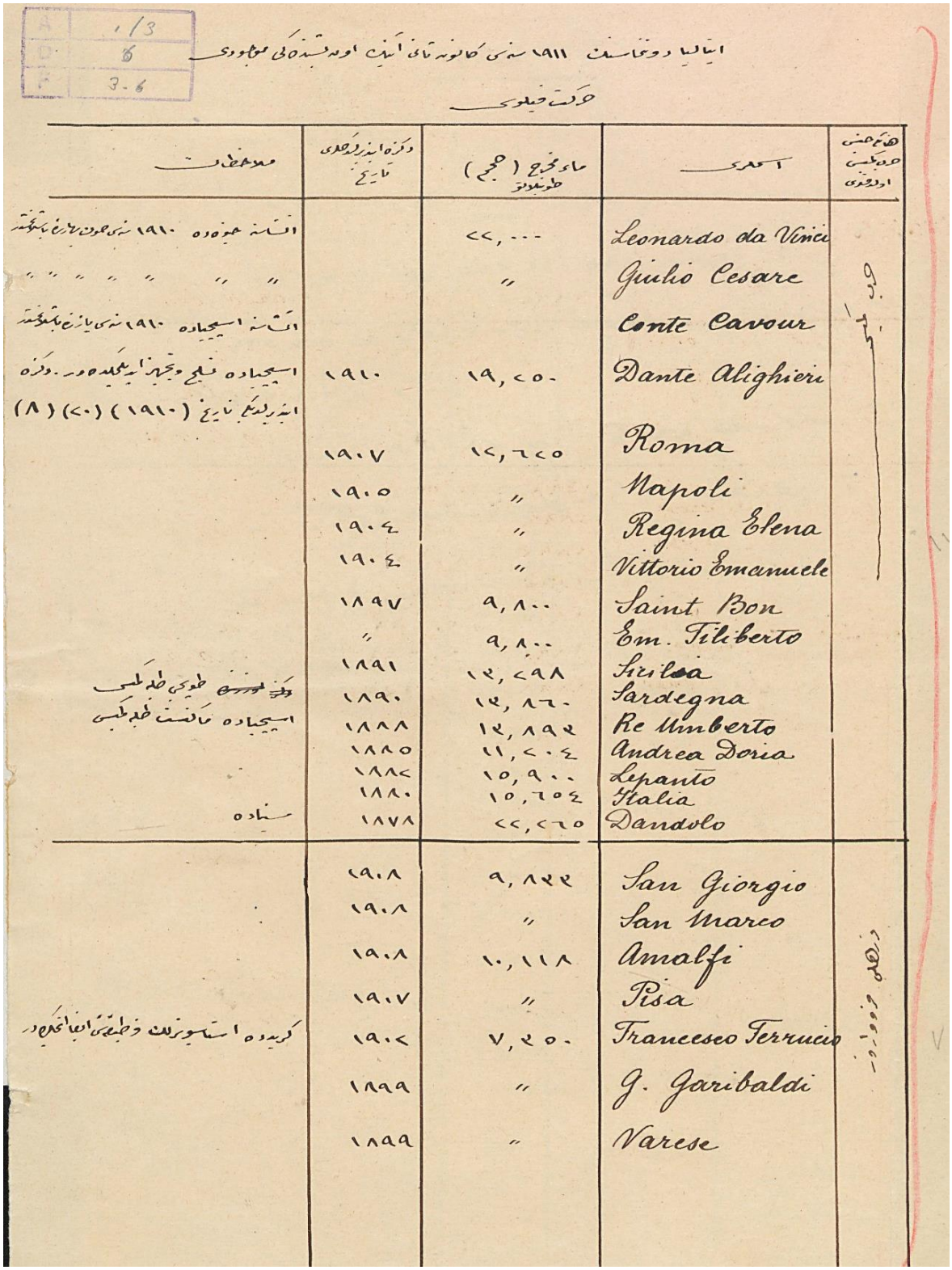
Devletlü efendim hazretleri

İtalya hükümetinin son zamanlarda aldığı vaziyet-i siyasiyeye dair nezaret-i hariciyeden cihet-i askeriyeye 16 Eylül 327 tarihinde vürud eden 751 numrolu tezkere muhtevasından maada hiçbir malumat ita kılınmadığından ve Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve diğer hükûmat-ı mütâcivirenin(?) vaziyat ve amal-ı siyasileri ile ittifaklarına ve seferberlik hazırlıklarına dair bir çok havadis ve rivayât neşrine ibtidar eylemiş olduğundan bahisle düvel-i mezkûrenin amal ve makasıd-ı siyasileri hakkında olsun heman vaktiyle malumat ı mevsuka itâsını mutazammın 18 eylül 327 tarihli ve 2338 numrolu tezkire-i aliyye-i nezaretpenâhileri mütalaa olundu ve malum-ı ali-i âsafâneleri olduğu üzere İtalya hükumetinin Trablusgarp üzerindeki amal ve müyulatı muaharen hâdis bir keyfiyyet olmayıp hükumet i mezkure Trablusgarp ve Bingazi hakkında öteden beri bir takım ihtirasat beslemekte ve bu ihtirasatını fırsat düştükçe az çok vuzuh ile izhar edegelmiştir. Ezcümle 1901 ve 1905 senelerinde Fransa ile payday-ı itilaf ettiği esnalarda İtalyanın Trablusgarbi yed-i zabtına geçirmek azminde bulunduğu sarahaten tayin etmiştir. Nezaret-i hariciyenin yine sabıkada ne yapıldığının burada mufassalan şerh ve izâhı dosyaların tedkik ve tetebbuna vabeste bir keyfiyyet olduktan başka pek ziyade tafsilata dahi ihtiyaç hissedeceğinin yalnız son zamana nakl-i kelam olunarak nazır-ı sabık Refet Paşanın geçen Şubat zarfında meclis-i vükelada kıraat ettiği bir raporda İtalya ricalinin teminatı hilafına olarak Trablusgarb'i tehdid eden muhatıratın ne gibi çarelere tevessül edilmesini istilzam ettiğini izah etmiş ve bunlar meyanında en ziyade tedabir-i askeriye ittihazına lüzum-ı katisi göstermiş olduğunu dermeyan etmek kifayet eder. Filhakika mezkûr raporun fikdan-ı mütemmimesi bervech i atidir. Binaenaleyh böyle bir müddet-i muvakkate için müşkilat dahi olsa onu iktiham edüb İtalyanların belki besledikleri amal-i siyasiyelerinin meydana çıkarılmasına sebebiyet vermemelidir. Binaenaleyh valide büyük bir itidal onunla beraber hazm ve ihtiyat ve vukuf lazımdır. Bahusus nazar-ı dikkatini celb etmeyecek surette vilayetin mevâki-i askeriyesini takviye elzemdir. Orada mükemmel bir fırkanın vücud-u hukuk-u düvel-i kavaidenin en kuvvetlisi yerine kaim olur.

Şu hale göre nezaret-i hariciye tehlike-i melhuzayı ve icab eden tedabiri yalnız daire-i askeriyeye değil bütün nezar-ı kiram hazretlerini ihtiva ile meclis-i vükelaya arz ile devair-i devletin kaffesini ikaz etmiş bulunmaktadır. En son zamanlarda cereyan eden ahvale gelince İtalya Hükumetinin Fas meselesinden dolayı Almanya ile Fransa arasında tahaddüs eden ihtilafı ve bu ihtilafın halli içün başlatılan cereyan eden müzakerattan hasıl olacak neticeyi bersimane ederek Trablusgarp üzerindeki emellerinin kuvveden fiile isali esbabına birdenbire tevessül etmiş olduğu cümlenin malumu olmak hasebiyle nezaret-i asıfanelerince elbette meçhul olmamış olmak gerektir. 29 Ağustos tarihli ve 2048 numrolu tezkire-i devletilerine vakıan doğrudan doğruya bir cevab verememiş ise de keyfiyetin meclis-i vükelada tezkire edilmiş olacağı bedihi ve Eylül redifinin üçünden yani meselenin had bir şekle girdiği günden itibaren Roma sefaret seniyyesi ile ataşemiliterinin vürud eden telgrafnamelerinin suretleri günü gününe zat-ı âli-i asıfanelerine tevdi ve irsali etmiş olmasına göre başkaca bir muameleye hâcet olamayacağı derkardır. Hükûmat-ı Balkaniye ile sâir hükûmetlerin şimdiki vaziyâtına dair ahiren tamimen yazılmış telgraflara mevrud cevablar dahi peyder pey gönderilmekte bulunmuştur Emr-ü ferman hazreti men lehül emrindir. [14 Şevval 1327/24 Eylül 1327]

Hariciye nazırı namına müsteşar Fehmi

EK-8: ATASE, **OİH., 2/6/3/6**, Tarih: R. 19 Nisan 1326
[İtalyan donanması hakkında bir cetvel]

	Leonardo da Vinci	٢٢,٠٠٠		انشاسنه عموده ١٩١٠ سنه‌سی عودن برازغ تبدیل‌شدی
	Giulio Cesare	〃		〃 〃 〃 〃 〃 〃 〃
	Conte Cavour			انشاسنه اسچیاده ١٩١٠ سنه‌سی یازغ تبدیل‌شدی
	Dante Alighieri	١٩,٢٥٠	١٩١٠	اسچیاده قلمق وتجهیز ایدیلمکده‌در. دکزه ایندیرلدیکی تاریخ (١٩١٠) (٢٠) (٨)
	Roma	١٤,٦٢٥	١٩٠٧	
	Napoli	〃	١٩٠٥	
	Regina Elena	〃	١٩٠٤	
	Vittorio Emanuele	〃	١٩٠٤	
	Saint Bon	٩,١٠٠	١٨٩٧	
	Em. Filiberto	٩,١٠٠	〃	
	Sicilia	١٢,٢٩٨	١٨٩١	
	Sardegna	١٢,١٦٠	١٨٩٠	دکز تجربه طوپی طه‌لمسی
	Re Umberto	١٢,١٩٢	١٨٨٨	اسچیاده تاقنمش طه‌لمسی
	Andrea Doria	١١,٢٠٤	١٨٨٥	
	Lepanto	١٥,٩٠٠	١٨٨٢	
	Italia	١٥,٦٥٤	١٨٨٠	
	Dandolo	٢٢,٢٦٥	١٨٧٨	سناده
	San Giorgio	٩,١٢٢	١٩٠٨	
	San Marco	〃	١٩٠٨	
	Amalfi	١٠,١١٨	١٩٠٨	
	Pisa	〃	١٩٠٧	
	Francesco Ferrucio	٧,٢٥٠	١٩٠٢	کریده استحکامات وطبقه‌لی ابنیه انشاسنه‌در.
	G. Garibaldi	〃	١٨٩٩	
	Varese	〃	١٨٩٩	